

PRIRUČNIK ZA RODITELJE

Sigurnost i zaštita djece na Internetu

Dr. Asim Pandžić

PRIRUČNIK ZA RODITELJE

Sigurnost i zaštita djece na Internetu

dr. Asim Pandžić

Tuzla, 2013.

SIGURNOS I ZAŠTITA DJECE NA INTERNETU

Autor:

Dr. sc. Asim Pandžić

Izdavač:

Hafo-graf d.o.o., Tuzla

Recenzent:

Prof. dr. Nijaz Karić

Grafička obrada i štampa:

Harfo-graf d.o.o., Tuzla

Tiraž:

150 komada

Tuzla, 2013.

.....
CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

004.738.5:343.62-053.2(035)
343.62-053.2:004.738.5(035)

PANDŽIĆ, Asim

Sigurnost i zaštita djece na Internetu :
priručnik za roditelje / Asim Pandžić. - Tuzla :
Harfo-graf, 2013. - 89 str. : ilustr. ; 21 cm

Bibliografija: str. 87-88.

ISBN 978-9958-49-044-6

COBISS.BH-ID 20694790
.....

Pisanje i štampanje ove publikacije omogućili su:

Copyright ©:

Udruženje "Centar za socijalne inovacije"

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ovog izdanja ne smije se, ni u cjelosti ni djelimično, reproducirati, pohraniti ili prenositi ni u kojem elektronskom obliku, mehaničkim fotokopiranjem, snimanjem ili drugačije bez vlasnikova prethodnog dopuštenja.

SADRŽAJ

Predgovor	5
Uvod	6
Osnovni pojmovi o zlostavljanju putem Interneta	7
<i>WWW (World Wide Web)</i>	7
<i>Site</i>	7
<i>E-mail (elektronska pošta)</i>	7
<i>Forum</i>	7
<i>Chat</i>	8
<i>Blog</i>	8
<i>Elektronsko nasilje ili nasilje preko Interneta</i>	9
<i>Međuvršnjačko nasilje putem Interneta</i>	9
<i>Elektronsko vršnjačko zlostavljanje</i>	11
<i>Dječija pornografija na Internetu</i>	11
<i>Pedofilija</i>	12
<i>Prostitucija</i>	12
<i>Seksualno nasilje</i>	13
<i>Seksualno uznemiravanje</i>	13
<i>Seksualno zlostavljanje</i>	13
<i>Seksualno iskorištavanje</i>	13
<i>Grooming</i>	14
<i>Sexting</i>	14
Osnove o Internetu	15
<i>Šta je Internet ?</i>	15
<i>Kako funkcionira Internet ?</i>	15
<i>Dobre strane interneta</i>	16
<i>Loše strane Interneta</i>	17
Dostupni sadržaji na Internetu	18
Uticaj Interneta na socijalizaciju djece i maloljetnika	21
Rizici na Internetu	26
<i>Rizici upotrebe Interneta od strane djece</i>	26
<i>Rizici komunikacije djece s nepoznatim osobama</i>	28
<i>Rizici od neadekvatne upotrebe Interneta od strane djece</i>	31
<i>Prijetnje privatnosti</i>	32
<i>Prijetnje mrežama i podacima</i>	33
<i>Prijetnje identitetu</i>	34
<i>Društvene prijetnje</i>	35
<i>Ovisnost o Internetu</i>	35
Zlostavljanje djece putem Interneta	39
<i>Internet zlostavljanje</i>	39
<i>Posljedice elektronskog zlostavljanja</i>	40
<i>Seksualno zlostavljanje djece i dječija pornografija na Internetu</i>	41
<i>Uloga centara za socijalni rad kod seksualnog zlostavljanja djece</i>	46

<i>Međunarodni pravni izvori koji se odnose na problem dječije pornografije</i>	46
<i>Domaći pravni izvori koji se odnose na problem dječije pornografije</i>	48
Vršnjačko nasilje putem Interneta	49
<i>Vršnjačko nasilje</i>	49
<i>Karakteristike nasilnika/ice</i>	50
<i>Karakteristike žrtve nasilništva</i>	51
<i>Vršnjačko nasilje putem Interneta</i>	52
<i>Efekti i posljedice elektronskog nasilja</i>	56
<i>Način prepoznavanja znakova međuvršnjačkog nasilja preko Interneta</i>	59
<i>Znakovi zlostavljanja</i>	59
Prevenција međuvršnjačkog nasilja i zlostavljanja putem Interneta	60
<i>Uloga roditelja u prevenciji elektronskog zlostavljanja djece</i>	60
<i>Uloga škole u prevenciji elektronskog zlostavljanja djece</i>	63
<i>Područja prevencije elektronskog zlostavljanja</i>	64
Sigurnost i zaštita djece na Internetu od nasilja i zlostavljanja	67
<i>Uloga roditelja i nastavnika u pripremi djece za sigurno virtualno okruženje</i>	68
<i>Kada djecu pustiti za računar?</i>	69
<i>Video igre za djecu - da ili ne?</i>	74
<i>Društvene mreže i sigurnost na Internetu</i>	74
<i>Krađa identiteta</i>	75
<i>Sigurnost na Fejsbuku „Facebook“</i>	75
<i>Privatnost na društvenim mrežama</i>	77
<i>Kako sigurno blogirati?</i>	78
<i>Zaštita djece na Internetu</i>	80
<i>Zaštita djece od zloupotrebe putem Interneta</i>	82
<i>Kako pružiti podršku djetetu koje je doživjelo elektronsko zlostavljanje u školi?</i>	83
<i>Zaštita djece putem cenzure</i>	83
<i>Kome treba prijaviti nepoželjna izlaganja i uznemiravanja?</i>	84
Savjeti za sigurno korištenje Interneta	85
<i>Pravila korištenja Interneta</i>	85
<i>Pravila za roditelje</i>	87
<i>Savjeti za roditelje u slučaju da im je dijete žrtva virtualnog nasilja</i>	88
<i>Savjeti za sigurnost djece na društvenim mrežama</i>	89
<i>Savjeti prilikom odabira video igrica za djecu</i>	91
<i>Savjeti za sigurno korištenje mobilnih telefona</i>	92

Literatura

Predgovor

Poštovani roditelji, Priručnik koji se nalazi pred Vama namijenjen je Vama i Vašoj djeci. Želja nam je prenijeti Vam poruke koje su važne kako za Vas tako i za Vašu djecu koja mogu biti izložena brojnim rizicima prilikom korištenja Interneta. Danas je Internet postao važan dio kako privatnog tako i poslovnog života. Nude nam se raznovrsni sadržaji s mnogobrojnim podacima.

Kao i u stvarnome svijetu tako je i u virtuelnom potrebno poduzeti mnoge mjere predostrožnosti da bismo se zaštitili i ostali sigurni ali i da bismo zaštitili našu djecu. To se posebno odnosi na roditelje koji ipak imaju najveću odgovornost, jer svjesni smo činjenice da danas svako dijete koristi računar i ima pristup Internetu.

Svaki roditelj treba da pokaže interesovanje kako za ono što se djetetu dešava u realnom, tako i za ono što mu se dešava u virtuelnom svijetu. Najbolji način da zaštitite svoje dijete jeste edukacija o tome kako treba da se ponaša na Internetu. Kako bi naša djeca ipak bezbrižno plivala mutnim internetskim vodama, pripremili smo ovu publikaciju s mnoštvom uputa i savjeta koje možete primijeniti prilikom edukacije svoje djece o korištenju Interneta.

Vrijeme u kojem živimo obilježeno je brzim tehnološkim napretkom, te dostupnosti različitih oblika zabave,

edukacije i komunikacije. U takvom vremenu postalo je neophodno da dijete i porodica ali i škola i druge odgovorne institucije djeluju uzajamno i da zajedno pronalaze načine da virtualno okruženje postave u službu pravilnog odgoja, socijalizacije i obrazovanja djece, te kvalitetnog odnosa unutar različitih društvenih mreža.

Iz navedenog razloga roditeljska dužnost nam nalaže naučiti našu djecu kako razlikovati stvarni svijet od virtuelnog i kako pravilno koristiti Internet da bi se spriječile mnogobrojne opasnosti koje on sa sobom nosi.

Priručnik za roditelje rezultat je projekta „Sigurnost i zaštita djece na Internetu“ kojeg je realiziralo Udrženje „Centar za socijalne inovacije“ uz finansijsku podršku In fondacije BiH i Kinderpostzegels, Holandija.

Nadamo se da će ovaj Priručnik ispuniti svoju ulogu u području virtuelne osviještenosti i zaštite djece od zlostavljanja i nasilja na Internetu, te da će Vam ponuđene informacije biti od koristi. S obzirom na aktuelnost teme elektronskog zlostavljanja djece, nadamo se da će i škole shvatiti svoju ulogu u odgoju djece i da će ovaj Priručnik ponuditi i nastavnicima korisne informacije i potaknuti ih na dodatni profesionalni ali i lični angažman u zaštiti djece.

Autor

Uvod

Roditelj svojim pozitivnim pristupom Internetu, uvodi dijete u svijet znanja, uči ih kako biti dobro informiran, komunikativan, uči ih prepoznavanju ponuđenih sadržaja i njihovoj vrijednosti, te kako reagirati na neprihvatljiv slikovni ili tekstualni sadržaj. Ovaj pristup je vrlo bitan jer na taj način roditelji stiču puno povjerenje djeteta koje uzvraća otvorenošću, ne skrivajući od roditelja uspjeh kao ni neprikladne ponude ili Internet poznanstva.

U vremenu u kome živimo bitno je promijenjen i život „običnog čovjeka“. Internet je uticao na sva polja našeg životnog okruženja. Osim poslovne komunikacije, čovjek danas Internet upotrebljava da podese klima-uređaj, rezervira karte za kino i kazalište, avion, da preuzme softver za auto, gleda TV, komunicira... Ovisnost o Internetu je sve veća.

Pošto se ova drastična promjena dogodila u prilično kratkom vremenskom razdoblju, većina korisnika je ostala nedovoljno educirana o mogućnostima elektronskih servisa, a naročito o problemima koje ova vrsta globalizacije donosi. Edukacija rada na Internetu se svodi na upotrebu, ali ne i na rizike, opasnosti i sigurnost.

Internet danas koristi oko 1.2 milijarde ili oko 18 % svjetske populacije (svjesno), a nesvjesno čak oko 30 posto (kroz razne uređaje, telefone, televiziju). Od toga je polovica u uzrastu

od 5-18 godina. Sadržaji koje djeca koriste su uglavnom „zabavnog“ karaktera – slike, filmovi, chat... i drugi sadržaji za „igru“ ili bolje „gubljenje dragocjenog vremena“, dok je obično stav porodice : „Neka djeca uče uz kompjuter, trebat će im ili neka se igraju. Bolje da ih ovdje vidim nego da lutaju ulicama!“.

Davno je došao trenutak da se zapitamo gdje je sigurnost djece veća, uz Internet ili na ulici. Skrivene zamke vrebaju iz kompjutera, a razni bolesni umovi su baš u tome našli mogućnost i svoju ciljnu grupu – vaše dijete! Naravno, niko ne kaže da su kompjuter i Internet mračna strana svijeta, ali nekontrolisana i besciljna upotreba Interneta je velika opasnost za sve nas.

Zloupotreba Interneta se ne odnosi samo na najčešću asocijaciju – pornografiju. Pornografija je jedan od manjih problema. Web stranica sa „štetnom“ tematikom, poput samoubojstava, pedofilije, anoreksije, otmičica, nacističkih site-ova, droge, nasilja, rasne i vjerske mržnje ima na desetine hiljada u svijetu. Uzmimo u obzir da su site-ovi sa raznim vrstama djeteta, vježbanja i drugih savjeta veoma opasni utoliko više što ne privlače pažnju, ali su svojim nekredibilnim tekstovima nažalost utjecajni, što dovodi do posljedica od tjelesnih povreda do bolesti, pa čak i smrti.

Osnovni pojmovi o zlostavljanju putem Interneta

WWW (World Wide Web)

World Wide Web ili skraćeno Web (eng. mreža), najkorištenija je usluga mreže. Web predstavlja multimedijalni mrežni informacijski servis baziran na hipertekstu (HTML), dokumentu koji upućuje na druge dokumente ili dijelove dokumenta izborom kojih se otvara i pokazuje novi dokument. Te su uputnice (linkovi) slike ili riječi u dokumentu, koje nakon označavanja automatski otvaraju neki drugi dokument. Web radi prema principu klijent – poslužilac, a omogućuje objavljivanje, pregledavanje, dohvat i pretraživanje informacija – teksta, slike, animacije, zvuka i videa.

Web stranice (Internet stranice)

Web stranice ili Internet stranice je najlakše usporediti sa ilustriranim magazinom, knjigom i/ili novinama. Svaka stranica može biti povezana sa bilo kojom drugom stranicom koja se može nalaziti bilo gdje u svijetu. Web stranice su idealna zamjena za prospekte, kataloge i sl., a dostupne su bilo kad i bilo kome!

Internet adresa web stranica

Služi kako bismo na najjednostavniji način pristupili nekom site-u. Sastoji se od naziva Internet usluge (najče-

šće: www), imena site-a (npr.: korvin-hr) i oznake domene (.ba, .com, .net, .org ili druga). Sintaksa Internet adrese glasi www.ime_sitea.naziv_domene (npr.: www.sigurnodijete.ba)

Site

Site (izgovara se: "sajt"), označava skup web stranica, međusobno povezanih i organiziranih u jedinstvenu cjelinu, sa zajedničkom pristupnom adresom.

E-mail (elektronska pošta)

E-mail ili elektornska pošta označava poruku ili pismo napisano na računaru i proslijeđeno primaocu u elektronskom obliku putem Interneta. Osnovne prednosti e-maila su brzo stizanje na odredište (nekoliko sekundi do nekoliko minuta), mogućnost istovremenog slanja poruke na više adresa, mogućnost šifriranja (kriptiranja) sadržaja u cilju zaštite privatnosti, te slanja dodatnih sadržaja "prikačenih" uz poruku (slike, audio zapis, video zapis...)

Forum

Forumi ili stranice za diskusiju su internetske stranice na kojima se okupljaju korisnici interneta kako bi dali svoje mišljenje o nekoj temi ili zatra-

žili mišljenje i savjet drugih. Vrlo su popularni i okupljaju mnogo korisnika različitih dobi i interesa. Postoje forumi o mnogim temama, kao što su politika, zdravlje, sport, muzika, škole, pomoć oko računara. Tako je, primjerice, moguće komentirati film, muziku, saznati šta se novo događa u gradu, potražiti savjet kako se pomiriti s prijateljicom ili koji je najbolji zubar u gradu. Za razliku od chata, gdje se sadržaj briše jednom kad osoba izađe iz chat sobe, zapisi na forumu su trajni, odnosno moguće ih je vidjeti i komentirati rasprave napisane i prije nekoliko mjeseci.

Chat

Chat sobe vrlo su popularan način internetske komunikacije, posebno među djecom i mladima. Predstavljaju nešto poput soba za razgovor u kojima posjetioci mogu međusobno razgovarati, upoznavati se, raspravljati o određenoj temi... Korisnici mogu razgovarati međusobno, ali se i izdvojiti te komunicirati privatnim porukama, koje su vidljive samo tim osobama. Na chatu je moguće susresti i korisnike iz drugih zemalja, pa i s drugih kontinenata, te doznati više o njima, njihovoj zemlji i običajima.

Blog

Blog je skraćenica od engleske riječi weblog, što u doslovnom prijevodu znači 'internetski dnevnik'. To je in-

ternetska stranica na kojoj pojedinac, obično hronološkim redom, bilježi svoja razmišljanja i stavove. Pomoću bloga svaki korisnik interneta može, jednostavno i potpuno besplatno, pisati vlastitu kolumnu, pa ga se zato često uspoređuje s internetskim novinarstvom. Autor bloga može komentirati aktuelne teme, izvještavati o događajima na kojima je sudjelovao, ili pak objavljivati vlastite umjetničke radove – pjesme, priče, eseje, pa čak i fotografije koje je snimio. Posebna je mogućnost da posjetioci bloga mogu upisati javni komentar pojedinih članaka. Zato se kaže da je blog interaktivan, jer on omogućuje direktnu komunikaciju autora bloga i njegovih čitalaca.

U posljednje vrijeme među djecom i mladima blogovi su postali jedan od najpopularnijih oblika komunikacije. Na internetu ih ima na milione i njihovi vlasnici su ljudi iz svih slojeva društva i različitih zanimanja. Blogovi se po načinu vođenja dijele na kolaborativne (u njihovoj izradi učestvuju više ljudi) ili individualne.

Osim što se koriste za zabavu, blogovi su odlični komunikacijski alati koji povezuju korisnike interneta, timove ili poslovne ljude. Pomažu malim grupama da komuniciraju lakše nego putem e-maila ili diskusija na forumima.

Blog svakome, pa i onima bez ikakvog tehničkog znanja o internetu i izradi internetskih stranica, omogućuje da bude prisutan na „mreži svih mreža“

bez ikakvih ograničenja. Svatko može graditi svoju internetsku stranicu i na njoj stvarati sadržaje kakve god želi i na način koji želi. Takvi „privatni dnevnicima“, dostupni milijunima stranaca, privlače pažnju dok je osoba skrivena iza svoga računara. Mnoge poznate osobe pišu svoj blog, od političara i sportaša do pjevača i glumaca. Uz to, mnogi koji su počeli kao anonimni autori bloga (bloggeri) zbog svog načina pisanja postali su vrlo popularni u svijetu interneta, pa i šire.

Blogiranjem se razvijaju socijalne vještine, ispunjava se potreba za samoprikazivanjem te se poboljšavaju sposobnosti pisanja. Blogove može pisati bilo ko, o bilo čemu: školskom ručku, popularnoj muzici, filmovima, pročitanim knjigama i drugome. Glavne karakteristike blogova su: to je oblik internetske stranice koja se može lako i brzo stvoriti; organiziran je vremenski (hronološki unazad); organiziran je prema komentarima; komentari su uglavnom kratki i često se postavljaju; organiziran je prema vremenima ulazaka (svaki ulazak je obilježen vremenom); omogućuje trenutno uključivanje na internet, ne iziskuje poznavanje korištenja nekog specifičnog računarskog programa; mogu biti besplatni ili vrlo jeftini; kroz njih se očituju autorov glas i osobnost.

Blogiranje ima značajne pozitivne efekte: unapređuje važne socijalne vještine, zadovoljava potrebu za samodokazivanjem i izgrađuje sposobnost pisanja.

Elektronsko nasilje ili nasilje preko Interneta

Elektronsko nasilje (engl. cyberbullying) je svaka komunikacijska aktivnost putem Interneta (kroz upotrebu e-mailova, web stranica, blogova), videa ili mobilnih telefona koja služi kako bi se neko dijete ponizilo, zadirkivalo, prijetilo mu se ili ga se teroriziralo na neki drugi način. Uvijek je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način naštetiti djetetu, bilo u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva ili neugodnih komentara. Može ga činiti jedna osoba ili grupa djece.

Elektronsko nasilje obuhvata: slanje anonimnih poruka mržnje; poticanje grupne mržnje; širenje nasilnih i uvredljivih komentara o vršnjaku; kreiranje internetskih stranica (blogova) koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka; slanje tuđih fotografija te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama; otkrivanje ličnih informacija o drugima; „provaljivanje“ u tuđe e-mail adrese; slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima; prijetnje smrću; izlaganje djece neprimjerenim sadržajima; seksualno namamljivanje.

Međuvršnjačko nasilje putem Interneta

Međuvršnjačko nasilje putem Interneta predstavlja takav oblik nasilja

među vršnjacima u kojem su obuhvaćene situacije kad je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, putem Interneta ili mobilnog telefona. Odnosno i počinitelac(i) i žrtva(e) su maloljetnici. Postoje dvije vrste međuvršnjačkog nasilja preko Interneta: direktan napad i napad preko posrednika.

Direktan napad se događa kad maloljetnik: šalje uznemirujuće poruke mobitelom, e-mailom ili na chatu; ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu; objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internetskoj stranici; šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobitelu; postavlja internetske ankete o žrtvi; šalje vjerske poruke na e-mail ili mobitel; šalje pornografiju i neželjenu poštu na e-mail ili mobitel; lažno se predstavlja kao drugo dijete.

Nasilje preko posrednika događa se kad počinitelac napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna. Na primjer, neko dijete dozna lozinku drugog djeteta za njegovu e-mail adresu ili nadimak na chatu. Tako s njegove e-mail adrese može slati uznemirujuće poruke njegovim prijateljima, ostavljati neprimjerene poruke na blogu, chatu ili forumu. Svima se tako čini da je žrtva zapravo ta koja čini loše stvari. Prijatelji će se posvađati s njime, administrator će isključiti njegov nadimak ili e-mail adresu, roditelji će se naljutiti na njega i bit će kažnjen. Oni su posrednici

u zlostavljanju, a toga nisu ni svjesni.

Počinitelac može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili adresom. Na taj način dijete može doživjeti mnoge neugodnosti i naći se u opasnosti.

Napad preko posrednika najopasnija je vrsta nasilja preko Interneta jer često uključuje odrasle, među kojima ima mnogo ljudi s lošim namjerama. Bez fizičkog kontakta s publikom, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. Školski tračevi nađu svoj put do bloga i žrtva trača osjeća da je u rukama nepoznatog internetskog napadača.

Međuvršnjačko nasilje putem Interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka.

Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na određenoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj

napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Nasilje na Internetu uključuje i "provaljivanje" u tuđe e-mail adrese te slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima.

Nasilje među vršnjacima sve češće se odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Cyberbullying se najčešće izvodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinioca može biti skriven.

Nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tijela i ton glasa, može imati mnoštvo efekata: nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome je li ponašanje preko Interneta prouzrokovalo štetu drugome. Anonimnost počiniocima nasilja preko Interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira već navedenim ponašanjem.

Elektronsko vršnjačko zlostavljanje

O vršnjačkom zlostavljanju govorimo kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može odbraniti. Može imati oblik prijetnji, tjelesnih ozljeda, odbacivanja, ruganja, zadirkivanja, ogovaranja i širenja glasina o djetetu ili članovima njegove porodice, uništavanja ili uzimanja stvari.

Elektronsko nasilje razlikuje se od „tradicionalnog“ vršnjačkog nasilja prema dostupnosti (prisutno je 24 sata na dan, svih 7 dana u sedmici), izloženosti (kod kuće i na mjestima koja su ranije bila sigurna za dijete), mnogobrojnijoj publici i svjedocima, anonimnosti koja olakšava kršenje socijalnih normi te kod žrtve pojačava osjećaj nesigurnosti i straha radi čega posljedice takvog oblika nasilja ponekad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzročenih međuvršnjačkim nasiljem u stvarnim situacijama. S obzirom da ne dolazi do fizičkog kontakta između žrtve i publike, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. (www.poliklinika-djeca.hr).

Dječija pornografija na Internetu

Prema Konvenciji o kibernetičkom kriminalu Vijeća Europe izraz »dječija pornografija« uključuje pornografski materijal koji prikazuje: malo-ljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponaša-nju; osobu koja izgleda kao malo-ljetnik koji učestuje u seksualno eksplicitnom ponaša-nju; stvarne slike koje predstav-ljaju malo-ljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponaša-nju.

Danas postoje snažna međunarodna nastojanja, podržana od respektabilnih međunarodnih policijskih organizacija poput Interpola i Euro-

pola da se za navedene teške oblike kriminaliteta prestane koristiti izraz dječija pornografija, te da se pojava nazove pravim imenom „seksualno zlostavljanje djece putem Interneta“. Izraz dječija pornografija u velikoj mjeri bagatelizira ova kaznena djela i obezvrjeđuje žrtve. Naime, izraz pornografija uobičajeno ne izaziva negativne emocije kod građana, te predstavlja legalnu ljudsku aktivnost, koja je rijetko gdje i u rijetkim slučajevima kažnjiva. Čini se kako pridjev “dječija” samo konkretnije opisuje jednu prihvatljivu društvenu pojavu. Ipak, treba znati da je prema Kaznenom zakonu za posjedovanje, proizvodnju, nuđenje, distribuciju i pribavljanje sadržaja koji prikazuju seksualno zlostavljanje djece predviđena kazna zatvora, a to dovoljno govori o kakvom se ozbiljnom kaznenom djelu radi.

Pedofilija

Pedofilija predstavlja jedan od oblika seksualnog zlostavljanja i definiše se kao poremećaj seksualne sklonosti manifestovan seksualnom požudom prema djeci prepubertetskog ili ranog pubertetskog uzrasta, bez obzira na spol djeteta. Prepubertetskim uzrastom se smatra dijete od 13 godina ili mlađe, a osoba sa pedofi lijom mora imati više od 16 godina i biti starija najmanje 5 godina od djeteta. Ovdje je važno napomenuti da pedofilija, kao stanje erotske fiksacije prema djeci prepubertetske dobi, sama po sebi nije prestup i nema nikakve

pravne implikacije jer predstavlja psihološko stanje, ali pedofilska praksa i seksualne aktivnosti između odraslih i djece predstavljaju zloupotrebu djece, ilegalne su u većini država svijeta i zakonom se sankcionišu.

Općenito kazavši, pedofilska seksualno zlostavljanje obuhvata sve radnje ili situacije seksualne sadržine u kojima odrasla osoba iskorištava dijete, zloupotrebljavajući pri tome djetetovu zavisničku poziciju i seksualnu nezrelost. U neposredne oblike seksualnog zlostavljanja, koji podrazumijevaju fizički kontakt, ubrajaju se: spolni odnos sa djetetom, prisiljavanje djeteta na pokazivanje svojih spolnih organa, dodirivanje i milovanje djetetovih genitalija ili prisiljavanje djeteta da to čini odrasloj osobi, te zloupotreba u pornografiji. Jedan od posrednih oblika seksualnog zlostavljanja, koji ne uključuje fizički kontakt, je stalno izlaganje djeteta raznolikim pornografskim sadržajima uz prisilu, što može ostaviti vrlo štetne posljedice po psihofizički razvoj djeteta (Termiz, Dž. i saradnici, 2010:182).

Prostitucija

Prostitucija je fenomen koji se može definirati na različite načine, zavisno od toga koji se aspekt ove pojave stavlja u prvi plan. Prema nekim autorima, prostitucija ne poznaje ništa drugo osim kupoprodaje, tj. osim novca. Drugi zastupaju stav da prostitucija obuhvata udate i neudate žene

iz bogatih i siromašnih krugova, koje sav posao obavljaju tajno. "U običnom govoru je prostitucija stekla šire značenje, podrazumijevajući izvjesne forme poniženja ili degradacije, koje ne moraju biti fizičkog karaktera" (Termiz, Dž. i saradnici, 2010:135 i 136). Općenito rečeno prostitucija je spremnost da se seksualnost i seksipilnost (muška ili ženska) koriste kao sredstvo za direktno ili indirektno postizanje cilja materijalne ili nematerijalne prirode.

Seksualno nasilje

Seksualno nasilje nad djecom obuhvata seksualno ili spolno uznemiravanje, zlostavljanje i iskorištavanje.

Seksualno uznemiravanje

Seksualno uznemiravanje je jedan od čestih oblika spolnog nasilja te obuhvata neželjena spolna ponašanja koja nužno ne uključuje tjelesni dodir, no osobu dovede u neugodan i ponižavajući položaj. Najčešći oblici takvog ponašanja su seksualne primjedbe i prijedlozi, neprikladna pažnja, širenje seksualnih glasina i slično.

Seksualno uznemiravanje je svakako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje spolne naravi koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe, te kod žrtve uzrokuje strah, odnosno stvara neprijateljsko, ponižavajuće, ili uvrjedljivo okruženje za nju.

Seksualno zlostavljanje

Seksualno zlostavljanje se definira kao nasrtanje na tjelesni integritet određene osobe i napad na slobodu i samoodređenje, bez obzira o kome se radilo. Svaka vrsta i oblik seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja, a time i pedofilsko zlostavljanje djece, predstavljaju seksualno nasilje. Seksualno zlostavljanje djeteta se može opisati kao svaka seksualna aktivnost ili ponašanje koje može emocionalno ili fizički ozlijediti dijete, te svaka seksualna aktivnost i ponašanje kojim se iskorištava dijete zarad zadovoljavanja seksualnih i emocionalnih potreba odrasle osobe (Termiz, Dž. i saradnici, 2010:183)

Seksualno zlostavljanje podrazumijeva spolni odnos sa djetetom koje nije navršilo zakonsku dob za spolnu aktivnost, odnosno stupanje u spolne odnose s djetetom bilo uz primjenu prisile (tj. sile ili prijetnje), obmane ili prevare, bilo uz zloupotrebu svojih ovlasti ili iskorištavanje teškog položaja ili odnosa zavisnosti djeteta o počiniocu. Ovo podrazumijeva i odnose unutar porodice, ali se ne ograničava na njih.

Seksualno iskorištavanje

Seksualno iskorištavanje podrazumijeva radnje vezane uz dječiju prostituciju (vrbovanje djeteta ili uzrokovanje njegovog učestvovanja u prostituciji, te prisilljavanje na nju ili ostavriavanje dobrobiti iz iste, odnosno iskorištavanje djeteta na drugi

način u takve svrhe). Ono podrazumi-jeva i radnje vezane uz učestvovanje djeteta u pornografskim nastupima (vrbovanje djece za učestvovanje u pornografskim nastupima ili uzroko- vanje njegovog učestvovanja u takvim nastupima, odnosno prisiljavanje djeteta na učestvovanje u pornograf- skim nastupima ili ostvarivanje dobi- ti iz istih, ili iskorištavanje djeteta na drugi način u takve svrhe).

Grooming

Za ovu pojavu, koja u zadnjih nekol-iko godina sve više zabrinjava svjet- ske vlade, u jezicima na području Bosne i Hercegovine još uvijek nije pronađen adekvatan prijevod. U su- sjednoj Hrvatskoj i Srbiji *grooming* se prevodi kao „timarenje“, a zapra- vo je riječ o procesu u kojem se djeca dok su na mreži/Internetu potiču da učestvuju u interakcijama seksualne prirode pri čemu ih se često izlaže neželjenim pornografskim sadržaji- ma. *Grooming* najčešće predstavlja fazu u kojoj se dijete priprema ili na stvarni seksualni čin s odraslom oso- bom ili na učešće u proizvodnji dje- čije erotike ili pornografije pri čemu zlostavljač zloupotrebljava povjere- nje djeteta koje u većini slučajeva ne zna ni u koje će svrhe njegove foto- grafije ili snimci biti upotrijebljeni niti kakve će to posljedice imati po njegov daljnji život.

Sexting

Sexting - također predstavlja jedan od novih fenomena koji se pojavio sa ekspanzijom savremenih tehno- loških mogućnosti. On je, sociološki gledano, negativna popratna pojava tehnološkog razvoja, ali i direktna posljedica sve veće izloženosti djece, putem različitih medija, sve eksplikit- nijim seksualnim sadržajima, što do- vodi do njihovog preranog sazrijeva- nja. Psiholozi ovaj fenomen nazivaju hiperstimulacijom djece, a on ima za posljedicu preuranjeno pokazivanje interesa za svoju ili tuđu seksualnost.

Termin „*sexting*“ označava slanje seksualno eksplicitnih fotografija ili poruka seksualnog sadržaja drugoj osobi elektronskim putem (najčešće putem SMS-a, MMS-a, elektronske pošte, *Facebook*-a ili *MySpace*-a). Naj- veća opasnost *sextinga* je u tome što poruke takvog sadržaja obično šalju tinejdžeri jedni drugima, ne uviđajući posljedica ovakvih djela.

Djeca šaljući ovakve fotografije naj- češće nisu svjesna da su to materijali koji se mogu naći svuda i koje mogu vidjeti svi, a osim toga, ove fotografije mogu poslužiti i kao oruđe za ucjenji- vanje. Posljedice *sextinga* se, jednom kada fotografije djece izađu na vidje- lo, odražavaju na čitav njihov budući život.

Osnove o Internetu

Šta je Internet?

O Internetu i savremenim informatičkim dostignućima posljednjih godina se govori sve više. Najjednostavnije rečeno Internet je skup međusobno umreženih računara. Obuhvata cijeli svijet a broj računara uključen u funkcioniranje tog divovskog sistema izražava se u stotinama hiljada. Broj korisnika iz godine u godinu raste, a internetski sadržaji sve su bogatiji i raznovrsniji. Sve je više novih stranica o različitim temama, a razvijaju se i mogućnosti komunikacije među korisnicima. Internet je dostupan i velikima i malima, i onima koji znaju mnogo, i onima koji ne znaju gotovo ništa, i onima koji imaju dobre, i onima koji imaju loše namjere.

Jedna od definicija kaže da je „*Internet globalni sistem mrežusobno povezanih kompjuterskih mreža koje koriste standardni skup internetskih protokola (Internet protocol suite) kako bi povezale milijarde korisnika širom svijeta. To je „mreža svih mreža“ koja se sastoji od miliona privatnih, javnih, akademskih, poslovnih i vladinih mreža, od lokalnog do globalnog opsega, koje su povezane na različite načine. Internetom prometuje enormna količina informacija i usluga, kao što su međusobno uvezani dokumenti World Wide Weba (WWW, tj. web stranice) i infrastruktura koja podržava elektronsku poštu, te još bezbroj drugih*“ (Wikipedija).

Začetak Interneta seže u šezdesete godine prošlog stoljeća kada je vlada SAD-a u saradnji s privatnim kompanijama započela razvoj robusne distribuirane kompjuterske mreže. Tokom godina u projekt su se uključile i druge države, i mreže širom svijeta su se počele spajati. Komercijalizacija Interneta devedesetih godina dovela je do njegovog naglog širenja (www.copypaste.ba).

Kako funkcionira Internet ?

Sam princip funkcioniranja Interneta, odnosno “mreže svih mreža”, prosječnom korisniku zapravo nije bitan. Ono što jeste bitno jest mogućnost jednostavnog pristupa bilo kojoj informaciji smještenoj na bilo kojem računaru uključenog u mrežu. Ovaj podatak je fascinant, jer implicira da sve što vas zanima, bilo kakva informacija, najvjerojatnije već negdje postoji. A ukoliko i ne postoji, izuzetno ju je lako tamo postaviti. Tako da Internet postaje sve više privlačniji djeci i mladima radi niza mogućnosti koje on pruža.

Za Internet kažemo i da je svjetska komunikacijska mreža jer se na njemu sve odvija međusobnom komunikacijom. Kao što korisnici komuniciraju jedni s drugima putem elektronske pošte ili programa za on-line dopisivanje (chata), tako i računari komuniciraju međusobno. Ta komunikacija

među računarima nam omogućuje posjećivanje stranica, slanje i primanje elektronske pošte i sve ostalo što radimo na Internetu.

Treba znati da Internetom ne upravlja neka središnja organizacija koja bi zavedila red, decentraliziranost je jedna od njegovih glavnih odlika. Ukoliko bi dio Interneta prestao s radom jedino bi usluge koje taj dio pruža postale nedostupne drugima; nema neke centralne tačke čiji bi nestanak onemogućio normalno funkcioniranje ostatka mreže. Svaka mreža članica Interneta postavlja vlastita pravila i sama ih provodi. Ono što svi korisnici međusobno dijele i čega se svi pridržavaju su dogovoreni standardi, procedure i protokoli, a upravo je to ono što nas zanima.

Pružaoци internetskih usluga (provideri) su firme koje omogućuju pristup korisnicima Interneta na svjetsku komunikacijsku mrežu. Svaki korisnik (pojedinaц ili organizacija) odabire jednog pružaoca usluga, koji mu dodjeljuje njegovo korisničko ime i lozinku. Na taj je način računaru korisnika omogućena komunikacija s računarima providera, koji ga 'propuštaju' na globalnu komunikacijsku mrežu - Internet.

Kad utipkamo adresu stranice koju želimo posjetiti, zapravo šalјemo signal računaru (poslužiocu) na kojem se ta stranica nalazi putem računara posrednika (servera) našeg poslužioca. Server prima zahtjev našeg računara za tom stranicom, i preusmje-

rava ga do poslužioca na kojem je ta web stranica. Tako se stvara komunikacijska veza između našeg računara i poslužioca tražene internetske stranice.

Dobre strane interneta

Korištenje Interneta - njegovih sadržaja i mogućnosti - ima brojne dobre i korisne strane. U nastavku ćemo navesti neke od prednosti i dobrih strana korištenja Interneta:

- Korištenje Interneta omogućava učenje i razvijanje vještina učenja jer nudi pregled najnovijih spoznaja, rezultata istraživanja te prikupljanje podataka za pisanje školskih seminara i projekata;
- Korištenje Interneta omogućava lako i brzo dolazak do raznih informacija od akademskih istraživanja i mogućnosti putovanja, do podataka o školama i fakultetima, različitim proizvodima i slično;
- Korištenje Interneta omogućava lako i brzo pregledavanje aktuelnih vijesti (npr. čitanje dnevnih novina i vijesti, vremenske prognoze, sportskih rezultata, kulturnih događanja i slično);
- Korištenje Interneta omogućava kupnju različitih proizvoda, olakšava planiranje putovanja ili daje mogućnost rezerviranja karata (npr. karte za koncert, utakmicu ili autobus);

- Korištenje Interneta omogućava komunikaciju s ljudima, daje mogućnost brzog i jednostavnog dopisivanja s vršnjacima i ljudima u različitim dijelovima svijeta;
- Korištenje Interneta predstavlja izvor zabave, kao npr. igranje igrica s drugima na webu;
- Korištenje Interneta omogućava razmjenu iskustava, mišljenja i informacija s vršnjacima i odraslima sličnih interesa ili problema (npr. stranice za fanove poznatih pjevača i glumaca, ljubitelje biciklizma ili nekih video igara, razne forumne na pojedine teme i grupe podrške...);
- Korištenje Interneta poboljšava sposobnosti pisanja kod djece i mladih – pisanje je dominantni način na koji korisnici razgovaraju putem Interneta i mobitela;
- Korištenje Interneta potiče razvoj kreativnosti;
- Korištenje Interneta uči djecu i mlade rješavanju problema i potiče razvoj strategija za selekciju informacija;
- Korištenje Interneta utiče na razvijanje motoričkih vještina;
- Korištenje Interneta utiče na razvijanje misaonih (kognitivnih) vještina;
- Korištenje Interneta utiče na razvijanje socijalnih vještina;
- Korištenje Interneta utiče na ispunjavanje potrebe za samoekspresijom;
- Korištenje Interneta utiče na razvijanje osjećaja vlastite vrijednosti, sposobnosti i samopouzdanja;

Loše strane Interneta

Pored navedenih prednosti Internet svakako ima i svoje nedostatke. Oni se ogledaju u sljedećem:

- Internet omogućava veću izloženost neprimjerenim seksualnim sadržajima;
- Internet predstavlja novo igralište dostupnije pedofilima;
- Internet omogućava veću izloženost uznemirujućim i neprijateljskim porukama;
- Internet stvara moguću izoliranost djece i mladih radi prečestog i/ili dugotrajnog korištenja Interneta;
- Internet omogućava izloženost i kod kuće i na mjestima koja su ranije bila sigurna za dijete;
- Publika i svjedoci na Internetu mogu biti mnogobrojni i brzo se povećavaju;
- Anonimnost na Internetu pojačava osjećaj nesigurnosti kod žrtve;
- Elektronsko/Internet zlostavljanje može biti prisutno među vršnjacima, ali mete mogu biti i odrasli, kao na primjer profesori i učitelji;
- Bez fizičkog kontakta sa žrtvom i publikom, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. Ponekad i poruke

- koje se šalju iz šale mogu povrijediti, iako nisu imale namjeru zlostavljati nekoga. (Buljan Flander, G. 2008:15);
- Internet omogućava da ljudi mogu koristiti blogove kao put ka nasilju ili zastrašivanju druge djece;
 - Internet narušava sigurnost posebno djece i mladih;
 - Internet omogućava zloupotrebu podataka;
 - Internet omogućava narušavanje autorskih prava;
 - Internet izaziva ovisnost, uslijed dugotrajnog i nekontroliranog korištenja, koja se svrstava u neku vrstu bolesti;
 - Na Internetu je vrlo teško uspostaviti pravila ponašanja i time omogućiti sigurnost i zaštitu korisnika;
 - Sloboda koju pruža Internet i nepostojanje efikasnog načina kontrole ostavlja mogućnost zloupotrebe.
 - Internet omogućava širenje mržnje i uvreda;
 - Internet omogućava slanje štetnih fajlova;
 - Korištenjem Interneta mladi zaboravljaju na normalan život i izlaske;
 - Korištenjem Interneta ljudi bježe od stvarnog života i zatvarju se u sebe.

Dostupni sadržaji na Internetu

Dostupnost savremene tehnologije (prije svega informatičke) daje mogućnost velikom broju ljudi a posebno mladim da postanu vrhunski stručnjaci u bilo kojem području ljudske aktivnosti. Dostupnost informacija na Internetu omogućava da svako, čak iz svoje kuće postane vrhunski stručnjak u bilo kojem području, daje nam mogućnost izrade vlastitih web stranica. I to gotovo sve besplatno.

Internet je postao važan dio kako privatnog tako i poslovnog života. Nude nam se raznovrsni sadržaji s mnogobrojnim podacima. Internet ima svoje

pozitivne i negativne strane, a upravo jedna od negativnih činjenica je to što ono što ugledamo i pročitalo na određenim internetskim stranicama, ne mora u krajnjem slučaju biti tačno. Ponekad nije dovoljan samo jedan pogled na neku informaciju već bismo trebali potražiti i određene druge izvore informacija osim Interneta kao što su biblioteke, časopisi, knjige i ostala literatura.

Upravo zato što su nam sve te informacije dostupne, ne znači da su te iste informacije uistinu i tačne. Tako nastaje velik broj površnih novinara

koji prije objavljivanja ne provjeravaju informacije koje su pronađene putem internetskih mogućnosti. Ovaj primjer je vrlo dobar ako bismo željeli primjetiti negativne aspekte dostupnosti informacija i podataka na Internetu. Vrlo često se i sami možemo susresti sa jednom temom, a sa nekoliko različitih sadržaja iste teme.

Informacije nam služe za bolju informiranost i proširuju naše znanje. To je u svakom slučaju istina. Internet je počeo biti prvi izvor odnosno mjesto gdje ćemo saznati i pogledati određenu informaciju jer u samo nekoliko klikova možemo saznati što je aktuelno u svijetu, poduzetništvu, kulturi i sl.

Problem sve većeg broja korisnika Interneta leži u njihovoj nedovoljnoj educiranosti o sigurnosti njegovog korištenja. Korisnici često nisu ni svjesni opasnosti kojima su izloženi neopreznim korištenjem Interneta. Rijetko ko uopće pročita uslove korištenja i uglavnom se olako pristaje na uslove korištenja na koje moramo pristati kako bismo koristili neku uslugu na Internetu.

Najčešći problem kojem su korisnici Interneta podložni su razni virusi koji mogu zaraziti korisnikov računar prilikom korištenja. Korisnici najčešće zbog financijskih razloga, ne postavljaju antivirusne programe ili jednom od raznih aplikacija koje upozoravaju korisnike na neželjene i potencijalno opasne sadržaje na web stranicama.

Svijetlu stranu Interneta najviše karakterizira mogućnost komunikacije i rada na daljinu. U današnje vrijeme Internet se karakterizira kao medij koji spaja ljude iz cijelog svijeta bez obzira na mjesto i vrijeme, a bez velikih financijskih izdataka. Internet je medij koji stvara nove trendove i postaje nezaobilazan u poslovnom svijetu i također privatnom životu.

Dostupnost raznim informacijama na Internetu ima svakako svoje prednosti ali i mane. Navest ćemo samo neke od prednosti dostupnosti informacija na Internetu, to su: izvor informacija o zabavnim i edukativnim sadržajima, sloboda javnog izražavanja, izvor korisnih međunarodnih iskustava i normi, mogućnost da se utiče na unapređenje društvenih procesa u uslovima cenzure medija, izvor različitih mišljenja o važnim društvenim temama, mogućnost razmjene informacija s istomišljenicima, ali i sa svima ostalima.

Međutim, pored navedenih prednosti dostupnost raznih sadržaja na Internetu ima i svojih nedostataka. Ti nedostaci se ogledaju u sljedećem: nalaženje sadržaja koji stvara osjećaj neugodnosti, teži pristup informacijama zbog mnoštva informacija, problem dvojakog kredibiliteta dobivenih informacija, kontrola interesa za sadržaje od strane izvora informacija, mogućnost da treća osoba uđe u komunikacijski kanal, mogućnost štete kao posljedica korištenja komunikacijskog kanala.

Osim toga što je Internet nenadmašivi izvor informacija i znanja, on je ujedno i izvor nevjerovatno velikog broja sadržaja koji su u potpunosti neprimjereni djeci. Ovdje ćemo navesti neke kao što su: pornografski sadržaji, nasilni sadržaji i sadržaji poticanja mržnje, dezinformacijski sadržaji, neželjena elektronska pošta ili SPAM, kao i online kockanje i kladjenje. U nastavku ćemo reći par riječi o svakom navedenom sadržaju.

Pornografski sadržaji danas su strahovito rašireni na Internetu, a po nekim procjenama zauzimaju i preko 25% ukupnog web prostora. Dostupnost ovih sadržaja je velika pa često slobodan pristup imaju i djeca. Studije pokazuju da mlađi uzrasti djece koji slučajno naiđu na takve sadržaje najčešće to iskustvo doživljavaju uznemirujućim. Na adolescente, koji su često u namjernoj potrazi za takvim sadržajima, utjecaj također često može biti negativan. Naime, pristup raznim devijantnim i nasilnim oblicima seksualnih sadržaja može imati vrlo loš utjecaj u seksualnom razvoju adolescenta.

Pornografska online industrija izuzetno je razvijena, konkurencija je žestoka te se stoga konstantno izrađuju nove strategije kako sadržaj nametnuti korisnicima, makar i na ilegalan način. Promjena početne stranice web pretraživača, razni načini reklamiranja (npr. putem pop-up prozora), socijalni inženjering, beskonačne

petlje pornografskih sadržaja, samo su neke od čestih strategija.

Nasilni sadržaji i sadržaji poticanja mržnje danas su u općem porastu u medijima poput televizije, video igrara, muzike ali i Interneta. Djeca su izložena nebrojenoj količini nasilno orijentiranih web sadržaja koji variraju od web stranica crnog humora pa do web stranica isključivo posvećenih sadizmu, načinima torture i sl. Primjeri takvih web sadržaja koji sadrže stvarne slike mjesta nesreće, torture, osakaćenja, nažalost su izrazito popularni među adolescentima i studentima.

Uz nasilje, široko dostupni su i sadržaji koji potiču mržnju i netrpeljivost, poput npr. ekstremno rasističkih, homofobnih i sl. Čak i sadržaji koji za cilj imaju ismijavanje i naoko se čine bezopasnima, mogu loše pridonijeti razvoju djeteta te njegovim stavovima. Nevjerovatno je da su neki od takvih sadržaja isključivo namjenjeni djeci, kao npr. dječije stranice Ku Klux Klana na kojoj se mogu pronaći djeci prilagođene informacije o cjelokupnoj ideologiji, praktični savjeti o provođenju iste u djelo i sl. Količina i evidentna štetnost ovakvih sadržaja potiču na dodatan oprez.

Dezinformacijske sadržaje Interneta je izuzetno teško, tj. gotovo nemoguće kontrolirati. Kao poseban problem na površinu izlazi teškoća verifikacije web sadržaja. Kako pouzdano znati da je neka informacija na

Internetu tačna ili nije? Kojim izvorima vjerovati? Navedeni problem postaje još veći kada su u pitanju djeca s obzirom na njihovu mladost i neiskustvo.

Varijanti dezinformacijskih sadržaja je mnogo, na primjer: web stranice koje potiču mržnju i ekstremne stavove kao normalne, web stranice koje promoviraju i prodaju lažne ili loše i štetne proizvode, web stranice koje osobna mišljenja predstavljaju kao činjenice, web stranice s lažnim informacijama o virusima, prevarama, novčanim piramidama i sl.

Neželjena elektronska pošta ili SPAM predstavlja većinu današnje elektronske pošte u svijetu. Osim brojnih opasnosti koje spam nosi, za djecu je dodatno opasan spam koji prenosi grafičke pornografske sadržaje. Količina i eksplicitnost takvih sadržaja nemaju granica te to roditeljima predstavlja sve značajniji problem. Manje problematične su poruke koje razni spam filteri mogu automatski očistiti ili one koje u svom naslovu vrlo jasno daju do znanja o kakvom se sadržaju

radi. No uvijek će se naći i one koje će pobjeći najboljim filterima i zavarati krajnjeg korisnika. Osim eksplicitnih sadržaja, često se u porukama mogu pronaći i linkovi na dodatne sadržaje iste vrste ili pak na specijalizirane sobe za online komunikaciju.

Online kockanje i klađenje koje je dostupno na Internetu putem raznih Web stranica sve je popularnije i učestalije. Takvi sadržaji su izuzetno opasni i rizični za djecu. Standardnom klađenju u kladioničarskim poslovnicama djeca često neće imati pristup zbog zakonske regulative koja brani takve radnje maloljetnicima. No online klađenje nema takva ograničenja te na taj način ostavlja otvorena vrata djeci. Jednako vrijedi i za kockanje i slične sadržaje igara za novac. S obzirom da djecu iznimno privuče ideja brze i lake zarade, najčešće se odlučuju na krađu roditeljskih debitnih i/ili kreditnih kartica za uplatu inicijalnih ili dodatnih uloga. Ukoliko se problem na vrijeme ne uoči i identificira, moguće su dugoročne štetne posljedice na budućnost djeteta.

Uticaj Interneta na socijalizaciju djece i maloljetnika

Budući da je socijalizacija socijalno učenje koje se nužno, ostvaruje u socijalnoj interakciji sa drugim osobama, njena realizacija uključuje i djelovanje različitih faktora, te postojanje

agenasa ili posrednika socijalizacije. U stručnoj literaturi se ukazuje na porodicu, vrtić, školu, vjerske institucije, vršnjake i društvene organizacije imaju, u određenim ili svim fazama

socijalizacije veliku moć uticaja. U obliku tog djelovanja pojednici oblikuju svoje mišljenje i ponašanje i teže da ih usklade sa napisanim ili ne napisanim pravilima grupnog ponašanja. O uspješnosti socijalizacije zavisi da li će ličnost biti dovoljno socijalizirana ili podružtvljena, a time i sposobna preuzeti i izvršavati odgovarjuće povjerene društvene uloge (Karić, N. (2008:57).

Ukoliko pojedinac o ovom slučaju maloljetnik u velikoj mjeri svoje vrijeme troši na aktivnosti koje ne garantiraju uspješnu socijalizaciju ličnosti, sigurno neće moći odgovoriti zahtjevu društva, te neće uspješno obavljati svoju ulogu u društvu jer je njegova socijalizacija „osakaćena“ ranijim načinom življenja, to jeste neadekvatnom usmjeravanju pri samom odrastanju maloljetne osobe.

Proučavanje socijalizacije pruža velike mogućnosti da se na jedan sistematski način integriše ličnost u društveni sistem i bude produktivna i korisna u razvoju zajednice. Osim toga, proces socijalizacije u ljudskoj ličnosti stvara motivacionu strukturu za preuzimanje socijalnih uloga odraslih osoba u porodici i zajednici. „Poredak, čistoća, higijena, sređeni život, marljivost, volja za učenjem, inteligencija, civilizovane norme, opuštenost, pojava, pojavljuju se kao odlučujuće norme u primarnoj i sekundarnoj socijalizaciji i prihvaćene su od ljudi. To je bilo socijalno historijski nužno, jer se navedene norme pokazuju kao

norme kapitalističkog društva efikasnosti“ (Dervišbegović, M. (2003:47).

Kako socijalizacija predstavlja socijalno učenje koje se, nužno, ostvaruje u interakciji sa drugim osobama, njena realizacija uključuje i dijelove različitih faktora, te postojanje agenasa ili posrednika socijalizacije (Buljubašić, S (2004:19). Neophodno ju je posmatrati kao planski i sistematski proces koji sprovodi porodica, škola i drugi socijalni faktori u cilju razvijanja i formiranja ličnosti pojedinca koja će se odlikovati najpoželjnijim osobinama i neće dolaziti u sukob sa društvenim normama i vrijednostima. U tom procesu pojedinac stiče karakter i sve one socijalne kvalitete po kojima se suštinski razlikuje od drugih živih bića.

Od uspješnosti socijalizacije zavisi da li će ličnost biti dovoljno socijalizirana ili podružtvljena, a time i sposobna preuzeti i izvršavati odgovarajuće povjerenje društvene uloge. Čovjek kao društveno biće i njegova ličnost rezultat su socijalizacije i jedinstvo zajedničkog iskustva predhodnih generacija i ličnog samoaktiviteta i iskustva koje je stečeno u procesu vlastite socijalizacije.

Opće je poznato da je razvoj ličnosti jako složen i dinamičan proces koji se odvija pod uticajem različitih faktora: nasljeđa, društvene sredine, aktivnosti same individue kao i proces odgoja. Ličnost se u pravom smislu riječi ne može razviti bez uticaja socijalne sredine (socijalizacije) i vlastite ak-

tivnosti. Socijalni psiholozi govore o tri vida procesa socijalizacije:

- vid socijalizacije koju planski i sistematski provodi porodica, škola, društvo kao određeni društveni sistem i kultura čiji je cilj formiranje ličnosti sa pozitivnim osobinama koje neće doći u sukob s propisanim društvenim normama i običajima;
- vid socijalizacije koji se odvija pod uticajem svega onoga što se sreće u ponašanju članova društva, bez obzira na društvenu opravdanost takvog ponašanja;
- vid socijalizacije koji je rezultat činjenice da se ljudsko potomstvo neminovno razvija u društvu, društvenom životu uopće.

Kakav će uticaj imati socijalizacija na pojedinca zavisi o „cjelovitoj bio-psihosocijalnoj strukturi u datom trenutku i razvoju, o djelovanju različitih biotičkih, psihičkih i socijalnih faktora, ali ne u jedan-prema-jedan-odnosu, već u njihovoj zajedničkoj interakciji koja i dovodi do izgradnje određene strukture“ (Tomić, R. 2008:121).

Međutim, današnje doba informatizacije dovelo je do toga da su mediji, posebno televizija, Internet i mobitel, postali jedan od najvažnijih faktora u socijalizaciji djece i mladih. Oni snažno utiču na društvena ponašanja, nezaobilazno su sredstvo u informiranju, formiranju, prenošenju vrijednosti, stvaranju vizije svijeta i života, oblikovanju životnih stilova i identiteta. Novi mediji nametnuli su

se kao nova »društvena institucija« u socijalizacijskom procesu.

Uloga medija posebno je važna u adolescenciji, u vrijeme nesigurnosti, intimnih i osjetljivih pitanja. Adolescent ta pitanja ne želi dijeliti s drugima, već se najčešće utječe medijima. Savremeni razvoj tehnologije oblikovao je društvo s mnoštvo ekrana. Nekada su postojala dva klasična ekrana: televizijski i filmski. Danas smo svjedoci mnoštva ekrana koji nas prate na svakom koraku: u izlogu, na aerodromu, u autobusu, u marketingu, na mobitelu itd. Takvo višekrasko društvo stvara prostor za »mijenjanje granica između vanjskog i unutar-njeg, ljudskog i neljudskog« (Longo, G. 2001:40).

U savremenim socijalizacijskim procesima novi mediji su se nametnuli kao „društvena institucija“. Statistike pokazuju da djeca najviše vremena provode pred televizorom. Četiri su razloga zbog kojih je televizija u mnogim porodicama uvijek uključena:

- 1) primarno obilježje televizije je njezina sveprisutnost i lako rukovanje;
- 2) televizija posjeduje moć hipnoze;
- 3) da bi sve zainteresirala, televizija ide na jednostavne i jake osjećaje;
- 4) pomaže da se opustimo.

Uvažavajući sve pozitivne efekte televizijskih ekrana, ipak ne možemo ne upozoriti na loše uticaje kako televizije tako drugih medija. Televizijski sadržaji ne samo da obiluju nasilnim scenama, nego mijenjaju način

percepcije stvarnosti i posebno su ozbiljna prepreka u razlučivanju mašte od stvarnosti, posebno kod djece. Savremeni digitalni mediji omogućuju mladima „privatnu komunikaciju“ koja je van kontrole roditelja i učitelja / nastavnika. Preko različitih medija, posebno Interneta mladi dobivaju tražene informacije bez direktne komunikacije. Mediji su uklonili vremenske i prostorne barijere koje su u velikoj mjeri uslovile komunikaciju i protočnost informacija. U mnogim evropskim zemljama, pa tako i u Bosni i Hercegovini, mnoga djeca i mladi zbog zaposlenosti roditelja u medijima pronalaze jedine sagovornike. *Web*-stranice, *on-line* igre, videostranice i mobilni telefoni glavni su inventar mlade populacije.

Novija istraživanja su pokazala da sve veći uticaj na socijalizaciju imaju i sredstva masovnih komunikacija. Bandura i Valteres navode da agresivno ponašanje i drugi oblici ponašanja gledanih u okviru televizijskih programa podržavaju se i postaju modeli prema kojima se oblikuje vlastito ponašanje (Tomić, R. 2008:119).

Već odavno govorimo o svijetu kao „globalnom selu“ u kojem je uticaj medija na djecu i mlade vrlo značajan. Putem medija oni dobivaju čitav niz edukativnih, informativnih i zabavnih sadržaja, uz mogućnost da za veoma kratko vrijeme saznaju sve značajne podatke o temama i problemima koji ih zanimaju. Međutim, pored niza pozitivnih strana, sredstva

masovne komunikacije, kroz prezentaciju sadržaja koji veličaju nasilje, kriminalitet, lagodan život bez rada i slično, mogu vršiti, i vrše, negativan uticaj na djecu.

Tražeci uzroke devijantnog ponašanja (danas sve češće *cyber*-nasilja) kod djece i mladih, stručnjaci ukazuju na krizu komunikacije, posebno komunikacije u porodici. Mnogi su problemi povezani s narušenim porodičnim odnosima (*broken homes*) ili, što je sve češći slučaj, odsutnosti jednog ili oba roditelja (Formella, Z., 2010:78). Da bi adolescent uspješno odgovorio na sve razvojne izazove, važno je da može računati na stabilne odnose u porodici. Koliko god društvo inzistiralo na aktiviranju paralelnih odgojnih ili preventivnih institucija, ipak je porodica u odrastanju djeteta nezamjenjiva. Za porodicu nema alternative (Mandarić, V., 2010:21)

Internet je postao produžetak realnosti, digitalna slika svijeta, preneseno stanje iz fizičke sfere. I u tom virtuelnom svijetu naći ćete podjednak broj rasista, konzervativaca, liberala, perverznojaka, prevaranata, umjetnika, genija, luđaka... Međutim, kao moćan agens socijalizacije, on će, možda, donijeti više zla, nego dobra čovječanstvu. Govorilo se često da sa „vesternizacijom“ svijeta, dolazi i gojaznost i nezdrav stil života. Ali, samo su neki kopali dublje: jeste izuzetno važno da svako ima pristup Internetu, čak, to je osnovno ljudsko pravo. Međutim, djeca i maloljetnici, dobijaju instant od-

govore prostim upitima u Google-u. Kritička svijest se gubi, ostaju samo isfragmentirano, parcijalno, plitko znanje (<http://www.aleksinacnews.com>).

Psiholozi i pedagozi ozbiljno se bave virtuelnim identitetom i pitanjem koliko, naprimjer video-igre, najpopularniji oblik razonode virtuelnog svijeta, utječu na *realnog igrača* (Waggoner, Z., 2009). Danas više ne možemo ne uzeti u razmatranje odnos između virtuelnog i ne-virtuelnog identiteta (*virtuelnog avatara*). Igra identitetom koju mladi igraju u virtuelnom prostoru izaziva različita mišljenja i stavove. Stručnjaci si postavljaju pitanje pomažu li eksperimentiranje i maskiranje vlastitoga ja u virtuelnom prostoru razvoj čvrstog identiteta ili ga otežavaju? Postoji li rizik od fragmentarnog, šizofrenog identiteta, odvojenog od stvarnog iskustva? Prvi problem u virtuelnom prostoru povezan je s »ne-tjelesnim«. Računaru nedostaje bitna dimenzija za cjelovitu komunikaciju – nedostaje mu tijelo (Mandarić, V., 2012:134).

Nakon televizora, Internet je ljude definitivno maknuo iz stvarnog života, stavio ih u snove i/ili virtuelni svijet, gdje fikcija postaje stvarnost. U svojim sobama (internetski ovisnici) postaju socijalno izolirana bića. Savremena društva stvaraju „gomile usamljenika“. Moćnicima ili vladarima kaosa odgovara pozicija koja dovodi do otuđenja, anomije, depresivnosti, a medijskim ovisnicima je isto tako

dobro jer im isti „hrani ego“. Reality show programi nude intimu na prodaju, voajerstvo postaje stil života, a sve vodi „psihološkom kanibalizmu“. Internet i televizija su postali glavni izvor informacija, na drugom mjestu je štampa pa prijatelji, a škola je pri dnu ljestvice. Savremeni mediji postaju glavni agens socijalizacije djece i mladih (<http://www.ezadar.hr/clanak/nase-brige-za-druge>).

Virtuelni svijet kojeg nam Internet nudi postaje sve izazovniji i primamljiviji od svakodnevnice s kojom smo suočeni i time udaljava pojedinca od stvarnog svijeta. Djeca se rađaju u svijetu masovne komunikacije. Upravo radi toga Internet direktno i indirektno utiče na dječija uvjerenja, njihove stavove, društvene norme te razne kulturalne vrijednosti. Također, djeca i mladi većinu svog slobodnog vremena provode koristeći Internet tako da ne iznenađuje činjenica o utjecaju Interneta kao jednog od najvažnijih faktora procesa socijalizacije djece i maloljetnika. Internet se koristi svakodnevno (u prosjeku dva do tri sata dnevno) i češće služi za zabavu. Najposjećeniji i najpopularniji su sajtovi za druženje i socijalizaciju (My Space i Facebook). Skoro da nema učesnika koji nema otvoren profil na ovim sajtovima Radom na računaru i korištenjem Interneta djeca na zabavan i zanimljiv način uče o tome kako koristiti savremenu tehnologiju, što će im zasigurno koristiti pri školskom učenju i slobodnim aktivnostima.

Postoji sve više argumenata da Internet nudi više zabavnog i manipulativnog negoli informativnog, obrazovnog ili naučnog sadržaja. Mediji su pod tiranijom tržišta. Najagresivniji oblik manipulacije je na Internetu. Ogroman broj posjetilaca Interneta počne vrijeđati čim mu netko replicira s argumentima na koje nema odgovora. Sve učestalija su prikazivanja brutalnih scena nasilja, a sve postaje kao ritual uzbudljive zabave.

Savremeno je društvo obilježeno sofisticiranom informacijskom tehnologijom i komunikacijom, kojom se otvaraju nesagledive mogućnosti efikasne saradnje učenika i nastavnika, dostupnosti informacija, cjelovitnog obrazovanja itd. Tehnološki napredak (računar, Internet, e-mail, globalizacija...) otvaraju izvanrednu mogućnost pružanja mogućnosti pristupa informacijama iz medija kao i manipulacije s medijima. Mediji stva-

raju simbole i utiču na njihovo usvajanje putem oglašivanja, reklamama... Oni sve više utiču na modne stilove, ali i formiraju stilove života. Postaju nezaobilazan faktor socijalizacije, a sve više i glavni agens socijalizacije.

Stvaraju se virtuelne zajednice i organiziraju protesti. Najsofisticiraniji način manipulacije je putem Interneta koji omogućava stvaranje dvostrukog identiteta. Sve je veći broj ovisnika o Internetu. Novo doba možemo nazvati Internetmanijom. Najnegativnije posljedice nastaju s tabloidizacijom medija. Mediji sve više postaju glavni agens socijalizacije iz čega istiskuju školu, porodicu itd., te tako utiču na cjelokupno formiranje vrijednosti i stilova ponašanja mlade generacije. Pod naletom savremenih tehnologija i novih medija sve više ima argumenata za zaključiti da živimo u društvu socijalno izoliranih pojedinaca.

Rizici na Internetu

Rizici upotrebe Interneta od strane djece

Djeca danas odrastaju u svijetu koji se u mnogočemu razlikuje od onog koji poznaju njihovi roditelji i odrasli. Za mnogu djecu Internet i mobitel su pozitivni, produktivni i kreativni mediji u razvoju vlastitog identiteta. Informatička komunikacijska tehnologija može podržavati njihovu socijalizaciju i dati im osjećaj povezano-

sti s vršnjacima. Međutim, masovno korištenje Interneta dovelo je do toga da djeca više nemaju sigurnost ni u vlastitom domu. Ne mogu više otići kući i tako izbjeći zlostavljanje, kao prije ere Interneta, kada su mogli otići doma, mirno gledati televiziju, čitati ili se samo igrati. Sada na mobitel i kompjuter u njihovoj sobi stižu prijatne, uznemirujuće poruke, ismijavanje, izrugivanje. Izniman rizik je zlostavljanje putem Interneta

i postojanje velikog broja pornografskih sadržaja koji su lako dostupni pa tako i mala djeca gledaju neprimjerene sadržaje. Isto tako provođenje dosta vremena za kompjuterom daje za posljedicu glavobolju, nervozu, bol u leđima, gubitak vida. Ostajanje kasno na Internetu i buđenje isto tako kasno ujutro remeti bioritam.

Internet je proširio i intenzivirao načine zlostavljanja među vršnjacima, pa su posljedice nasilja preko Interneta ponekad ozbiljnije od onih prouzročenih nasiljem u stvarnim situacijama. Publika nasilja preko Interneta daleko je šira od one na školskom igralištu, u školskom hodniku ili u razredu. Ako je oblik zlostavljanja takav da je otvorena web stranica, blog ili facebook grupa s temom rугanja, ismijavanja i izoliranja djeteta ono se ne može zaštititi u tom virtuelnom prostoru, a njegova traumatizacija je time veća što je medij masovniji. Uz to, postoji snaga pisane riječi, koja djeluje konkretnije i realnije od izrečene.

Da bi se u današnje vrijeme mogli brinuti o svojoj djeci na pravi način, roditelji moraju biti medijski pismeni. Osim roditelja, važnu ulogu ima škola koja mora modernizirati svoj nastavni program i uključiti učenje o medijima u kurikulumu, te omogućiti nastavnicima permanentnu edukaciju u tom segmentu stvarnog svijeta izvan školskih zidova.

Nažalost, djeca su danas izložena mnogim rizicima upotrebljavajući In-

ternet. Među najčešće rizike na Internetu spadaju:

- Izlaganje djece i maloljtnika seksualnim ili nasilnim sadržajima, kao i dostupnost neprimjerenim informacijama koje uključuju pornografiju, materijale i stranice koje potiču mržnju, nesnošljivost ili diskriminaciju, krvave i nasilne prizore, dezinformacije i preuveličavanje vijesti;
- Direktna komunikacija djece i maloljetnika sa odraslom osobom koja traži neprimjerene odnose, gdje djeca i mladi mogu postati žrtve pedofila ili odraslih osoba sa seksualnim namjerama koji će ih pokušati nagovoriti na susret ili na neki drugi način izigrati njihovo povjerenje (npr. objavljivanja slika maloljetnih lica);
-
- Izloženost djece i maloljetnika uznemirujućim, neprijateljskim ili nepristojnim e-mail porukama;
- Pretjerana izolovanost djece i maloljetnika koja proizilazi iz prečestog ili dugotrajnog korištenja računara i Interneta;
- Pored toga djeca i maloljetnici putem Interneta mogu doći do informacija, kupovati proizvode i učestvovati u aktivnostima koje su za njih opasne. Postoji rizik da kupovinom putem Interneta, popunjavanjem obrazaca ili učestvovanjem u raznim online takmičenjima daju važne, lične i financijske podatke, te

tako mogu postati meta različitih prevara.

Američka istraživanja uglavnom naglašavaju sljedeće rizike na Internetu:

- otkrivanje ličnih informacija;
- slanje ličnih informacija nepoznatim ljudima;
- nekritično razgovaranje s nepoznatim ljudima;
- uvrštavanje nepoznatih ljudi na listu prijatelja (eng. „buddy list“);
- razgovor s nepoznatim ljudima o seksu;
- davanje prostih i neprirodnih komentara;
- namjerno posjećivanje stranica povezanih sa seksom;
- korištenje zajedničkih dokumenata za skidanje slika.

Istraživanje provedeno u SAD-u na uzorku od 1500 djece u dobi od 10 do 17 godina koja redovno koriste Internet, pokazalo je da je 13% njih bilo izloženo seksualno neprimjerenim porukama. Najvećem riziku su bile izložene djevojčice te stariji adolescenti. Najveći stepen izlaganja nepoželjnim sadržajima bio je prisutan kada su djeca i mladi koristili kompjuter kod kuće (79%) te u chat room-u (37%). U 4% slučajeva djeca su izvijestila da je odrasla osoba zatražila od njih da pošalju svoju sliku koja eksplicitno pokazuje golo tijelo. U 31% slučajeva odrasla osoba koja

je imala seksualne i neprimjerene namjere pokušala je stupiti u kontakt s djetetom uživo, pri čemu su u 75% slučajeva pozvali djecu na sastanak, a u 34% slučajeva ostvaren je telefonski kontakt. Čak u 18% slučajeva odrasla osoba koja je imala seksualne namjere je došla djetetu kući.

Važno je znati da naivnost i manjak iskustva nije ono što mlade čini ranjivima i rizičnima za nepoželjna izlaganja seksualnim sadržajima. Stariji adolescenti u dobi između 14 i 17 godina su pustolovniji, neovisniji, koriste se kompleksnijim i rizičnijim internetskim aktivnostima. Adolescenti pokazuju zanimanje za seks, skloni su istraživanju na području seksualnosti i seksualne orijentacije. Često se zaljube i razviju osjećaj pripadanja u odnosu na odrasle osobe koje su upoznali preko Interneta.

Rizici komunikacije djece s nepoznatim osobama

Djeca i maloljetnici sve više koriste lične računare i mobitele za komunikaciju s drugim, kako poznatim, tako i nepoznatim osobama. Djeca vrlo često nisu svjesna rizika komunikacije s njima nepoznatim osobama koje se često lažno predstavljaju i daju netačne podatke o svojim godinama, izgledu, mjestu stanovanja i o drugim osobnim podacima. Za razliku od potencijalnih zlostavljača, djeca uglavnom daju istinite podatke o svom identitetu i kretanju. Brojeve potenci-

jalnih žrtava počinioci mogu doznati preko različitih Internet chatova, chatova mobilnih mreža, dječijih časopisa u kojima djeca ostavljaju podatke s brojem telefona ili putem raznih emisija u kojima se u podnožju ekrana emitiraju brojevi mobitela s pozivima za dopisivanje putem mobitela. Počinioci vrlo često mladim osobama nude i šalju kodove za nadoplatu računa putem bona, a potom ih ucjenjuju, traže protuusluge, novac, brojeve prijatelja/prijateljica ili traže da im putem mobitela ili Interneta šalju svoje obnažene fotografije.

Najpopularnije, a istovremeno i najopasnije područje Interneta za djecu i mlade je chatroom. Zbog prirode Interneta, djeca i mladi mogu virtualno otputovati u bilo koji dio svijeta, razgovarati i razmjenjivati poruke na ekranu s potpunim strancima.

Ono što je zajedničko chatu, blogu i forumu jest korištenje nadimaka koje posjetioci sami izaberu, što im pruža anonimnost. To znači da korisnici međusobno ne znaju ko je ko u stvarnom životu, ne znaju imena i prezimena, adresu, broj telefona. Jedni o drugima znaju samo ono što se iznese na Internetu. Anonimnost stoga omogućuje ljudima da budu otvoreni i podijele s drugima stvari koje bi im bilo neugodno izreći nekome tko ih poznaje. Moguće je zatražiti pomoć u rješavanju nekog problema ili izreći mišljenje o nekoj temi, bez straha da će biti prepoznati i da će zbog toga imati neugodnosti.

Međutim, anonimnost može biti i otvorena pozivnica svima koji žele zlopotrijebiti takav način komunikacije. Često na forumu ili chatu mogu se naći prijatelji s kojima dopisivanje može biti vrlo zabavno i poučno. Ali nisu svi korisnici Interneta dobronamjerni, a od nekih se mogu doživjeti i velike neugodnosti. Neko na chatu, forumu ili blogu može vrijeđati, prijetiti i/ili pisati o drugima stvari koje nisu istinite ili koje su privatne i tajne. Često je to neko koga poznajemo, možda prijatelj iz razreda s kojim smo se posvađali ili neko iz društva ko je ljubomoran. Ta osoba može misliti da, ako koristi nadimak i niko ne zna kako se zove, može činiti šta želi, pa i gnjaviti druge.

No, istovremeno odrasli se mogu pretvarati da su djeca i tako navesti djecu na neprihvatljiva i rizična ponašanja. Uključivanjem u razgovor i razmjenjujući informacije kroz chat-room s drugom djecom, odrasle osobe sa seksualnim i neprimjerenim namjerama mogu dobiti informacije o dobi djeteta, spolu, o tome gdje živi i koju školu pohađa, razmijeniti e-mail adrese.

Načini na koji odrasle osobe sa seksualnim namjerama komuniciraju s djecom i mladima u chat-roomu i stječu njihovo povjerenje su različiti. Neki mogu samo posmatrati tj. biti u chat room-u i pratiti razgovor, ne uključujući se aktivno. Na taj način saznaju šta dijete voli, šta ne voli, saznaju o odnosima u porodici (npr. dijete napiše da se upravo posvađalo s roditel-

ljima) te o tome jesu li se ostali u chat roomu s njim prijateljili.

Ovo nisu noviteti u ponašanju odraslih osoba sa seksualnim namjerama prema djeci. Prije postojanja Interneta odlazili su na igrališta i druga okupljališta mladih te posmatrali djecu i njihove interakcije. Ta ponašanja su ipak uključivala određeni rizik da ih primijete učitelji, roditelji, druga djeca. Sada odrasli mogu posjećivati "virtuelno igralište" na Internetu i direktno razgovarati s djecom i mladima iz sigurnosti vlastitih domova bez straha da će biti otkriveni. Ako i naslute da bi mogli biti otkriveni, mogu jednostavno prekinuti kontakt i sakriti se u anonimnosti Interneta.

Kad odrasla osoba sa seksualnim namjerama prema djeci započne razgovor u chat-roomu, najčešće počinje s nevinim pitanjima jer svi drugi u chat-roomu mogu vidjeti poruke. Nakon nekog vremena, može predložiti privatni forum za razgovor. Većina chat programa omogućuje privatni razgovor između dvoje ljudi ako žele. U toj fazi odrasla osoba će pokušati utvrditi koliko je sigurno razgovarati s djetetom postavljajući pitanja poput: "Jesi li sam/a doma?", "Ko još upotrebljava računar kod tebe?", "Gdje ti je računar smješten?".

U pravilu razgovor će biti prekinut ako dijete odgovori da nije samo, da i ostali članovi porodice koriste računar i da je on smješten u dnevnoj sobi. Ali ako dijete kaže da je samo kod kuće, da je računar u njegovoj sobi i

da ga samo ono koristi, vjerovatno će razgovor biti nastavljen te će odrasla osoba koja ima seksualne i neprimjerene namjere kroz seriju pitanja nastojati zadobiti povjerenje djeteta i adolescenta, nastojati ga uvjeriti da trebaju vjerovati samo jedan drugome i nikome više.

Takve osobe općenito, najprije šalju viceve i šale da oraspolože i potaknu adolescenta na otvoreniji razgovor. Može također pričati o djetetovim hobijima, interesima, problemima o kojima je prethodno saznao u chat room-u. Nakon toga počinje razgovor vezan uz seksualne aktivnosti. Kako se razgovor nastavlja odrasla osoba može opisivati seksualne tehnike i poze i tražiti od djeteta da masturbira. Kako bi uvjerio dijete da je to normalno i da "svatko to radi", osoba može djetetu na e-mail poslati fotografije koje pokazuju druge ljude ili djecu uključene u takve aktivnosti.

Nakon što pošalje sliku, odrasla osoba koja ima seksualne namjere prema djetetu može pokušati povećati stupanj povjerenja između njega i djeteta tražeći od djeteta da izbriše slike jer "će imati problema ako netko drugi vidi te slike". Također, može reći djetetu da mu vjeruje da će to čuvati kao tajnu, odnosno tražiti od djeteta da nikad nikom ne govori o njihovim razgovorima. Kako se ovaj tip razgovora nastavlja i stepen povjerenja raste, odrasla osoba sa seksualnim namjerama će pozvati dijete da se susretne s njim.

Rezultati američkih istraživanja upozoravaju na sve veći postotak mladih korisnika Interneta koji imaju iskustvo u kojem je odrasla osoba tražila da se fotografiraju seksualizirano. Sve je veći postotak djece i mladih koji online objavljuju svoje slike i fotografije. Neki od adolescenata navode: „Taj je tip tražio da skinem majicu i da se slikam“; „Čovjek u svojim tridesetim godinama tražio je da opišem sebe, da postavim digitalnu kameru i pokazem mu svoje intimne dijelove tijela.“

Neka od američkih istraživanja pokazuju da oko 40% online zlostavljača djece posjeduju dječiju pornografiju. U prevenciji razmjenjivanja seksualnih fotografija važno je djecu i mlade naučiti koje od tih aktivnosti su ilegalne, koje se opasnosti kriju u prosljediđivanju fotografija putem Interneta, a u zadnje vrijeme i sve češćim razmjenjivanjem slika putem mobitela. Osim toga, važno ih je upoznati s voajerizmom i ekzibicionizmom kao seksualnim devijacijama. Posebnu pažnju nužno je posvetiti edukaciji mladih o zloupotrebi webkamera i digitalnih fotoaparata.

Djeca koja su pod većim rizikom da budu izložena seksualnom zlostavljanju su djeca u pubertetskom dobu dok se rijetko pojavljuju među predškolskom i pretpubertetskom djecom. Važno je razlikovati pedofile koje privlače i seksualno uzbuđuju pretpubertetska djeca od odraslih osoba sa seksualnim namjerama koje se mogu susresti na Internetu.

Mlađa djeca su u manjem riziku da budu izložena seksualnom sadržaju i neprimjerenim ponudama jer drugačije koriste Internet nego starija djeca i mladi te su više pod nadzorom roditelja i drugih odraslih tokom korištenja Interneta, ali i tokom drugih dnevnih aktivnosti. Osim toga, mlađa djeca se ponašaju drugačije i imaju drugačije interese. Npr. predškolsko dijete ne može reći „Mama, prespavat ću kod prijatelja“ pa otići na susret s odraslom osobom koju je upoznao preko Interneta.

Odrasle osobe sa seksualnim namjerama koje djeluju putem Interneta najčešće nisu pedofili i njihove žrtve su djeca pubertetske dobi i adolescenti. Neke od njih mogu primarno seksualno privlačiti adolescenti, dok neki zapravo traže opasnost i uzbuđenje koje dobivaju zavođenjem maloljetnika. U kontaktu se pokazuju prijateljski i romantični prema žrtvama, tokom razgovora spomenu seks, a mnoge žrtve osjećaju povezanost s njima.

Rizici od neadekvatne upotrebe Interneta od strane djece

Sigurnosne prijetnje društvenih mreža moguće je podijeliti u četiri skupine:

- prijetnje privatnosti,
- prijetnje mrežama i podacima,
- prijetnje identitetu i
- društvene prijetnje.

Prijetnje privatnosti

Otkrivanjem ličnih podataka korisnici se svjesno odriču dijela vlastite privatnosti, međutim bitno je navesti neke od prijetnji privatnosti korisnika.

Prikupljanje digitalnih zapisa o korisnicima

Moguće je da neki pojedinac ili firma preuzme i pohrani korisničke profile sa stranica društvenih mreža, stvarajući digitalne zapise o korisnicima bez pristanka korisnika. Te informacije i podaci navedeni na korisničkom profilu mogu biti zloupotrijebljeni. Rizici prikupljanja digitalnih zapisa o korisnicima su:

- uzrokovanje neugodnosti i štete ugledu korisnika,
- ucjena korisnika i
- otkrivanje povjerljivih podataka o korisniku.

Prikupljanje sporednih podataka

Uz podatke koje korisnik svojevolumeno otkriva na društvenoj mreži, vlasnik društvene mreže također prati i podatke poput vrijeme uspostavljanja i trajanje povezanosti s društvenom mrežom, IP adresu (*eng. Internet Protocol address*), koje je profile korisnik posjetio, poslano i primljeno poruke putem društvene mreže, itd. Rizici prikupljanja sporednih podataka su:

- zloupotreba sporednih podataka za ciljano oglašavanje i

- prodaja prikupljenih podataka drugim tvrtkama i pojedincima bez pristanka korisnika.

Prepoznavanje lica korisnika

Gotovo svaki korisnik društvene mreže na svoj je profil postavio barem jednu fotografiju, onu koja predstavlja korisnički profil. Fotografije postavljene na profil direktno ili indirektno omogućuju identifikaciju korisnika pomoću računarskih alata za prepoznavanje lica. Rizici prepoznavanja lica korisnika su:

- povezivanje fotografija korisnika i pripadajućih podataka sa svih web usluga na kojima je korisnik postavio svoju fotografiju (npr. otkrivanje Facebook profila, Twitter profila, LinkedIn profila, itd.) i
- prikupljanje velike količine podataka o korisniku.

Otkrivanje podataka pomoću fotografija

Otkrivanje podataka pomoću fotografija (*eng. Content-based Image Retrieval*) je tehnologija koja omogućuje prepoznavanje svojstava fotografije, uspoređujući zadanu fotografiju s drugima u bazi fotografija. Tako je moguće na primjer usporediti svojstva okoline na fotografiji, kako bi se doznala tačna lokacija. Rizici otkrivanja podataka pomoću fotografija su:

- otkrivanje lokacije korisnika,
- ucjena korisnika,

- primanje neželjenih promotivnih materijala i
- ugrožavanje fizičke sigurnosti pojedinca.

Povezivanje podacima i oznakama u fotografijama

Većina društvenih mreža omogućuje korisnicima označavanje (*eng. tag*) pojedinaca na zajedničkim fotografijama. Moguće je označiti ime i prezime pojedinca, staviti poveznicu na korisnički profil pojedinca ili čak na adresu e-pošte pojedinca. Iako neki korisnici pažljivo biraju fotografije koje će postaviti na svoje korisničke profile kako bi umanjili rizik otkrivanja ličnih podataka, ugroziti ih mogu poznanici koji na svoje korisničke profile postavljaju zajedničke fotografije s oznakama. Fotografije također sadržavaju podatke o uređaju i vremenu kada su snimljene. Rizici povezivanja meta-podacima i oznakama su:

- nenamjerno otkrivanje povjerljivih podataka (npr. adresa e-pošte),
- otkrivanje podataka o uređaju koji je korisnik koristio za snimanje fotografije i
- otkrivanje podataka o korisniku.

Nemogućnost potpunog brisanja korisničkog računa

Pojedinci koji žele obrisati svoj korisnički račun na društvenoj mreži će otkriti da nije moguće ukloniti sve podatke vezane uz korisnički profil. Iako će korisnički profil biti uspješno obrisano, npr. komentari i razgo-

vori na profilima drugih korisnika će ostati zabilježeni. Primjerice, na mreži Facebook, nije moguće obrisati korisnički profil, već ga samo deaktivirati. Deaktivacijom profila, korisnik uklanja svoj profil sa društvene mreže, dok lični podaci ostaju pohranjeni (u svrhu da korisnik poželi ponovno aktivirati svoj profil). Rizici nemogućnosti potpunog brisanja korisničkog računa su:

- otkrivanje podataka koji su zastarjeli i
- prikupljanje preostalih podataka o korisniku.

Prijetnje mrežama i podacima

Neželjene poruke

Neželjene poruke (*eng. spam*) su se pojavile na društvenim mrežama zbog velike popularnosti istih. Neke od tehnika kojima se napadači služe su: slanje poruka koje sadržavaju poveznice na pornografske web stranice ili web stranice putem kojih se želi prodati određeni proizvod, predstavljanje s lažnim korisničkim profilom na kojem su postavljene poveznice na stranice za oglašavanje ili phishing stranice i krađa lozinki drugih korisnika kako bi se poveznice postavile na druge korisničke profile. Rizici neželjenih poruka su:

- preopterećenje mreže,
- gubitak povjerenja korisnika i

- preusmjeravanje na zlonamjerne ili stranice neprimjerenog sadržaja.

Cross site scripting (XSS), virusi i crvi

Na stranicama nekih društvenih mreža, poput mreže *MySpace*, korisnici mogu sadržaj svog profila uređivati putem HTML koda. Stranice ovakvih društvenih mreža posebno su osjetljive na *Cross site scripting*, tj. unos proizvoljnog programskog koda na korisnički profil. Virus i crvi također su veliki problem, jer je broj korisnika društvenih mreža velik. Primjerice, virus *SAMY*, koji je usmjeren na mrežu *MySpace*, zarazio je više od milijun korisnika u manje od 20 sati. Rizici *Cross site scripting-a*, virusa i crva su: ugrožavanje korisničkih računa,

- DoS napad (*eng. Denial of Service*)
- phishing napadi (krađa lozinki i povjerljivih podataka) i
- otkrivanje adresa e-pošte i ostalih podataka o korisniku.

Alati za grupiranje profila više društvenih mreža

Ovakvi alati (npr. *Snag* i *ProfileLinker*) dozvoljavaju korisnicima da dodavanjem novih podataka ažuriraju korisničke profile na više društvenih mreža istovremeno. U alat je potrebno unijeti korisnička imena i lozinke računa kojima se želi pristupiti. Korištenje ovakvih alata povećava opasnost otkrivanja povjerljivih podataka o korisničkim računima (korisnička imena, lozinke, adrese e-pošte, itd.). Rizici ovakvih alata su:

- krađa identiteta,
- krađa korisničkih računa radi zlonamjernih aktivnosti i
- gubitak privatnosti.

Prijetnje identitetu

Phishing napadi

Phishing napadi su postali vrlo učestali na društvenim mrežama. Korisnik putem poruke ili komentara na vlastitom profilu prima poveznicu koja ga vodi na zlonamjernu web stranicu koju kontrolira napadač. Takve zlonamjerne web stranice su najčešće identične kopije web stranica društvenih mreža, banaka, te drugih servisa koji bi napadaču mogli koristiti. Od korisnika se najčešće zahtjeva unos korisničkog imena i lozinke odabranog servisa. Ukoliko korisnik unese tražene podatke, napadač može nanijeti znatnu štetu. Rizici phishing napada su:

- krađa identiteta,
- šteta na ugledu korisnika i
- materijalna šteta.

Otkrivanje podataka

Neki podaci postavljeni na korisničkom profilu su dostupni samo pojedincima na listi prijatelja. Ovo se smatra prvom zaštitom korisnikove privatnosti. Neki korisnici prihvaćaju pojedince u svoj krug prijatelja bez provjere njihove autentičnosti. Trenutno je moguće koristiti određene

alate za pozivanje novih prijatelja na listu korisnika, npr. FriendBot i FriendBlasterPro. Na primjer, tvrtka Sophos je provela istraživanje vezano uz otkrivanje podataka. Tvrtka je stvorila korisnički profil nasumičnog imena na jednoj od društvenih mreža i poslala 200 zahtjeva za prijateljstvo kako bi se otkrilo koliko će korisnika odgovoriti. Rezultati su sljedeći: od 200 poslanih zahtjeva 87 je prihvaćeno; 72% korisnika koji su prihvatili su otkrili jednu ili više adresa e-pošte i 84% korisnika koji su prihvatili zahtjev su otkrili i svoj datum rođenja. Rizici otkrivanja podataka su:

- zloupotreba ličnih i povjerljivih podataka,
- ugrožavanje drugih pojedinaca i
- neželjene poruke i druge aktivnosti.

Lažni profili

Lažni profili se najčešće stvaraju u ime poznatih osoba ili osoba poznatih u određenom krugu prijatelja. Lažni profili ne moraju imati zlonamjerni efekat, međutim ako im je to namjena, mogu nanijeti značajnu štetu osobama čiji je identitet iskorišten. Rizici lažnih profila su:

- šteta na ugledu pojedinca,
- ucjena pojedinca,
- korištenje lažnih profila kako bi se navelo druge korisnike da otkriju osobne i povjerljive informacije i
- marketinške aktivnosti putem lažnih profila.

Društvene prijetnje

Uhođenje

Uhođenje (*eng. stalking*) uključuje prijeteće ponašanje u kojem izvršilac zahtjeva fizički ili virtualni kontakt s osobom koju uhodi. Društvene mreže ohrabruju postavljanje ličnih podataka poput lokacije ili dnevnog rasporeda, te korisnikove aktivnosti na društvenoj mreži. Rizici uhođenja su:

- zastrašivanje,
- gubitak privatnosti i
- nanošenje fizičke i psihičke boli.

Cyber-nasilje

Cyber-nasilje (*eng. Cyber-bullying*) je termin kojim se opisuje besciljno i ponavljano nanošenje štete drugom pojedincu pomoću tehnologije, najčešće pomoću mobilnih telefona ili putem Interneta. Najčešće se radi o izmijenjenim multimedijским sadržajima (fotografijama, video zapisima, itd.) kojima je cilj poniziti pojedinca, te ponižavajućim porukama i komentarima na nečijem korisničkom profilu. Opširnije o ovom obliku zlostavljanja ćemo u posebnom poglavlju ove publikacije.

Ovisnost o Internetu

Razvoj tehnologije donosi i pojavu drugačijih oblika ovisnosti. Tako, na primjer, danas imamo ovisnike o televiziji, ovisnike o video-igramama, ovisnike o telefonima i mobitelima, ovisnike o računarima i mnoge druge

slične vrste ovisnosti. To su ovisnosti, ne o tvarima, već o tehničkim uređajima i onome što se pomoću njih postiže. Temeljna razlika je u tome što u organizam ne unosimo nikakve tvari već upotrebom određenih tehničkih sredstava postizemo određeni stepen zadovoljstva i ugone. Razlika je i u tome što se kod "tehnološke" ovisnosti ne stvara fiziološka ovisnost, kao kod alkoholizma ili narkomanije, već samo psihološka.

Kao i svaka druga ovisnost, ovisnost o Internetu nije dobra niti zdrava. Makar dijete koristilo Internet isključivo u edukacijske svrhe (što je iznimno rijedak slučaj), nikako nije dobro da provodi prevelike količine vremena pred ekranom. U najvećem broju slučajeva, Internet ovisnost izazivaju alati za online komunikaciju, online igre te čak i pornografija.

Roditeljima je danas sve veći izazov u dnevnoj rutini njihove djece uspostaviti zdravu ravnotežu između vremena provedenog za zabavu te onog iskorištenog za ostale aspekte njihovog života. Pojava Interneta taj je zadatak dodatno otežala kao i činjenica da djeca boraveći na Internetu često u potpunosti gube pojam o vremenu. Problem se najčešće ne uočava dok nije već vrlo kasno i stoga je potrebno pokušati čim prije reagovati.

Najrizičniju grupu čine djeca koja su sramežljiva, introvertna te usamljena. Dječaci pokazuju posebnu sklonost online igrama u kojima se u potpunosti uživljavaju u online likove

te iako se čini da je online interakcija s hiljadama druge djece u redu, ona najčešće dovodi do dodatne izolacije djeteta i otuđenja od „stvarnog“ društva.

U ovisnike o Internetu ne možemo ubrojiti one osobe kojima korištenje Interneta predstavlja svakodnevni posao ili one koji uz pomoć Interneta pohađaju različite vrste kurseva ili spremaju ispite u školi/fakultetu (to jednostavno možemo shvatiti kao zamjenu za odlazak u biblioteku, čekanje u redovima i traženje knjiga po policama). Ovakve aktivnosti nikako ne smijemo i ne možemo shvatiti kao ovisnost.

Ovisnost možemo općenito definirati kao oblik ponašanja, vezanog uz konzumaciju neke tvari ili ustrajanje u nekoj aktivnosti, koje kroz određeni vremenski period i pod određenim uslovima uzrokuje narušavanje fizičkog i/ili psihičkog zdravlja, te poteškoće u socijalnom funkcioniranju. Prema navedenom, ovisnost o Internetu možemo definirati kao pretjerano korištenje Interneta koje narušava fizičko i/ili psihičko zdravlje te uzrokuje poteškoće u socijalnom funkcioniranju.

Ovisnike o Internetu možemo podijeliti, s obzirom na aktivnost i sadržaj kojim se bave (<http://free-zg.t-com.hr>):

1. **ovisnici o informacijama** - pregledavaju Internet stranice u potrazi za različitim informacijama, općeg

karaktera, odnosno informacijama vezanim uz specifično područje interesa. Tu ubrajamo pronalaženje informacija, računarskih programa, pregledavanje nekih sadržaja iz puke radoznalosti, preslušavanje muzike, te pohrana zanimljivih sadržaja.

2. **ovisnici o kompjuterskim igrama putem Interneta** - ovisno o vrsti video-igre, u takvim igrama učestvuje dva ili više, uglavnom međusobno suprostavljenih, igrača. Igrači mogu biti na različitim krajevima svijeta a igra se odvija u stvarnom vremenu. Osim same igre, korisnici međusobno razmjenjuju iskustva vezana uz određene igre, imaju svoje natjecateljske lige, te prate aktuelnosti iz svijeta kompjuterskih igara.

3. **ovisnici o "chatu" (pričaonica) i e-mail porukama** - to su osobe koje komuniciraju s drugima putem Interneta. Ta komunikacija (chat) se odvija između dvije ili više osoba istovremeno u stvarnom vremenu ili razmjenjuju poruke putem elektroničke pošte (e-mail), što podsjeća na klasičnu poštu. Chat može biti javni gdje svi mogu pratiti sve razgovore, odnosno privatni gdje su "sagovornici" zaštićeni od pogleda ostalih. Također mogu učestvovati u raspravama na određenu temu (Forum).

4. **ovisnici o "cyber" sexu** - to su osobe koje pregledavaju erotske i pornografske sadržaje, "skidaju"

takve sadržaje s Interneta i kasnije ih pregledavaju, učestvuju putem Interneta u raspravama vezanim za teme sexa, te međusobno dolazi do seksualne stimulacije putem sex chata, odnosno stimulacije uz pomoć složenih tehničkih pomagala (tzv. odijela za sex).

5. **ovisnici o kockanju putem Interneta** - to su osobe koje učestvuju u različitim igrama za novac (uključujući i igre na sreću) putem Interneta. Posjećuju virtualne kockarnice te vrše novčane transakcije uglavnom putem kreditnih kartica.

6. **ovisnici o kupovini putem Interneta** - osobe koje pregledaju Internet sadržaje kako bi nešto kupile ili prodale, odnosno pregledavale online dućane.

Istraživanja pokazuju da je najviše ovisnika o chatu i e-mail-u, a najmanje o kockanju i kupovini putem Interneta. Još uvijek ne postoje jednoznačni kriteriji po kojima se kod nekoga utvrđuje postojanje ovisnosti o Internetu. Dr. Nathan A. Shapira, (UF College of Medicine) predlaže termin "*Internetomanija*" obzirom da ona smatra da se tu radi o poremećaju kontrole impulsa, slično kao kleptomanija, piromanija i sl. U DSM-IV (najnovije izdanje dijagnostičkog i statističkog priručnika za dijagnosticiranje duševnih poremećaja, američke psihijatrijske udruge) ovisnost o Internetu nije opisana kao dijagnostička kategorija. To je vjerovatno zbog toga što je ovisnost o Internetu pojava novijeg

vremena koja se javila s razvojem “video” tehnologije. Jednoznačne kriterije na svjetskom nivou nije ni jednostavno utvrditi zbog različitog nivoa tehnološke razvijenosti zemalja, a time i dostupnosti računara širokim masama, nejednakih uslova pristupa Internetu i sl.

Neka od obilježja osoba ovisnih o Internetu su: Internet ima središnje mjesto u njihovom životu (i kad nisu spojeni na Internet, razgovaraju i razmišljaju o njemu), Internet im postaje važniji od prijatelja ili porodice, potrebno je da svaki naredni put, sve više vremena provode uz Internet da bi postigli jednako zadovoljstvo, ostaju spojeni na Internetu duže nego što su planirali, zbog Interneta je smanjena efikasnost na poslu ili u školi/fakultetu, više puta su bezuspješno pokušavali kontrolirati pristup Internetu (pokušaj smanjenja ili potpunog prekida korištenja Interneta), osjećaju se nemirno, zlovoljno, potišteno ili razdražljivo ako im je onemogućen pristup Internetu, često im je Internet način bijega od problema i sl. Neka istraživanja su pokazala da vrsta aktivnosti na Internetu pridonosi bržem ili sporijem javljanju ovisnosti. Tako će prije ovisnici postati one osobe koje na Internetu najviše koriste “chat” i/ili e-mail.

Ovisnost o Internetu u poređenju s ovisnosti o alkoholu ili drogama (kao najčešćim oblicima ovisnosti) je mnogo manje štetna i za samog ovisnika i

za njegovu okolinu, ali ipak postoje štetne posljedice. Neke od štetnih posljedica ovisnosti o Internetu su:

- zanemarivanje porodice ili prijatelja
- smanjena efikasnost na poslu ili u školi/fakultetu
- smanjeni socijalni kontakti, odnosno socijalna izoliranost
- hronična neispavanost usljed poremećaja spavanja
- smanjena tjelesna aktivnost
- konflikti s okolinom uzrokovani pretjeranim korištenjem Interneta i sl.

Krajnji rezultat može biti razvod braka, gubitak posla, poteškoće u učenju ili spremanju ispita, finansijske poteškoće i sl.

Procjenjuje se da u ukupnoj populaciji korisnika Interneta ima 5-10% onih koje možemo nazvati ovisnicima o Internetu. S obzirom na ozračje u kojem se Internet razvija, još uvijek ovisnost o Internetu kod nas ne predstavlja značajan problem. Međutim poučeni iskustvima drugih, na vrijeme bi trebali preventivno djelovati na sprječavanju javljanja ovisnosti Internetu. Dugoročno gledajući to je sigurno mnogo lakše, jeftinije i bezbolnije nego otvarati klinike za liječenje ovisnika o Internetu kakve već duže vrijeme postoje u razvijenijim zemljama.

Zlostavljanje djece putem Interneta

Internet zlostavljanje

U mnogobrojnoj literaturi istraživači i naučnici bavili su se definiranjem i razlikovanjem nasilja i zlostavljanja. Zlostavljanje uključuje zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni te usmjereni na istu osobu ili grupu (Olweus, D. 1998). Negativni postupci uključuju tjelesno i/ili psihičko nasilje te izolaciju, a odnos zlostavljača i žrtve uvijek je praćen nerazmjerom snaga na kontinuumu moć-bespomoćnost. S obzirom na to da će se u ovoj publikaciji govoriti o nasilju, ali i zlostavljanju, pri razlikovanju ova dva termina koristit ćemo se kriterijem učestalosti nasilničkog ponašanja. Olweus (1998) uspostavlja kriterij za zlostavljanje u slučajevima gdje se nasilničko ponašanje vrši nad jednom osobom najmanje 2-3 puta mjesečno i češće. Tako će se i u ovoj publikaciji svako nasilničko ponašanje smatrati zlostavljanjem kada je ono često i ponavljano (2-3 puta mjesečno i češće), dok se manji broj trpljenja nasilja (povremeno 1-3 puta u posljednjih nekoliko mjeseci i rjeđe) smatra nasiljem, ali ne i zlostavljanjem.

O vršnjačkom zlostavljanju govorimo kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može odbraniti. Može imati oblik prijjetnji, tjelesnih ozljeda, odbacivanja, ruga-

nja, zadirivanja, ogovaranja i širenja glasina o djetetu ili članovima njegove porodice, uništavanja ili uzimanja stvari.

Jedan od popularnih oblika nasilja među vršnjacima koje donosi moderno doba tehnologije je i nasilje putem Interneta i mobitela, a naziva se elektronsko zlostavljanje. Ono uključuje bilo kakav oblik višestruko slanih poruka putem Interneta ili mobitela, koja ima za cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka. Može biti u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva.

Nasilje među vršnjacima sve češće se odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Elektronsko zlostavljanje se najčešće izvodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinitelja može biti skriven. Nema opipljive i jasne povratne informacije o tome je li ponašanje preko Interneta i mobitela prouzročilo štetu drugome. Anonimnost počiniteljima nasilja preko Interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira slobodnijim ponašanjem i već navedenim postupcima.

Elektronsko zlostavljanje uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje,

vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, naprimjer, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na određenoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Nasilje na Internetu uključuje i "provaljivanje" u tuđe e-mail adrese te slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima. Neko može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili adresom. Na taj način dijete, ali i odrasla osoba, može doživjeti mnoge neugodnosti i naći se u opasnosti.

Neki oblici uznemirujućih ponašanja putem Interneta i mobitela mogu biti počinjeni bez direktne namjere da se povrijedi drugo dijete ili osobu. Tako na primjer, neko može poslati poruku iz šale, koja će povrijediti i uznemiriti dijete, iako nije bila namjera napada i zlostavljanja. Također, pretražujući Internet i sadržaje koje nudi, djeca i mladi mogu naići na razne sadržaje koji su im obzirom na dob interesan-

tni i privlače ih, no mogu biti povređujući za njih jer još uvijek nemaju razvijene mehanizme za prepoznavanje opasnosti ili moguće razumijevanje sadržaja kojima su bili izloženi. U tom smislu su najrizičniji sadržaji vezani za seksualnost. I na kraju, postoje ljudi koji zloupotrebljavaju Internet i anonimnost koju ono nudi za manipuliranje i pridobivanje djece i mladih na nepoželjna ponašanja, posebno s ciljem zadovoljena seksualnih želja i potreba. (Ćosić, I. i saradnici, 2010:361).

Posljedice elektronskog zlostavljanja

Posljedice elektronskog zlostavljanja katkad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzročenih vršnjačkim zlostavljanjem u stvarnim situacijama. Naime, publika nasilja preko Interneta i mobitela često je mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Uz to, kod elektronskog zlostavljanja postoji snaga pisane riječi. Žrtva može svaki put ponovno pročitati što je nasilnik o njoj napisao, dok u direktnom obliku uvrede se mogu lakše zaboraviti. Pisana riječ djeluje konkretnije i trajnije od izgovorene. Nadalje, vrlo je mala mogućnost za izbjegavanje nasilnog ponašanja, jer se ono na Internetu može dogoditi bilo kad i bilo gdje. Budući da nasilnik može ostati anonimn, velikom broju djece upravo ta činjenica služi kao poticaj da se nasilno ponašaju, iako u stvarnom svijetu vjerovatno ne bi bila nasilna.

Kako se okrutnost preko Interneta i mobitela može intenzivirati udaljenošću između počinitelja i žrtve, tako se mijenja i koncept zlostavljanja. Djeca više nemaju tu sigurnost da mogu otići kući i izbjeći zlostavljanje. Prije deset godina, ako bi dijete bilo zlostavljano, moglo je otići doma i raditi nešto zabavno. Danas, kad djeca provode toliko vremena ispred računara, bilo da istražuju nešto za školu, igraju igrice ili se samo druže s prijateljima, lakše postaju metom zlostavljanja. Djeca imaju pristup jedno drugome dvadeset i četiri sata dnevno. Mogu se, na primjer, međusobno zlostavljati čak i u ponoć.

Mnogi misle kako elektronsko nasilje može proći nekažnjeno i kako ni odrasli, a ni djeca, ne mogu učiniti ništa kako bi se to spriječilo. Međutim, pravilnom i pravodobnom edukacijom, kao i preventivnim programima, djeca se mogu zaštititi od opasnosti u novim medijima. Važno je znati kako radi Internet i druga savremena komunikacijska tehnologija, koji su rizici i šta se može učiniti kad prijete opasnost od nasilja. U toj edukaciji ključnu ulogu imaju roditelji i nastavnici, kao glavni prenositelji znanja i učitelji vještina zaštite (Čosić, I. i saradnici, 2010:362).

Nije mali broj onih roditelja koji se ne znaju koristiti računarom, zbog čega djeca često koriste računar i Internet potpuno izvan roditeljske kontrole. Mnogi roditelji vjeruju kako su im djeca sigurna u vlastitim domovima

dok su na računaru, međutim, rastući broj zločina putem Interneta ukazuje na potrebu za ponovnom procjenom osjećaja sigurnosti (Jezycki, 1998).

E-mail adrese mogu se otvoriti besplatno te se mogu slati i primati poruke i na taj način ulaziti u dnevne i spavaće sobe, porodice i domove diljem svijeta. "Chat rooms" s različitim temama privlače milione posjetilaca dnevno. Na ulazu u ove virtualne prostore niko ne provjerava lične podatke. Ljudi vjeruju da su djeca sigurna u "chat roomu" s dječijim temama. Međutim, zlostavljači se mogu skrivati baš na tim, naizgled bezopasnim, stranicama. Internet je preplavljen pornografskim sadržajem koji se može skidati s Interneta ili izmjenjivati putem Interneta (Jezycki, 1998). Statistike govore da su djeca u dobi od 12 do 17 godina najveća grupa posjetilaca na porno internetstranicama (Family Safe Media, 2005).

Seksualno zlostavljanje djece i dječija pornografija na Internetu

Postoje brojne polemike o tome je li izloženost seksualnom sadržaju štetna za djecu. Nije svako dijete koje vidi pornografiju traumatizirano, niti će to ostaviti vidljive posljedice, ali neke studije upućuju na moguće posljedice (Rice Hughes, 1998). Pornografija promovira permissivnije seksualne stavove među onima koji su njoj više puta izloženi (Cline, 1990), nasilna pornografija može pojačati agresivno

ponašanje i negativne stavove prema ženama (Allen i D'Alessio, 1995; Watson i Welch, 2000), postoji povezanost ranog izlaganja (prije 14 godina) s većim korištenjem devijantnih seksualnih ponašanja i zlostavljanja djece (Marshall, 1988), može potaknuti dijete da seksualno ugrozi drugo dijete (Kavanagh, 1997; Cline, 1990), te interferira s razvojem dječije seksualnosti i njihovog identiteta (Bergman, 1982).

Na Internetu je dječija pornografija pronašla svoj "raj". Nažalost, moramo reći da iskorištavanju djece dosta doprinose i prilično nemarni i naivni roditelji koji svojoj djeci omogućuju konstantan pristup Internetu, bez ikakvog nadzora i roditeljske kontrole. Također, se zna desiti da roditelji na tviteru i fejsbuku objavljuju golišave slike svoje djece, jer im je to simpatično, nevino i lijepo, nesvjesni da na baš takve slike čekaju predatori virtuelnog svijeta – pedofili.

Svjedoci smo sve češćih vijesti da je policija uhapsila ponekog pedofila zbog posjedovanja i distribucije dječije pornografije ili zlostavljanja djece. To se uglavnom dešava preko Interneta. Roditelji ne kontrolišu šta njihova djeca rade dok su onlajn, koje sajtove posjećuju i na koje portale za ćaskanja idu. A tamo ih čeka bezbroj opasnosti i zamki, predatora koji će na sve moguće načine pokušati da obrlate dijete i uvuku u svoj prljavi svijet.

Naime, djeca su izuzetno znatiželjna, ali i prilično naivna. Lako ih je prevariti. A koliko opasnih umova vrebaju, možete se uvjeriti i sami. Uđite na bilo koji portal namijenjen homoseksualnoj, heteroseksualnoj ili bilo kojoj drugoj grupaciji pod nekim nadimkom, koje sugerije da imate 13, 14, 15 godina, i odmah će vas preplaviti bezbroj zahtjeva za ćaskanje, a ako se odlučite da ih prihvatite bićete zasuti najbolesnijim, najperverznijim mogućim prijedlozima, pitanjima i sugestijama. Onda nakon toga slijede nagovaranja da date vaš msn i skype nadimak, te da upalite kameru. Pa sad dragi roditelji, dobro razmislite šta vaša djeca za računarom rade dok vi u drugoj sobi gledate utakmice stranih liga ili turske i latinoameričke sapunice.

Danas djeca od deset godina imaju svoje profile na društvenim mrežama. Roditelji to podržavaju. Djeca pristupaju raznim sumnjivim i za njih potencijalno opasnim portalima. Roditelji toga nisu svjesni. Kod nas se dešava to da nam je tehnologija dostupna, ali da mi još nismo dorašli kulturi i svijetu te tehnologije. Da biste izbjegli sve potencijalne opasnosti, treba se uvesti stroga kontrola onoga šta djeca rade na Internetu. Takođe, djeci treba ograničiti vrijeme koje provode na Internetu.

Dječija pornografija je definitivno postala jedan od raširenijih oblika seksualnog zlostavljanja djece i maloljetnika. Stalnim usavršavanjem i

povećanjem dostupnosti upotrebe elektronskih sredstava komunikacije, zloupotreba dječije pornografije dostiže nesagledive razmjere, što zahtijeva jedinstven sistem suprotstavljanja dječijoj pornografiji i drugim oblicima seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece i njezinog sprječavanja kako na međunarodnom, tako i na nivou Bosne i Hercegovine.

Osnov za suprotstavljanje, sprječavanje i kažnjavanje ove vrste zloupotrebe djece i maloljetnika postoji u međunarodnim dokumentima koji garantiraju osnovna prava čovjeka i građanina, uključujući djecu i maloljetnike, a koji predstavljaju najširi pravni okvir i osnov za zaštitu garantiranih ljudskih prava i sloboda djece. Svaka se država, pa i Bosna i Hercegovina, prema pravilima međunarodnog javnog prava, ratifikacijom konvencija, protokola i međunarodnih ugovora, obavezuje da svoje zakone uskladi s prihvaćenim međunarodnim dokumentima. Bosna i Hercegovina je u tom pravcu otišla i dalje, pa je Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda Ustavom Bosne i Hercegovine osigurala prednost pred domaćim zakonima i istovremeno prihvatila više konvencija koje su nabrojane u Ustavu Bosne i Hercegovine i time znatno proširila standarde zaštite ljudskih prava i sloboda.

Sam izraz „*dječija pornografija*“ uključuje pornografski materijal koji vizuelno prikazuje:

maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju, osobu koja izgleda kao maloljetnik koji učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju, stvarne slike koje predstavljaju maloljetnika kako učestvuje u seksualno eksplicitnom ponašanju. U navedenom smislu izraz „maloljetnik“ uključuje sve osobe u dobi mlađoj od 18 godina. Međutim, može se utvrditi i niža dobna granica, koja ne može biti ispod 16 godina starosti.

Pored dječije pornografije na Internetu je prisutna i „*pedofilija*“ (potiče od grč. paidós - dijete + filéó - volim, ljubim). Pedofilija predstavlja spolnu nastranost, tj. seksualna sklonost prema djeci istog ili suprotnog spola. Pedofilija označava poremećaj seksualnog izbora pri kojem osoba doživljava djecu pretpubertetske dobi (tj. djecu koja još nemaju sekundarne spolne osobine) kao seksualno uzbuđujuće i koji postižu seksualno uzbuđenje maštanjem o seksualnoj aktivnosti s pretpubertetskom djecom ili stvarnom seksualnom aktivnošću s njima.

Postoje osobe koje mogu doživjeti seksualno uzbuđenje isključivo maštanjem o seksualnoj aktivnosti s djecom i ni na koji drugi način (takav oblik pedofilije nazivamo „isključivi oblik“) i one koje mogu doživjeti seksualno uzbuđenje maštanjem i o nekim drugim aktivnostima, ali im je ovakav oblik maštanja (tj. o djeci) više seksualno uzbuđujući (taj oblik pedofilije naziva se „neisključivi oblik“).

Dakle, pedofilija je rijetko stanje koje pripada skupini parafilija (poremećaja seksualnih sklonosti) i prečesto se ovaj izraz zloupotrebljava. Liječenje pedofilije je vrlo teško i stopa uspješnosti je niska. Jedan od razloga za loš uspjeh liječenja je i taj što u velikoj većini slučajeva pedofili dolaze na liječenje po odluci suda i nisu motivirani za liječenje. U rijetkim slučajevima kad postoji motivacija za liječenje, uspjeh je veći.

Pedofili su gotovo isključivo muškarci i ovaj poremećaj je rjeđi kod žena. O učestalosti pedofilije zna se vrlo malo, jer ljudi s tim poremećajem neće reći da imaju takve sklonosti kad ih se pita, već nam podaci o njima uglavnom dolaze od forenzičara ili iz podataka o osobama osuđenima zbog pedofilije. Postoje pedofili koje seksualno uzbuđuju ženska djeca (što je češće) i oni koje uzbuđuju muška djeca. Najčešće (premda postoje velike razlike) oni koje uzbuđuju ženska djeca, to su uglavnom djeca u dobi od osam do deset godina, a kod onih koje privlače muška djeca, obično su to dječaci godinu ili dvije stariji. Pedofilija u slučaju sklonosti prema muškoj djeci je hronična i pedofil ima brojne žrtve u anamnezi, dok je u slučaju sklonosti prema ženskoj djeci veća šansa da se takav model seksualnog uzbuđivanja s vremenom može i izgubiti. Najčešće, pedofili su u odnosu s odraslim ženama nesigurni i nije rijetko da nikad nisu imali seksualne odnose s odraslim ženama, premda ima i pedofila koji su oženjeni i imaju

djecu. Prema nekim podacima čak do 80% pedofila bilo je seksualno zlostavljano u djetinjstvu.

S obzirom na ozbiljnost ovakvih pojava postavlja se logično pitanje kako roditelji mogu prepoznati opasnost? Simptomi koji roditeljima mogu otkriti djetetovu izloženost pornografskim materijalima su izraženi kroz seksualizirano ponašanje ili znanje o spolnosti neadekvatno za dob djeteta. Dobrobit djeteta mora biti osnovni cilj svakog roditelja i oni su dužni djetetu osigurati, unutar svojih sposobnosti i finansijskih mogućnosti, kvalitetu življenja primjerenu djetetovom tjelesnom, duševnom i društvenom razvoju. Naravno, Internet ne koriste samo odrasli već i djeca čija je sve češća aktivnost u slobodno vrijeme surfanje po mreži, što znači da ih treba adekvatno zaštititi.

Postoje dva načina da svako dijete potencijalno bude dotaknuto i povrijeđeno dječijom pornografijom. Jedan od načina je kada djeca kao slučajni, nenamjerni posmatrači pretražuju Internet stranice ili drugi načina kada sami kao subjekti, žrtve zlostavljača budu zabilježeni na fotografijama ili filmovima, a zatim objavljeni na mreži. Djeca također, mogu biti izložena pedofiliji nekim oblikom teksta, crteža ili komunikacijom preko "chat room-a" ili bilo kojih modernih masovno korištenih aplikacija za socijalno umrežavanje (*social network sites* npr. *MSN, Facebook, My Space, Twitter* itd.) koje predstavljaju posebnu pri-

jetnju za njih jer korisnici skriveni iza lažnog identiteta (*nick name-a*) i lažnih godina dolaze u direktan kontakt s njima. Nisu im potrebne nikakve posebne kompjuterske vještine, jer Internet omogućuje jednostavno pretraživanje i lako korištenje. Koristeći forume (*chat rooms*) traže potencijalne žrtve i pokušavaju ih primamiti na eventualni susret.

Grabežljivci djece (*child predators*) predstavljaju besprimjeran vid ljudske zlobe. Pedofili sada imaju mogućnost da skrivajući identitet priđu dovoljno blizu svojim potencijalnim žrtvama predstavljajući se članom tinejdžerske ili vršnjačke (*teen*) grupe. Oni idu tako daleko da se organiziraju i međusobno razmjenjuju informacije, kako bi jedni drugima pomogli da što lakše priđu žrtvama. U forumima (*online chat rooms*) raspravljaju o strategijama privlačenja djece i njihovog iskorištavanja, te kako zavarati roditelje žrtava stvarajući lažno okruženje sigurnosti od prisustva zlostavljača u blizini žrtve. Djeca često sama stavljaju svoje provokativne fotografije na Internet čime privlače pažnju pedofila, i kada iz osvete snimaju drugu djecu i stavljaju na Internet.

U slučaju da posumnjate da je dijete žrtva seksualnog zlostavljanja ili pronađete bilo kakav trag na računaru (fotografija, video, poruke elektronske pošte), bez odgađanja podijelite svoju zabrinutost s djetetom i razgovarajte s njim o tom problemu, kao što biste i inače razgovarali. Ako i nakon razgovora s djetetom niste zado-

voljni objašnjenjem koje vam je dalo i ako ste iz bilo kojeg razloga i dalje zabrinuti, molimo da zatražite dodatna objašnjenja i pomoć odgovarajućih stručnjaka. O tome najprije obavijestite policiju ili centar za socijalni rad u općini u kojoj živite.

Raširenost problema seksualnog zlostavljanja djece je veoma teško ocijeniti. Pretpostavlja se da u ovom trenutku u svijetu postoji oko 100 hiljada Internet stranica na kojima se nalaze sadržaji koji prikazuju seksualno zlostavljanje djece. Pretpostavka je da je jedno od petoro djece koja koriste Internet primilo neželjeni prijedlog ili zahtjev seksualne prirode. On se može odnositi na zahtjev da se nepoznatoj osobi pošalju vlastite fotografije ili video-isječci koji prikazuju dijete golo ili uključeno u najrazličitije seksualne aktivnosti ili pak na prijedlog da se dijete nađe s odraslom osobom radi spolnog odnosa. Pretpostavlja se da je između 25 i 35 posto djece bilo izloženo seksualnim sadržajima putem Interneta.

Nakon iznesenog sadržaja svaki od roditelja će se pitati da li bi bilo najbolje zabraniti svojoj djeci korištenje računara u svrhu prevencije ovakvih sadržaja? Naravno, odgovor na pitanje je NE. Takva zabrana bila bi kontraproduktivna. Upravo bojazan da bi mogla ostati bez privilegije korištenja Interneta može potaknuti djecu da budu tajnovita i da ne govore roditeljima o eventualnim problemima tokom korištenja Interneta.

Uloga centara za socijalni rad kod seksualnog zlostavljanja djece

Centri za socijalni rad imaju zadatak da što kvalitetnije odgovore na negativne društvene pojave i socijalne probleme koje sa sobom donosi razvoj i određene promjene u društvu. Stručnost službi socijalne zaštite, tj. centara za socijalni rad, ogleda se i u kvalitetu prepoznavanja i otkrivanja novih i nadolazećih socijalnih problema te prilagođavanja svog djelovanja novonastalim situacijama. Upravo jedan takav ozbiljan društveni problem sa kojim se i socijalni radnici sve više moraju uhvatiti u koštac, predstavlja savremena društvena počast – ekspanzija pedofilije, dječije pornografije i ostalih oblika seksualnog zlostavljanja i eksploatacije djece.

Centri za socijalni rad su dužni poduzeti sve potrebne mjere u cilju zaštite prava i interesa djeteta. Porodični zakon FBiH definiše ulogu organa starateljstva koji po službenoj dužnosti nastupa radi zaštite prava i interesa djeteta. Obaveza drugih organa i organizacija, prema članu 154. stav (3) Porodičnog zakona FBiH je da „bez odlaganja obavijeste organ starateljstva o povredi djetetovih prava, a naročito o nasilju, zlostavljanju, spolnim zloupotrebama i zanemarivanju djeteta”.

Neophodna je saradnja sa psihologom koji će sa djetetom obaviti razgovor kako bi se utvrdilo njegovo

emocionalno i psihičko stanje, te ispitilo mišljenje koje se može koristiti u zaštiti njegovih interesa. U sudskoj praksi, ukoliko je u postupak uključeno dijete kao žrtva ili okrivljeni, obavezno je prisustvo socijalnog radnika. Policija će procijeniti sigurnost djeteta i ukoliko utvrdi da su život i zdravlje djeteta ugroženi uključit će centar za socijalni rad, te donijeti odluku o hitnom zbrinjavanju djeteta.

Međutim, da bi borba protiv pedofilске prakse, incestuoznih veza i dječije pornografije urodila plodom i dala neke rezultate, potrebno je da se u tu borbu uključe svi relevantni sistemi države (obrazovni sistem, zdravstveni sistem, sistem socijalne zaštite), sudski organi i policija, mediji, kao i nevladine organizacije i udruženja građana, jer sprečavanje seksualnog zlostavljanja djece zahtjeva sinhronizovane akcije svih nadležnih organa i institucija te multidisciplinarni pristup problemu. (Termiz, Dž. i saradnici, 2010:205)

Međunarodni pravni izvori koji se odnose na problem dječije pornografije

Međunarodne konvencije i protokoli

Glavni postojeći međunarodni instrument u području zaštite prava djeteta, uključujući i od seksualnog iskorištavanja, je UN Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine. Ona štiti djecu od svih oblika seksualnog

iskorištavanja i zlostavljanja, otmice, prodaje i trgovine, i svih drugih oblika iskorištavanja i okrutnog ili ne-ljudskog postupanja.

Član 34. Konvencije o pravima djeteta traži od država ugovornica da zaštite djecu od "svih oblika seksualnog iskorištavanja i seksualne zlo-upotrebe", uključujući i poticanja ili tjeranja djeteta da sudjeluje u nezakonitim seksualnim aktivnostima, te eksploatatorskog korištenja djece u pornografskim predstavama i materijalima.

Dodatni dokumenti

U pogledu seksualnog iskorištavanja djece, jedini univerzalni dokument koji konkretno obrađuje ovu temu je Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj pornografiji i dječijoj prostituciji (UN, 2000). Protokol kriminalizira određene akte vezane za prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, uključujući pokušaj, saučestništvo i sudjelovanje u istom.

Član 3. ILO Konvencije o zabrani i trenutnim djelovanjima na ukidanju najgorih oblika dječijeg rada iz 1999. godine sadržava u definiciji najgorih oblika dječijeg rada "korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, za proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske predstave".

Revidirana evropska socijalna povelja, iz 1961, revidirana 1996. godine, predviđa u članu 7. da djeca i mladi

imaju pravo na posebnu zaštitu od fizičke i moralne opasnosti kojoj su izloženi. Europski komitet za socijalna prava tumači odredbe Povelje kao pravo djece na zaštitu od svih oblika seksualnog iskorištavanja, naročito od umiješanosti u "industriju seksa".

Posebno treba spomenuti tri Svjetska kongresa o seksualnom iskorištavanju djece i adolescenata, održanim u Štokholmu 1996, Jokohami 2001. i Riu de Žaneiru 2008. godine. Nakon prva dva kongresa, usvojeni su: Štokholmska deklaracija i Plan za djelovanje i Globalna obaveza iz Jokohame koji promoviraju saradnju između država i svih sektora društva, te sadržavaju preporuke o kriminaliziranju komercijalnog seksualnog iskorištavanja djece i drugih oblika seksualnog iskorištavanja djece.

Na kraju, zemlje članice Vijeća Europe se potiču da ne uvaže mogućnost koja im je data u članu 20. paragrafi 3 i 4, Konvencije o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zlo-upotrebe, a tiče se zadržavanja prava svake države potpisnice da odluči hoće li primjenjivati ili ne stav 1a. pomenutog člana koji se odnosi na proizvodnju dječije pornografije ukoliko materijal isključivo čini simulirani prikaz realnih slika nepostojećeg djeteta ili na kojem su djeca u zakonskoj starosnoj dobi kada mogu davati pristanak na proizvodnju i posjedovanje njihovih slika koje mogu biti isključivo za njihovu sopstvenu privatnu upotrebu (Vije-

će ministara Bosne i Hercegovine, 2009)

Domaći pravni izvori koji se odnose na problem dječije pornografije

Krivično zakonodavstvo

Osnovni oblik zaštite djece od pornografije kao organizirane kriminalne aktivnosti sadržan je u okviru krivičnih zakona koji se primjenjuju u BiH. Krivična djela koja se direktno odnose na „dječiju pornografiju“ uređena su entitetskim krivičnim zakonodavstvom. Ovi zakoni sadrže dva oblika krivičnih djela (Krivični zakoni FBiH, RS-a i Brčko Distrikta BiH), a u nadležnosti su kantonalnih i okružnih tužilaštava u BiH, te javnog tužilaštva Brčko Distrikta BiH.

Većina načina činjenja krivičnih djela koji se smatraju „dječijom pornografijom“ obuhvaćena su u krivičnom zakonodavstvu BiH, s tim da krivične norme u entitetskim zakonima nisu u potpunosti ujednačene, tako da iste nisu u potpunosti inkorporirale Fakultativni protokol uz Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji.

Dodatni dokumenti

Kako su pojmovi polazna osnova za razumijevanje i tumačenje obilježja krivičnog djela, odmah na početku potrebno je napomenuti da su pojmovi „maloljetnik“ i „dijete“ posebno

i jasno definirani u KZ BiH (čl. 1 st. 11. i 10), KZ FBiH (čl. 2. st. 10. i 9), KZ BD BiH (čl. 2. st. 10. i 9), dok u KZ-u RS-a ovi pojmovi nisu definirani.

Šta se sve podrazumijeva pod pojmom „dječije pornografije“ je eksplicitno propisano u članu 200. stav 4. KZ RS-a, slično definiciji iz Konvencije o cyber kriminalu član 9. stav 2, s tim što nije preuzeta tačka b) iz ovog člana Konvencije koja glasi: „dječija pornografija uključuje pornografski materijal koji vizuelno prikazuje osobu koja izgleda kao maloljetnik koji sudjeluje u seksualno eksplicitnom ponašanju“. Ovaj dio definicije otvara mogućnost zaštite osoba čiji izgled i mentalni razvoj ne odražavaju starost preko 18 godina, s obzirom da se po zakonima BiH punoljetstvo stiče sa 18 godina.

Ovim krivičnim djelom se inkriminišu radnje zloupotrebe djece i maloljetnih lica za izradu pornografskog materijala i izvedbu pornografske predstave, odnosno činjenje dostupnim široj javnosti takvih materijala.

U KZ-u RS-a ova je inkriminacija propisana kroz dva člana, član 199. „iskorištavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju“ kojim se inkriminiše zloupotreba djece i maloljetnih lica za izradu različitog pornografskog materijala i izvedbu pornografske predstave, dok se članom 200. „proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije“ inkriminiše činjenje dostupnim takvih materijala široj javnosti.

U KZ-u FBiH članom 212.i KZ-u Brčko Distrikta BiH članom 209. se inkriminiše radnja kojom se djeci, prodaje, prikazuje ili javno izlaže ili na drugi način čine dostupnim pornografski materijal bilo koje vrste. Ovdje se radi o upoznavanju djeteta, odnosno lica do 14 godina, s bilo kojim materijalom pornografskog sadržaja, koje se pojavljuje kao pasivni subjekt djela.

Dakle, KZ FBiH i KZ BD BiH u suštini imaju jednako postavljenu krivično pravnu zaštitu u članovima 211.i 208. pod nazivom „iskorištavanje djeteta i maloljetnika radi pornografije“.

Kada je u pitanju procesno zakonodavstvo, procesuiranje izvršioaca ovih

krivičnih djela se vrši u entitetima po entitetskim zakonima o krivičnom postupku koji u suštini ovu materiju reguliraju na identičan način. Kako su i kod ovog krivičnog djela žrtve djeca i maloljetnici, na njih se primjenjuju posebne odredbe iz Zakona o krivičnom postupku (ZKP-a) u Bosni i Hercegovini. Primjera radi navedene su neke odredbe iz ZKP-a kojima se u samom krivičnom postupku štite interesi djece i maloljetnih lica, a koje su u skladu s odredbama Protokola i odnose na samo vođenje postupka, te zaštitu maloljetnika i djece u istom (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2009).

Vršnjačko nasilje putem Interneta

Vršnjačko nasilje

Nasilništvo među djecom nesumnjivo je vrlo stara pojava. Činjenica da neka djeca bivaju često i sistemski uznemiravana i napadana od strane ostale djece opisana je u mnogim književnim djelima, a mnogi odrasli imaju osobna iskustva o tome iz vlastitih školskih dana. Škola je institucija u kojoj djeca provode sve više vremena i uz obrazovnu funkciju, ona ima i odgojnu, ali isto tako i funkciju prenošenja društveno poželjnih vrijednosti jedne nacije. Budući da se u školi okuplja veći broj djece, ona je nerijetko i poprište vršnjačkog nasilja.

Nasilništvo ili viktimizacija određuje se na slijedeći općenit način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je kontinuirano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika (povremeno 1-3 puta u posljednjih nekoliko mjeseci i rjeđe) (Olweus, 1998:19). Namjerno zlostavljanje jednog djeteta od strane drugog djeteta ili grupe djece može uključivati različita ponašanja:

- verbalno: dobacivanje, izrugivanje, omalovažavanje, prijetnje
- socijalno: izbjegavanje, ignoriranje, isključivanje iz aktivnosti, ogovaranja i širenje zlobnih tračeva

- psihološko: oštećivanje imovine, krađa i bacanje stvari, prijeteći pogledi, praćenje
- fizičko: guranje, rušenje, udarci... i sl.

Nasilništvo je svjesna, željena i namjerna neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti, izazvati strah kroz prijetnje ili daljnju agresiju i stvoriti zastrašenost. Iako nasilje može izgledati kao kaotični proces, ono uvijek u sebi sadržava četiri osnovna elementa (Coloroso, 2004.:32):

- **Nesrazmjer moći** - nasilnik može biti stariji, jači, popularniji, bogatiji...I sam broj djece koja zajednički zlostavljaju može prouzročiti ovaj nesrazmjer moći. Iz ovoga proizlazi da nasilništvo ne uključuje konflikt dvaju djeteta podjednakog stepena moći.
- **Namjera povređivanja** - nasilnik želi nanijeti emocionalnu ili fizičku bol, očekuje da će njegovi postupci boljeti i uživa u posmatranju patnje. O nasilju se ne radi ako do povrede dođe slučajno kao što je npr. slučajno podmetnuta noga uz izvinjenje ili nenamjerno isključivanje. Nasilje podrazumijeva želju za povređivanjem druge osobe.
- **Prijetnja daljnjom agresijom** - i nasilnik i žrtva znaju da će se nasilničko ponašanje vjerovatno ponoviti. Nasilništvo nije jednokratan događaj.
- **Prestravljenost** – javlja se kao rezultat sistemskog nasilja koje se koristi da bi se zastrašilo druge i odr-

žala dominacija. Strah koji se javlja kod djece koja su meta nasilja nije samo sredstvo za postizanje cilja. Strah je sam cilj. Nakon što se stvori prestravljenost, nasilnik se može ponašati slobodno, bez straha od okrivljavanja ili odmazde. Žrtva postaje toliko bespomoćna da je vrlo malo vjerovatno da će uzvratiti ili reći nekome za nasilništvo.

Karakteristike nasilnika/ice

Postoje brojni razlozi zbog kojih neka djeca koriste svoje sposobnosti i talente za zlostavljanje druge djece. Niti jedan faktor ne otkriva cjelokupnu sliku. Nasilnici se ne rađaju kao nasilnici. Urođeni temperament je samo jedan od faktora, ali tu su i utjecaji okoline kao što je: porodična atmosfera, školski život, zajednica i kultura (uključujući medije), koji dopuštaju ili podstiču takvo ponašanje. Jedina stvar koju sa sigurnošću znamo jest da nasilnici/ce uče kako to postati.

Iako se razlikuju po načinima i metodama nasilništva, svi nasilnici imaju neke zajedničke crte (Coloroso, 2004.:39):

- vole dominirati nad drugima;
- vole iskorištavati druge kako bi dobili ono šta žele;
- teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe;
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom te ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih;

- skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini;
- projiciraju svoje vlastite neadekvatnosti na svoje mete kroz okrivljavanje, kritiku i lažne optužbe;
- odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje;
- nedostaje im uvid, tj. sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nena-mjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja;
- gladni su pažnje.

Nasilništvo nije vezano uz ljutnju i konflikt, makar mnogi pomisle upravo na to, nego je više vezano uz prezir. Prezir je snažan osjećaj antipatije prema nekome koga smatramo bezvrijednim, inferiornim ili nevrijednim poštovanja. Prezir nosi sa sobom tri očite psihološke prednosti koje omogućavaju djeci da povrijede drugo ljudsko biće, a da pritom ne osjećaju empatiju, sažaljenje ili sram. Prezir uključuje (Coloroso, 2004:40):

- Osjećaj da se ima pravo na nasilje, tj. privilegija i pravo da se kontrolira, dominira i osvaja ili na neki drugi način zlostavlja drugo ljudsko biće;
- Netolerantnost prema različitosti - različito je izjednačeno s inferiornim i zbog toga netko ko je različit nije vrijedan i ne zaslužuje poštovanje;
- Sloboda isključivanja - spremnost da izbace, izoliraju ili segregiraju

osobu za koju se čini da nije vrijedna pažnje i poštovanja.

Drugim riječima, nasilništvo je arogancija na djelu. Djeca koja se nasilnički ponašaju izgledaju superiorno, što je često maska kojom prikrivaju bol i osjećaj neprilagođenosti. Ona racionaliziraju da im njihova tobožnja superiornost daje pravo da povrijede nekoga prema kome osjećaju prezir, no u realnosti to je samo izgovor kako bi se osjećali bolje kroz omalovažavanje drugoga.

Karakteristike žrtve nasilništva

Kao i nasilnici, djeca žrtve imaju različite karakteristike: neki su mali, neki veliki, neki zgodni, neki pametni, neki manje pametni, neki su popularni, a neke skoro niko ne voli. Jedina stvar koja je zajednička svoj djeci žrtvama jest da su ih nasilnici odabrali. Svako od njih je bio izdvojen kao objekt prezira i stoga postao primalac verbalne, fizičke ili relacijske agresije (agresije u odnosima), iz jednostavnog razloga što je drugačiji na neki način. Kada nasilnik osjeća da može nekoga poniziti da bi se on sam osjećao superiorno (ili potvrdio svoj superiorni status), nije mu teško naći izgovor za nalaženje žrtve nasilja. Mete mogu biti gotovo svi (Coloroso, 2004:63):

- dijete koje je novo u kvartu, školi;

- najmlađe dijete u školi koje je zbog toga i najmanje, ponekad uplašeno ili nesigurno;
- traumatizirano dijete koje je već povrijeđeno ranijom traumom, ekstremno osjetljivo, izbjegava vršnjake da bi izbjeglo bol i koje teško traži pomoć;
- submisivno dijete, tjeskobno, niskog samopouzdanja i lako povodljivo te koje je spremno da udovoljava ili umiruje druge;
- siromašna ili bogata djeca;
- sramežljivo, rezervirano, tiho ili skromno, osjetljivo dijete;
- pametno, bistro ili talentirano dijete je meta jer se ističe, drugačije je;
- debelo ili mršavo dijete, visoko ili nisko;
- dijete s fizičkim ili psihičkim poteškoćama.

Uz sve karakteristike zbog kojih jedno dijete može postati žrtva, vrlo je bitno naznačiti da su neke žrtve i nasilnici vrlo dobro skriveni od promatrača (učitelja, roditelja, stručnjaka) te je tada vrlo teško prekinuti krug nasilja. Isto tako, nerealno je očekivati da dijete žrtva samo otkrije da je zlostavljano jer ima uključene mehanizme odbrane ega jer osjeća sram, boji se osvete, misli da mu niko ne može pomoći ili da mu niko ne želi pomoći te smatra de je »cinkanje« nešto loše.

Vršnjačko nasilje putem Interneta

Vršnjačko nasilje putem Interneta ili engleski *cyberbullying*, je opći pojam za nasilje među vršnjacima putem modernih tehnologija kao što su mobilni telefoni, elektronska pošta ili tekstualne poruke s namjerom da naude drugima (Chibbaro, 2007). Time su obuhvaćene situacije kad je dijete izloženo napadu drugog djeteta ili grupe djece putem Interneta, mobilnih telefona i ostalih tehnologija komunikacije (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003). Willard (2004) je elektroničko nasilje definirao kao „slanje ili objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom Interneta ili drugih digitalnih komunikacijskih sredstava“.

Međuvršnjačko nasilje putem Interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na odre-

denoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Nasilje na Internetu uključuje i “provaljivanje” u tuđe *e-mail* adrese te slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima (Bamford, 2004). Neki oblici uznemirujućeg ponašanja putem Interneta i mobitela mogu biti počinjeni bez izravne namjere da se povrijedi drugo dijete ili druga osoba. Na primjer, neko može poslati šaljivu poruku koja će povrijediti i uznemiriti dijete, iako nije bilo namjere ismijavanja, napada i nasilja.

Postoje dvije vrste nasilja preko Interneta (Campbell, 2005): direktan napad i napad preko posrednika.

Direktan napad događa se kad maloljetnik:

- šalje uznemirujuće poruke mobitelom, *emailom* ili na *chatu*;
- ukrade ili promijeni lozinku za *e-mail* ili nadimak na *chatu*;
- objavljuje privatne podatke ili neistine na *chatu*, *blogu* ili internetskoj stranici;
- šalje uznemirujuće slike putem *e-maila* ili MMS poruka na mobitelu;
- postavlja internetske ankete o žrtvi;
- šalje viruse na *e-mail* ili mobitel;
- šalje pornografiju i neželjenu poštu na *email* ili mobitel;

- lažno se predstavlja kao drugo dijete.

Nasilje preko posrednika događa se kad počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna. Na primjer, doznajući lozinku za *e-mail* adresu svog prijatelja, dijete može u njegovo ime slati različite poruke, između ostalog i one neugodnog ili neprijateljskog sadržaja. Primatelji takvih poruka autorom smatraju vlasnika *e-mail* adrese, te on na taj način postaje žrtva ovog oblika međuvršnjačkog nasilja preko Interneta. Napad preko posrednika najopasnija je vrsta nasilja preko Interneta jer često uključuje odrasle, posebno pedofile kojima je Internet nov i lakši način za upoznavanje žrtava. Posredno cyber nasilništvo obično započinje na način da se zlostavljač predstavlja kao žrtva nasilja ili krađe osobnih podataka. Putem motiviranja i navođenja trećih osoba usmjerava svoje „pomagače“ na vrijeđanje ili nasilno ponašanje prema odabranoj žrtvi, pri čemu raspiruje konflikt, zlostavljanje ili socijalnu ekskluziju žrtve.

S obzirom na različitost motiva, ne postoji univerzalno rješenje problema, koje se također mora specifično prilagođavati i osmišljavati, jer se cyber nasilnici razlikuju od tradicionalnih zlostavljača u školskim i vršnjačkim sredinama. Temeljni tipovi cyber zlostavljača/nasilnika su:

- anđeo osvetnik,
- nasilnik gladan moći i popularnosti / šmokljan osvetnik,

- tip zlobne djevojke i
- slučajni cyber nasilnik ili tip „zato što to mogu“.

Neke su metode cyber nasilništva jedinstvene za određen tip zlostavljača. Istovremeno, postoje i specifični načini održavanja tajnosti identiteta ili skretanja pažnje na druge. Neke od njih su tajnovite, dok druge zahtijevaju publiku ili su potpuno slučajne.

Andeo osvetnik se uopće ne smatra zlostavljačem, već osobom koja ispravlja nepravde ili samo štiti sebe i druge od „negativca“ kojeg viktimiziraju. Uključuje situacije u kojima prvobitna žrtva stvarnog ili cyber nasilja pod utjecajem srdžbe ili srama postaje zlostavljač koji čini opravdane korake u borbi za vlastite interese. Često se uključuje u proces zlostavljanja kroz zaštitu druge žrtve cyber nasilja, odnosno iz „plemenitih pobuda“.

Kao i njihovi stvarni školski pandani, neki cyber nasilnici žele povećati vlastiti autoritet kroz zastrašivanje, ozljeđivanje i kontroliranje ponašanja drugih osoba putem straha. Nasilnici željni moći i popularnosti, za razliku od njihovih „off-line“ vršnjaka sklonih zlostavljanju, trebaju publiku koja će ih doživjeti moćnima i prijetećima, stoga se često hvale vlastitim poduhvatima tražeći reakciju okoline. Ovaj tip cyber nasilnika često je i sam žrtva nasilja u stvarnom životu- to su češće djevojčice, tjelesno slabiji, manje popularni tehnički kompetentni pojedinci.

Tip šmokljana osvetnika, ohrabren anonimnošću Interneta i savremenih medija te izbjegavanjem izravnog konfrontiranja, za cilj najčešće ima zastrašivanje ili omalovažanje vlastitih žrtava, iako je u stvarnosti nekonfliktna i strašljiva osoba. Zbog sklonosti posrednom cyber nasilništvu, tehničkim vještinama i kooptiranju drugih osoba s ciljem posrednog zlostavljanja, smatra ih se i najopasnijim tipom nasilnika.

Tip zlobne djevojke najčešće traži zabavu ili izbjegavanje dosade, stoga su takve osobe često nezrele i egocentrične. Najčešća žrtva su im druge djevojke. Ovakav tip se najčešće javlja kao planirani grupni poduhvat nekolicine djevojaka, te također zahtijeva aktivnu publiku, stoga se ova vrsta nasilnika s ciljem stjecanja popularnosti javno predstavlja žrtvi. Ukoliko reakcija žrtve izostane, interes i učestalost zlostavljanja nestaje.

Tip slučajnog nasilnika najčešće ne smatra vlastito ponašanje neprimjerenim. U mrežnoj su komunikaciji odvažni, te reagiraju na provokacije drugih impulzivno, ne razmišljajući o posljedicama vlastita djelovanja. Mogu se osjećati povrijeđeno ili ljuto zbog načina komunikacije, poslone poruke ili sadržaja viđenog na mreži, stoga reagiraju u frustraciji ne analizirajući vlastite poruke prije njihova slanja ili objavljivanja. Ponekad preuzimaju karakteristike nasilnika iz čiste zabave, odnosno zato što su u poziciji nekoga zlostavljati.

Ono što potiče djecu na ovakvu vrstu nasilja jest brzina prenosa informacija i anonimnost koju im osiguravaju novi načini komunikacije. Naime, pri korištenju chatova, blogova, foruma i elektronske pošte korisnici se služe svojim nadimcima te tako ne odaju svoj identitet. Anonimnost omogućuje korisnicima da lakše izraze svoje mišljenje i podijele s drugima ono što bi im inače bilo teško izreći uživo. Isto tako, blogiranjem se razvijaju socijalne vještine, ispunjava se potreba za samoekspresijom te se poboljšavaju sposobnosti pisanja. Međutim, postoje i oni koji tu anonimnost iskorištavaju kako bi naudili svojim kolegama zbog ljubomore, zavisti ili se osvetili na nnačin da o njima pišu neistine ili ih "opsjedaju" porukama (Buljan Flander i sar., 2004).

Razlike između posljedica vršnjačkog nasilja u stvarnim situacijama i onima preko modernih tehnologija su u raširenosti i načinu na koji se želi nekome nauditi. Nekada je najveća publika pred kojom se nasilje događalo bila ona na školskim igralištima dok je danas ta publika proširena na sve one koji koriste računar i ostale oblike moderne tehnologije. Nadalje, pisana riječ ima veću snagu od verbalnog oblika jer djeluje puno konkretnije i realnije, a i duže ostaje u mislima jer se može više puta pročitati dok se jednom izgovorena uvreda može i zaboraviti. Djeca više nemaju one sigurnosti da će izbjeći zlostavljanje kada dođu kući jer ih blizina tehnoloških izuma kojima se svakodnevno

služe održavaju na stalnoj izloženosti zlostavljanju (Krmek, 2006).

Brojna istraživanja su potvrdila da su mnogi današnji mladi nasilnici, prvo igrali nasilne igre, a nakon toga to svoje iskustvo su prenijeli i u stvarni svijet. Međutim, to ne dokazuje da je virtualno nasilje uzrok stvarnog nasilja. Naime, uvijek je bilo i uvijek će biti nasilnika. Oni nekadašnji učili su od lokalnih nasilnika, današnji uče iz filmova i igrica. No svaki stručnjak reći će vam i da su praktično sva današnja djeca, koliko god ih brižni roditelji štitili ili kontrolirali, često u prilici vidjeti nasilje u školi, filmovima, igricama. Uprkos svemu tome, tek manji broj djece pretvara se u nasilnike.

Isti sadržaji ne utiču jednako na svako dijete, pa će tako nasilje u medijima i igricama češće potaknuti nasilje kod zanemarenog ili iz drugih razloga frustriranog djeteta. Dakle, da nema nasilnih igrica i filmova, frustrirani maloljetnici bi već našli način da u okolini nauče kako se postaje nasilnik. Doduše, danas su izvori učenja nasilničkog ponašanja dostupniji i maštovitiji, ali velika je vjerovatnost da brižan roditelj, koji djetetu daje puno pažnje i ljubavi, a istovremeno zna biti autoritet i postaviti granice, neće odgojiti nasilnika ni uz sve igre i medije svijeta.

Elektronsko nasilje se svojim specifičnim karakteristikama značajno razlikuje od "klasičnog" nasilja među vršnjacima. Te specifične karakteristike jesu anonimnost, rasprostranjenost i

neograničen broj učesnika promatrača u nasilju.

Anonimnost omogućuje otvorenu komunikaciju bez osjećaja srama kao i izražavanje mišljenja o nekoj temi bez straha da će biti prepoznati i da će zbog toga imati neugodnosti (Buljan Flander i sur., 2006). Međutim, anonimnost povećava mogućnost zlopotrebe ovih načina komuniciranja (Suniti Bhat, 2008). Istraživanje provedeno od strane Nacionalnog vijeća za prevenciju zločina u SAD-u (United Press International, 2008., prema Suniti Bhat, 2008), pokazalo je da od djece koja su se izjasnila kao oni koji su činili elektronsko nasilje, čak njih 50% je to činilo zbog nedostatka posljedica za takvo ponašanje. Prema tome, anonimnost eliminira kočnice jer omogućava činjenje stvari koje ne bi napravili u interakciji "*licem u lice*", nasilnik ima osjećaj da neće morati odgovarati za svoja ponašanja na način na koji bi inače odgovarao za, npr. javno izrečene riječi, što stvara osjećaj sigurnosti i moći. Dalje, bez fizičkog kontakta sa žrtvom, pri čemu nasilnik ne vidi emocionalnu reakciju žrtve, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. Nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tijela i ton glasa, može imati mnoštvo efekata: nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome je li neko ponašanje prouzročilo štetu drugome (Buljan Flander i sur., 2006; Kowalski i Limber, 2007). Također, anonimnost, zbog nepoznavanja identiteta nasilni-

ka može dovesti do toga da se dijete sa svaku osobu koju sretne može pitati je li ona nasilnik (Kowalski i Limber, 2007), što doprinosi mogućoj većoj traumatizaciji žrtava (Suniti Bhat, 2008).

Elektronskom nasilju dijete može biti izloženo u bilo koje vrijeme i na bilo kojem mjestu, što kod djece značajno utječe na osjećaj ranjivosti na uštrb osjećaja sigurnosti i zaštićenosti (Kowalski i Limber, 2007; Suniti Bhat, 2008).

Sadržaj elektronskog nasilja u kratkom vremenu postaje dostupan velikom broju djece što omogućuje učestvovanje neograničenih učesnika promatrača, što kod žrtve dovodi do uvjerenja da je svako svjestan njihovog poniženja (Kowalski i Limber, 2007; Suniti Bhat, 2008).

Efekti i posljedice elektronskog nasilja

Zbog navedenih specifičnih karakteristika elektronskog nasilja, vidljivo je da dijete koje je žrtva nasilja, nema moć i kontrolu nad onim što mu se događa pa stoga, iako u elektronskom nasilju nema fizičkog kontakta i nema fizičkih posljedica, psihološke posljedice mogu biti vrlo jake i štetne. Žrtve elektronskog nasilja mogu se osjećati kao da su uhvaćeni u zamku, uz osjećaj frustriranosti i rastrojenosti. Žrtve također mogu doživjeti depresivnost, tugu, ljutnju, nisko samopoštovanje, suicidalne misli i stres (Hinduja i Pat-

chin, 2006; prema Winter i Leneway, 2007).

Elektronsko nasilje ne predstavlja problem samo za žrtvu nasilja već i za dijete koje to nasilje čini. Nasilnik svojim ponašanjem izražava agresivnost, koja može biti prediktor nasilnog ponašanja u odrasloj dobi (Huesmann, 2007).

Posljedice nasilja preko Interneta katkad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzročenih međuvršnjačkim nasiljem u stvarnim situacijama. Naime, publika nasilja preko Interneta često je mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Uz to, kod nasilja na Internetu postoji snaga pisane riječi, jer žrtva može svaki put ponovno pročitati što je nasilnik o njoj napisao, a u verbalnom obliku uvrede se lako mogu zaboraviti. Pisana riječ djeluje konkretnije i realnije od izgovorene. Nadalje, vrlo je mala mogućnost za izbjegavanje nasilnog ponašanja, s obzirom na to da se na Internetu može dogoditi bilo kad i bilo gdje. Budući da nasilnik može ostati anonimn, velikom broju djece upravo ta činjenica služi kao poticaj da se nasilno ponašaju, iako u stvarnom svijetu vrlo vjerovatno ne bi bila nasilna (Campbell, 2005).

Posljedice vršnjačkog nasilja, a pogotovo zlostavljanja, brojne su i mnogostruke. I svjetska i domaća istraživanja (Elez, 2003; Olweus, 1998) pokazuju da zlostavljani učenici imaju smanjeno samopoštovanje i osjećaj lošijeg prihvaćanja od strane vršnja-

ka. Dječaci imaju i smanjeno specifično samopoštovanje vezano uz tjelesni izgled. Zlostavljanje stvara dodatni osjećaj nesigurnosti, strah i izbjegavanje odlaska u školu, psihosomatske simptome, a dokazana je povećana sklonost depresijama u odrasloj dobi. U nekim se zemljama prati i dokumentira i broj samoubistava djece, koja su dijelom posljedica vršnjačkog zlostavljanja.

Učenici koji su skloni zlostavljanju također su razvojno rizični. Oni svijet u kojem žive ne doživljavaju prijateljskim mjestom i imaju povećanu potrebu za kontrolom i nadmoći drugih, te ukupnu relativnu emocionalnu hladnoću i odsustvo suosjećanja. Zbog toga ako ne reagiramo na vrijeme, dopuštamo da se u strukturi ličnosti djeteta stvori osjećaj neprijateljstva prema okolini, agresija i potreba za vladanjem i moći. Longitudinalno je praćenje pokazalo da je do kraja adolescencije 60% zlostavljača bilo osuđeno za prekršajna ili krivična djela, a 40% i više puta. Neka američka istraživanja govore i u prilog tome da su djeca sklona nasilju u adolescenciji i kasnije sklonija konzumiranju alkohola i droga.

Kako se okrutnost preko Interneta može intenzivirati udaljenošću između počinioca i žrtve, tako se mijenja koncept zlostavljanja. Djeca više nemaju tu sigurnost da mogu otići kući i izbjeći zlostavljanje. Prije deset godina, ako bi dijete bilo zlostavljano, moglo je otići doma i gledati omiljeni

film. Danas kad djeca provode toliko vremena ispred računara, bilo da kupuju, istražuju nešto za školu, igraju igrice ili se samo druže s prijateljima, lakše postaju metom zlostavljanja. Djeca imaju pristup jedno drugome dvadeset i četiri sata dnevno. Mogu se, na primjer, međusobno zlostavljati i tokom noći (Aftab, 2003).

Činjenica da djeca i mladi koji se ponašaju nasilno mogu ostati anonimni može izazvati snažan osjećaj straha, izloženosti i nezaštićenosti kod onih koji su doživjeli elektronsko nasilje, dok onome koji se ponaša nasilno to može biti poticaj za nastavak nasilničkog ponašanja. Bez fizičkog kontakta sa žrtvom i publikom, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti.

Zlostavljanje u djetinjstvu ima efekta na pet značajnih, međusobno povezanih područja:

- školski uspjeh i životna očekivanja;
- socio – emocionalni razvoj;
- socijalne odnose i ponašanje;
- mentalno zdravlje u cjelini.

U svakom od navedenih područja posljedice mogu biti neposredne i dugoročne, a posljedice zavise i o dobi djeteta - žrtve.

Na planu *socio – emocionalnog* razvoja javljaju se smanjena samokontrola, povećana ovisnost o drugim ljudima

i o samom Internetu, depresija, niže samopouzdanje i samopoštovanje, te osjećaj nemogućnosti kontrole nad životnim događajima. Na planu *socijalnih odnosa* slabo su razvijene socijalne vještine i socijalna percepcija. Javljaju se agresija i delinkvencija, psihosomatske smetnje (alergija, astma, probavne poteškoće). Na planu *mentalnog zdravlja* javljaju se razne poteškoće. Djeca razvijaju različite odbrambene mehanizme i mehanizme prilagodbe: disocijativnost (poricanje i potiskivanje osjećaja i događaja), samooptuživanje, idealiziranje roditelja zlostavljača i samodestruktivno ponašanje (samoranjavanje, upotreba alkohola, droga, spolno rizično ponašanje). Prevladavajući su osjećaji nelagode, tjeskobe, panike, straha, beznadnosti, zbunjenosti, usamljenosti, tjeskobnosti. Moguća je pojava post – traumatske stresne reakcije.

Dugoročne posljedice zlostavljanja su poteškoće u pogledu temeljnog povjerenja u druge, samostalnosti i osobne djelatnosti. Muškarci često i sami postaju zlostavljači i svojih partnerica i svoje djece, dok žene ulaze u partnerske odnose u kojima su žrtve, a također mogu i zlostavljati djecu. Međugeneracijski lanac zlostavljanja nije nužan ako je dijete dobilo uz realističan doživljaj roditeljskog ponašanja, dovoljno socijalne i emocionalne podrške od šireg i užeg okruženja.

Način prepoznavanja znakova međuvršnjačkog nasilja preko Interneta

Upotreba virtualne komunikacije je vrlo rasprostranjena i za tinejdžere ima puno pozitivnih aspekata (Aftab, 2003), no učitelji/nastavnici i roditelji često se pitaju koji su znakovi koji upućuju na to da je dijete uključeno u neprikladne aktivnosti putem virtualne komunikacije (bilo kao nasilnik ili žrtva). Na to pitanje teško je odgovoriti. U većini slučajeva djeca komuniciraju u svijetu s kojim nastavnici i roditelji često nisu u kontaktu, a katkad o tome znaju manje od njih.

Tinejdžeri koji osjećaju da im prijatelji i roditelji ne pružaju oblik podrške i socijalne interakcije kakav im je potreban, češće su posjetioци pornografskih i nasilnih internetskih stranica (Campbell, 2005). Oni su i rizičniji za zlostavljanje drugih učenika putem Interneta. Zanimljivo je da mnogi roditelji tvrde kako njihova djeca nisu oduvijek bila izolirana, nego su se većim povezivanjem s virtualnim svijetom udaljavala od stvarnosti svakodnevnog, realnog života. Za tinejdžere koji u stvarnom svijetu nemaju odnos ispunjen ljubavlju s brižnim odraslima i zdrave odnose s vršnjacima, vjerovatnije je da će biti kako počinioci tako i žrtve u virtualnom prostoru. Najveći rizik da postanu dijelom neprikladnih virtualnih aktivnosti izražen je kod učenika za koje se smatra da su u rizičnoj grupi kad su posrijedi ostali problemi u ponašanju, posebno

kod "dežurnih krivaca". Veća je mogućnost da će učenik koji se ne osjeća dijelom školske zajednice tražiti online zajednicu, koja može iskoristiti njegovu usamljenost i osjećaj disfunkcionalnosti. Pomaganje učenicima da se osjećaju povezanim i voljenim u domu, školi i među vršnjacima dobiva još više na važnosti ako znamo da ih izostanak povezanosti i brige čini rizičnim za međuvršnjačko nasilje preko Interneta (Bamford, 2004).

Znakovi zlostavljanja

Učitelji i roditelji često postavljaju pitanje – koji su znakovi koji upućuju na to da je dijete uključeno u neprikladne aktivnosti putem virtualne komunikacije (bilo kao nasilnik ili žrtva). Na to pitanje teško je odgovoriti. U većini slučajeva djeca komuniciraju u svijetu s kojim nastavnici i roditelji često nisu u kontaktu, a katkad o tome znaju manje od njih. Čini se da je upotreba virtualne komunikacije toliko rasprostranjena, da mnogim tinejdžerima donosi puno pozitivnih aspekata.

Tinejdžeri koji osjećaju da im prijatelji i roditelji ne pružaju oblik podrške i socijalne interakcije kakav im je potreban, češće su posjetioци pornografskih i nasilnih internetskih stranica. Oni su i rizičniji za zlostavljanje drugih učenika putem Interneta. Za tinejdžere koji u stvarnom svijetu nemaju odnos ispunjen ljubavlju s brižnim odraslima i zdrave odnose s

vršnjacima, vjerovatnije je da će biti kako počinioци tako i žrtve u virtuelnom prostoru.

Najveći rizik da postanu dijelom neprikladnih virtuelnih aktivnosti izražen je kod učenika za koje se smatra da su u rizičnoj skupini kad su posrijedi ostali problemi u ponašanju, posebno kod "dežurnih krivaca". Veća je mogućnost da će učenik koji se ne osjeća dijelom školske zajednice tražiti online zajednicu koja može iskoristiti njegovu usamljenost i osjećaj disfunkcionalnosti. Pomaganje učenicima da se osjećaju povezanim i voljenim u domu, školi i među vršnjacima dobiva još više na važnosti ako znamo da ih izostanak povezanosti i brige čini rizičnim za cyberbullying.

Prema podacima organizacije Nemo urs, djeca i tinejdžeri nerado govore

roditeljima i nastavnicima o zlostavljanju kojem su izloženi. Prvenstveno jer se boje da će u društvu biti 'označeni', a ponekad se boje i da će im roditelji uskratiti pristup Internetu. Znakovi izloženosti cyberbullyingu su različiti, no najčešće uključuju ove simptome:

- emocionalna uznemirenosti za vrijeme ili poslije korištenja Interneta
- izbjegavanje prijatelja i uobičajenih aktivnosti
- izbjegavanje škole i grupnih okupljanja
- lošije ocjene i ispadi bijesa kod kuće
- nagle promjene raspoloženja i ponašanja
- gubitak sna i apetita

Prevenција međuvršnjačkog nasilja i zlostavljanja putem Interneta

Uloga roditelja u prevenciji elektronskog zlostavljanja djece

Suzbijanje svih oblika nasilja i zlostavljanja djece putem Interneta zahtjeva aktivno uključivanje svih u procesu edukacije i prevencije koji će početi od učenika nastavnika i roditelja. Ono što se ne smije zaboraviti jeste da je agresivnost osobina koja

se razvija u ranom djetinjstvu pa ju je potrebno prepoznati još u vrtićkom uzrastu i pravilno na nju reagovati. U našoj sredini važno je raditi na nekonfliktnoj komunikaciji koja može u mnogome biti ključna za sprečavanje nasilja. Roditelji bi trebali znati da nikakva upozorenja ne mogu biti djelotvorna koliko nadzor djeteta dok je na Internetu.

Kako bi se omogućilo da djeca i mladi koriste Internet bez opasnosti, potrebna je dobra komunikacija između roditelja i djece, kao i kontrola, odnosno nadzor načina na koji djeca i mladi koriste kompjuter i Internet. Čini se da roditelji ne razgovaraju dovoljno s djecom o privatnosti i tajnosti informacija koje se smiju davati putem Interneta. Najčešće se ti razgovori svode na: "Nemoj davati ime." i "Ne razgovaraj sa strancima.". Takvi savjeti ne pomažu djeci i mladima kad se, npr. suoče s ponudom poklona u zamjenu za davanje informacija o sebi ili nakon što već uspostave kontakt s online prijateljem.

Iako danas postoje načini da se onemogućí pristup određenim web stranicama na računaru (npr. svim onim koje uključuju seksualne sadržaje), to svejedno nije dovoljna zaštita od mogućih rizika upotrebe Interneta, jer djeca mogu otići u chat room ili posjetiti iste stranice i na nekom drugom računaru. Istraživanja pokazuju da se najveći broj iskorištavanja i izlaganja neprimjerenim sadržajima putem Interneta dogodio dok su djeca bila na Internetu bez nadzora odraslih. Djeca će ući u potencijalni rizičan razgovor sa strancem u chat-roomu ili tražiti pristup eksplicitnim seksualnim sadržajima i ako roditelj može usput pogledati šta dijete radi na računaru.

Često roditelji, zbog užurbanosti svakodnevnog života, raznih obaveza i problema, premalo pažnje i vremena

posvećuju svom djetetu te premalo nadziru kako dijete provodi slobodno vrijeme. Ovo ostavlja prostor u kojem se djeca i mladi mogu upustiti i u neke ugrožavajuće ili opasne aktivnosti. Već samo postavljanje jasnih pravila i granica daje djeci osjećaj sigurnosti i zaštićenosti te smanjuje vjerovatnost da će se dijete naći u potencijalno opasnoj situaciji.

Iskustva pokazuju da nadzor roditelja i nadgledanje dječijih online aktivnosti predstavlja važan korak u zaštiti djece i mladih, no to nije dovoljno. Naime, neka djeca su otuđena od roditelja, neka su zlostavljana. Važno je izbjegavati opisivanje problema nepoželjnih seksualnih izlaganja na Internetu karakterizirajući malu djecu kao žrtve. Prevencija bi trebala biti usmjerena na tinejdžere, što uključuje mlade u završnim razredima osnovne škole i srednjoškolce. Kao što djecu učimo kako da se nose sa uznemirujućim i neugodnim događajima u svakodnevnom životu te kako da nauče prepoznati i izbjeći opasnost na ulici i u svojoj okolini, važno je naučiti djecu kako sigurno koristiti Internet i kako prepoznati moguću opasnost i rizična ponašanja. Pri tom je važno priznavati njihove interese i neovisnost, priznavati njihov interes za seks, kao i koristiti različite poruke za različite uzraste djece.

U prevenciji nasilja i zlostavljanja putem Interneta, sami roditelji trebaju razgovarati o cyber maltretiranju sa svojom djecom kao dio svojih redov-

nih rasprava, o Internet sigurnosti i odgovarajućem korištenju savremene tehnologije. Roditelji moraju jasno da naglase svojoj djeci da savjesno koriste Internet ili mobilne telefone i da osramotiti ili povrijediti tuđe osjećaje nije dio njihove porodične vrijednosti. Odgovoran roditelj bi trebao pregledati online komunikacije svoje djece i ako mislite da ne postoji razlog za zabrinutost, zatim postavljanje roditeljske kontrole u vidu softvera za filtriranje i programa zaštite i programa monitoringa za praćenje online ponašanja vašeg djeteta, ali bitno je naglasiti da se ne treba oslanjati samo na ove alate, nego roditelji treba najčešće da budu fizički prisutni u kontroli svoje djece. Da bi roditelji prevenirali međuvršnjaško nasilje kod djece, mogu uraditi niz radnji kao što su:

- Ograničite vrijeme provedeno na računaru. Na računaru postavite poseban profil za djecu kojim će biti ograničeno vrijeme korištenja računara po danu. Ostale profile drugih (starijih) korisnika zaštitite lozinkom koju djeca ne smiju znati.
- Pratite stranice koje Vaše dijete posjećuje. Omogućite korištenje nekih od parental control programa koji se nalaze u kategoriji sa programima i uputama. Ukoliko djetetu dozvoljavate pristup socijalnim mrežama (Facebook, MySpace, Twitter i sl.) podesite privatnost njihovih profila te pratite njihove aktivnosti u okviru profila.

- Ako je ikako moguće računalo NI-KADA ne postavljajte u dječiju sobu, već na mjesto koje je prometno i gdje svi imaju pristup. Ako imate više računara mogućnost da napravite radnu sobu (dio sobe) u kojoj ćete sjediti svako pored svog računara će u velikoj mjeri povećati Vaš uvid u online aktivnosti djeteta.
- Starija djeca i tinejdžeri u komunikaciji dosta koriste sleng i engleske skraćenice pa vam često njihovi oblici komunikacije čak i kada ih pratite mogu biti nerazumljivi. Upoznajte se koliko možete sa popularnim Internet slengom. Spisak najupotrebljavanijih engleskih internacionalnih chat skraćenica možete pronaći u dijelu sa Internet slengom.
- Pričajte sa djecom o njihovoj aktivnosti na Internetu. Upoznajte ih sa potencijalno ružnim situacijama koje mogu iskusiti i porazgovarajte o najboljim načinima rješavanja tih situacija. Objasnite im šta su računarski virusi i kako se od njih zaštititi. Pokažite im na primjerima kojim stranicama mogu vjerovati, a kojima ne. Naučite ih da zaštite svoje lične informacije, i da se i oni sami ponašaju odgovorno kada su na Internetu. Na isti način na koji učite djecu da ne pričaju sa nepoznatima na ulici, naučite ih da to ne rade ni online. Objasnite im da na Internetu ne mora svako biti onakav kakvim se predstavlja.

- Ohrabrite dijete (i radite to stalno) da vam prijavi svaku konverzaciju ili kontakt koji im se učini čudan ili se zbog njega ne osjećaju dobro. Objasnite im da to ne trebaju brisati (zbog potencijalnih dokaza i utvrđivanja izvora poruke, danas je to lako izvodljivo ukoliko postoji opravdani razlog). Imajte u vidu da se djeca često plaše da ćete im uskratiti korištenje računara ukoliko se budu požalili i da je to po nekim istraživanjima koja su rađena u USA jedan od najčešćih razloga zašto ne prijavljuju roditeljima uznemiravanje online. Jasno im dajte do znanja da Vam prenesu sve potencijalne probleme, i kako će tako osigurati korištenje računara bez zabrana.
- I na kraju – budite istinski zainteresirani za ono što vaše dijete radi online. Nađite vremena da sa njim posjetite omiljenu stranicu, odigrate neku igru, porazgovarajte o tome. Stvorite neki zajednički online prostor, pa će i dijete biti otvorenije i spremnije da sa Vama podijeli svoja iskustva. Pokušajte stvoriti atmosferu povjerenja u kojoj će Vaše djete biti dovoljno opušteno da Vam postavlja pitanja i razgovara o svojim aktivnostima na Internetu. A čak iako ranije niste bili mnogo zainteresirani za sve ovo, prihvatite nove tehnologije kao sastavni dio života Vašeg djeteta i njegove-njene generacije te nađite vremena da se sa njima bolje upoznate i pomognete djetetu da ih koristi na ispravan i siguran način.

Govoreći o opasnostima i rizicima kojima su djeca izložena pri korištenju Interneta javlja se tendencija prenaplašavanja nasilja i nepravde. Dobro je izbjegavati opisivanje ovog problema na taj način jer ćemo time zavarati djecu, ali i otežati oporavak žrtvama koje su bile izložene nasilju. Naime, tipični seksualni online prijestupnici na Internetu uglavnom nisu nasilni, rijetko uhode ili otimaju djecu i mlade.

Novija američka istraživanja ukazuju na blaži pad u postotku djece koja su bila izložena nepoželjnim seksualnim izlaganjima i namamljivanjima, što se može pripisati efikasnosti različitih preventivskih programa koji su se provodili unazad nekoliko godina. Ovakvi podaci sugeriraju da su djeca i mladi skloni prihvaćanju savjeta i poruka koje im odrasli nude.

Uloga škole u prevenciji elektronskog zlostavljanja djece

S porastom upotrebe Interneta i savremenih komunikacijskih mogućnosti, svakako raste i postotak njihove zloupotrebe i elektronskog nasilja među djecom. Školski radnici najčešće ne odobravaju takvo ponašanje, no u situacijama otkrivanja zlostavljanja putem Interneta ili mobitela u pravilu se osjećaju nemoćnima. Jedna od čestih reakcija profesora i nastavnika škola je da se ne hvataju u koštac s ovom vrstom zlostavljanja jer se

ona događa izvan školskog okruženja pa je na taj način mogućnost kontrole dječijeg ponašanja smanjena. No, odgojna zadaća škole nalaže i zaštitu za odnose s drugima, učenicima, učiteljima, za odgovorne i uljudne socijalne odnose, a obrazovna zadaća nalaže poučavanje o načinima korištenja savremenih medija i tehnologije za dobrobit svih. Zbog toga škola i njezini radnici imaju izrazito važnu ulogu u prevenciji zloupotrebe Interneta i mobitela i njihovih mogućnosti, kao i u situacijama razrješavanja aktualnih situacija elektronskog nasilja i zlostavljanja.

Najbolji način za suočavanje sa problemom nasilja putem Interneta jest uložiti energiju i resurse u prevenciju njegove pojave. Ne postoji jedinstveno rješenje problema elektronskog nasilja. Postoji 5 ključnih područja kojima se škola treba okrenuti kako bi se osigurao efikasan plan prevencije (Ćosić, I., i saradnici, 2010):

- Promoviranje pozitivnog korištenja tehnologije;
- Razumijevanje i razgovor o modernim načinima komuniciranja te opasnostima elektronskog nasilja;
- Uspostavljanje novih i doradivanje postojećih vrijednosti, pravila i posljedica;
- Omogućavanje prijavljivanja elektronskog nasilja;
- Evaluacija utjecaja preventivnih aktivnosti.

Područja prevencije elektronskog zlostavljanja

Istraživanja provedena posljednjih dvadeset godina o prevenciji međuvršnjačkog nasilja u svakodnevnim situacijama pokazala su da postoje četiri područja koja su se pokazala uspješnima u smanjivanju nasilja u školama (Cambell, 2005).

Podizanje svijesti o pravilnom korištenju Interneta

Jedan od prvih koraka u prevenciji je postizanje svjesnosti ljudi o postojanju problema elektronskog zlostavljanja djece i zloupotrebe Interneta. U prevenciji nasilja u školama problem je predstavljalo (a u nekim slučajevima još uvijek jest) negiranje postojanja međuvršnjačkog nasilja. Kako bi prevencija bila uspješna, važno je da učitelji, nastavnici, roditelji i učenici postanu svjesni elektronskog zlostavljanja i međuvršnjačkog nasilja putem Interneta, kao i nasilja među vršnjacima uopće. Potrebna su kontinuirana profesionalna usavršavanja učitelja, koja bi im pružila uvid u prirodu međuvršnjačkog nasilja putem Interneta i u stvarne posljedice dugotrajne izloženosti nasilju.

Roditelje također treba upoznati s metodama međuvršnjačkog nasilja putem Interneta, kao što su slanje uvredljivih poruka i e-mailova. Bitno je da roditelji i učitelji razgovaraju s učenicima o tom obliku nasilja. Škole bi mogle, pri provođenju radionica za podizanje svijesti o nasilju u stvar-

nim životnim situacijama, dio vremena posvetiti i zlostavljanju putem Interneta, ili upotrijebiti *cyberbullying* kao novi ugao gledanja na fenomen nasilja u školama pri podizanju javne svijesti. Važno je istražiti i potaknuti sigurne načine korištenja Interneta kako bismo učenicima osigurali samopotvrđivanje, asertivnost, participaciju te razvijanje prijateljstava. Važno je pokazati učenicima da odrasle osobe razumiju i prate promjene u informatičkoj tehnologiji, kao i promjene u načinu komuniciranja i interesima djece i mladih.

Uspostavljanje novih i dorada postojećih školskih vrijednosti i pravila

Program prevencije i intervencije na nivou cijele škole pokazao se efikasnim u suočavanju sa zlostavljanjem u školi inače. No, potrebno je da svaka škola sebi prilagodi plan djelovanja, i ne može ga u potpunosti preuzeti od druge škole. Proces ili put stvaranja vlastitog načina borbe protiv nasilja podjednako je važan koliko i sam rezultat. Škola bi trebala postaviti jasna pravila koja ne dopuštaju nasilje i definirati posljedice ako se pojavi takvo ponašanje. Nužno je da se ta pravila primjenjuju svakodnevno, jer jedino će na taj način zlostavljanje prestati. Vrijednosti i pravila koja postoje u školi za vršnjačko nasilje primijenite i na nasilje elektronskim medijima.

Preporučuje se provesti edukaciju o sigurnome korištenju Interneta koja bi uključivala pravila ponašanja i stra-

tegije učenja na Internetu, pravila ponašanja s mobitelom u školi i drugdje. Važno je da ova pravila obuhvate sve učenike, i one koji ne pišu uvredljive poruke niti takve primaju. O pravilima moraju biti obaviješteni učenici, ali i njihovi roditelji. Preporučuje se postaviti pravila u školi na javnome mjestu, kako bi bila dostupna i vidljiva svima u školskom okruženju.

Korisno je provesti istraživanje o korištenju Interneta u vašoj školi. Dobiveni podaci mogu biti iskorišteni u prevenciji zloupotrebe. Na taj način škola šalje poruku učenicima da joj je važno što se s njima događa, da je zainteresirana za njihova iskustva, što može utjecati na smanjenje zloupotrebe školske opreme i internetskog sistema za nasilno ponašanje.

Obezbijediti nadzor

Prisutnost odraslih koji nadziru učenike pridonosi smanjivanju sukoba među vršnjacima (Buljan Flander i sur., 2006). U školama koje povećaju broj dežurnih nastavnika na hodnicima, igralištima, u dvorištu, smanjen je broj nasilnih incidenata. Isto se može primijeniti na nasilje koje se događa korištenjem moderne tehnologije, odnosno treba nadgledati i učeničko korištenje računara. Kod kuće roditelji trebaju postavljati granice i pravila pri korištenju računara jednako kao što to rade za druge oblike dječijeg ponašanja. Pri tome je dobro da škola surađuje s roditeljima, koji bi trebali razgovarati s djecom o novim tehnologijama. Tako će mladi shvatiti da i

odrasli znaju nešto o tehnologiji, te da im se mogu obratiti za pomoć kad im je potrebna.

Razviti i pratiti programe prevencije

Posmatrači, najčešće vršnjaci, igraju važnu ulogu u stalnom ponavljanju vršnjačkog nasilja. Kod njih treba probuditi suosjećanje tako da promatrači obavijeste odraslu osobu o nasilnom ponašanju, a ne da šutnjom odobravaju ono što se zbiva. Važno je osigurati i upoznati učenike i njihove roditelje s različitim načinima prijavljivanja iskustva elektronskoga nasilja u školi i među učenicima. Važno je da radnici škole i stručni saradnici i sami budu upoznati s mogućnostima prijavljivanja i s time kome se obratiti u situacijama elektronskoga nasilja i zlostavljanja. Programi za pomoć vršnjacima podržavaju uzajamno pomažanje u školi. Nastavni bi programi, koji se sastoje od direktnog poučavanja vrijednosti, vježbanja empatije i upotrebe priča i drama, te od izravnog učenja o neprikladnom ponašanju, mogli pridonijeti smanjivanju broja slučajeva nasilja preko Interneta.

Iz navedenog se može zaključiti kako su metode prevencije zlostavljanja putem Interneta vrlo slične metodama prevencije međuvršnjačkog nasilja u svakodnevnim situacijama. S obzirom na novost tog fenomena, ipak treba provesti dodatna istraživanja. Svakako se preporučuje voditi evidenciju o iskustvima učenika putem Interneta. Redovne provjere veoma

su važne da se utvrdi jesu li preventivni programi i strategije uspješne i primjerene učeničkim potrebama. Moguće je podijeliti materijale i prenijeti informacije o poduzetim mjerama, postignutim rezultatima, ali i aktuelnim izazovima i pitanjima s cijelom školskom zajednicom.

Pored navedenih područja prevencije međuvršnjačkog nasilja i zlostavljanja djece putem Interneta neophodno je preventivno djelovati i na nivou cijele lokalne zajednice. Prevencija u lokalnoj zajednici obuhvata aktivnosti usmjerene na promjene socijalnih uslova koji utiču na pojavu poremećaja u ponašanju te delinkvenciju djece i mladih u lokalnoj zajednici (Bašić i Janković, 2003.). Isti autor navodi da je porodica zaštitni faktor tokom rasta i razvoja svakog čovjeka koji kompenzira, suzbija i uklanja činioce rizika koji bi mogli imati negativne posljedice na dijete u bilo kojem aspektu njegova života i djelovanja. Nadalje, porodica je dio zajednice u kojoj se nalazi, te u njoj ona zadovoljava sve svoje osnovne potrebe i potrebe svojih članova, komunicira s okolinom stalnim interakcijama. Kvalitet porodičnog života povezana je s funkcioniranjem lokalne zajednice. U slučajevima kada lokalna zajednica, porodica ili oboje ne funkcioniraju dovoljno kvalitetno, porodica i lokalna zajednica djeluju, umjesto jedni s drugim, jedni pokraj drugoga. Stoga treba istaknuti važnost saradnje i njeno bitno određenje: sarađivati

znači biti u stalnoj neposrednoj komunikaciji i bliskim odnosima (Bašić i Janković, 2003.).

Maleš navodi (prema Bašić i Janković, 2003.) kako se promjene koje dolaze sa savremenim načinom života odražavaju na porodicu, školsko okruženje, odnose među vršnjacima te na život u zajednici i cijelom društvu, a mogu uzrokovati lošu komunikaciju i kidanje kvalitetnih odnosa. Takvo je stanje, navodi Maleš (prema Bašić i Janković, 2003.), posebno opasno za djecu i mlade koji imaju potrebu za okruženjem u kojem će se osjećati voljenima, sigurnima, prihvaćenim i zaštićenim. Spoznaja da postoji cijeli niz faktora koji mogu pridonijeti razvoju socijalno nepoželjnih oblika

ponašanja djece i mladih, nameće lokalnoj zajednici obavezu da poduzme preventivne mjere.

Prevenција poremećaja u ponašanju djece i mladih te prevenција zlostavljanja i nasilja nad djecom i među djecom obuhvaća sve segmente zajednice. Prepoznavanjem potreba djece i mladih, planiranjem i zajedničkim radom, pojedinci, grupe i institucije u lokalnoj zajednici mogu postići ciljeve koje ne mogu pojedinci samostalno.

Škola, porodica i lokalna zajednica trebaju razvijati partnerstvo za dobrobit djece, porodice i cijele zajednice, a nevladine organizacije im tu pomažu.

Sigurnost i zaštita djece na Internetu od nasilja i zlostavljanja

Roditelji i odgajatelji imaju najveću odgovornost u odgoju i obrazovanju djeteta, a najbolji interesi djeteta moraju biti njihova osnovna briga. Pojedinačne mjere borbe protiv zlostavljanja i nasilja putem Interneta nisu davale željene rezultate na globalnom nivou, ali mogu spasiti vaše dijete.

Nasilja putem Internetu sve je više, a u okruženju virtuelne komunikacije na prvi se pogled čini da zakon, tehnologija, škole i roditelji mogu učiniti vrlo malo kako bi ga zaustavili. Djeci je dostupnije sve više moćnih teh-

ničkih sredstava, a odrasli, nažalost, najčešće nisu svjesni opasnosti koje tehnologija nosi sa sobom. Često ne kontroliraju šta djeca rade različitim tehničkim pomagalima (šta pišu u porukama, šta slikaju mobitelima i sl.) zato što ili nemaju vremena ili ih je strah da ne naruše privatnost vlastite djece. Mnogi roditelji se i zbog vlastitog neznanja i neiskustva u elektronskom području osjećaju nesigurnima i nemoćnima da uopće pokrenu pitanje pravilna korištenja. Često se osjećaju prilično bespomoćnima, jer ne znaju šta učiniti.

Za razliku od toga, svaki roditelj zna kako naučiti dijete da pređe saobraćajnu ulicu. Kad su djeca premala da bi prepoznala opasnost i nemaju vještine da sigurno savladaju prelazak ulice, čuvamo ih na sigurnim mjestima i dopuštamo im da se približe saobraćajnoj ulici samo kad ih odrasla osoba drži za ruku. Govorimo im o opasnostima i učimo ih vještinama nužnima da bi se one izbjegle. Ističemo važnost donošenja sigurnih odluka. Postepeno im dopuštamo više slobode, ali pazimo na bilo kakvo opasno ponašanje. Ako se dogodi opasno ponašanje, koristimo to kao primjer u učenju kako bismo djecu naučili vještinama nužnima da bi ih se izbjeglo. Kad su djeca dovoljno stara i kad pokažu razumijevanje u donošenju ispravnih odluka, dopuštamo im da sama pređu ulicu.

Istu strategiju možemo upotrijebiti kako bismo pomogli djeci da steknu znanja, vještine i motivaciju vezane uz korištenje virtuelnih oblika komunikacije na siguran i odgovoran način. Kako bi mladi ljudi stekli neovisnost u upotrebi Interneta, trebaju razviti strategije koje im omogućavaju prepoznavanje mogućih opasnosti, te steći praktične vještine kako bi se mogli nositi s opasnim ili zavodljivim situacijama koje donosi Internet. Edukacija, razgovor i nadgledanje djece od neprocjenjive su važnosti za razvijanje prikladnog ponašanja.

Uloga roditelja i nastavnika u pripremi djece za sigurno virtuelno okruženje

Za početak bilo bi dobro da u školi postoji edukacija o korištenju Interneta na siguran i odgovoran način. Uz informatičku nastavu u školi, djeci se može omogućiti uključivanje i u programe edukacija informacionih tehnologija.

Uz edukaciju postoje i drugi alati u službi sigurnosti, poput softverskih rješenja. No ipak, razni kompjuterski programi zaštite koji filtriraju i blokiraju neprikladne Internet poruke, ne pružaju dugotrajno rješenje. Potrebno je razviti mehanizme za filtriranje i blokiranje unutar ponašanja djece kako bi izgradili efikasne strategije donošenja odluka i razvili kritičku medijsku pismenost.

Važno je kod djece razvijati osobnu odgovornost za ispravno i pogrešno (dobro i loše), i promijeniti uvjerenje kako je neko ponašanje "ispravno i pogrešno" samo kad se može otkriti ili kazniti. Disciplina koja se temelji samo na otkrivanju i kažnjavanju neće biti efikasna bez primjerene edukacije i senzibilizacije o tome koje sve posljedice po žrtvu može imati cyberbullying. Djecu i mlade treba educirati o efikasnim strategijama pretraživanja i naučiti ih kako da brzo napuste neprikladne internetske stranice. Dio tog procesa razvoja odgovornosti odnosi se i na upozoravanje kako anonimnost virtuelnog prostora ne znači

da je taj prostor bezopasan (ne podrazumijeva da ne može imati žrtve). Djeca i mladi moraju postati svjesni kakve posljedice može imati njihovo ponašanje na Internetu.

Dobro je poticati adolescente da govore o svojim iskustvima ili iskustvima svojih prijatelja. U većini slučajeva, kad se razotkrije prava žrtva, prestaje negativno ponašanje. Uza sve navedeno, iznimno je važno istaknuti kako su i distribucija i prosljeđivanje nasilne, uvredljive, ponižavajuće poruke jednako loši i mogu imati jednako teške posljedice kao i ponašanje osobe koja je začetnik poruke.

Nadalje, jako je važna uključenost odraslih u virtuelni svijet. S djecom (učenicima) pretražujte zanimljivosti na internetskim stranicama. Podaci otkrivaju da većina mladih sama gleda televiziju i ide na Internet. Postavite računare na otvorenim, lako vidljivim mjestima. Učitelji i roditelji trebali bi promatrati aktivnost učenika na Internetu, davati im posebne zadatke te razgovarati o dobrim i lošim informacijama koje postoje u virtuelnom prostoru. Dok god je to moguće, dobro je nadgledati pristup Internetu, sve dok se ne pokaže kako su djeca i mladi spremni suočiti se s opasnostima koje prijete u tom okruženju te prikladno reagirati i zaštititi se.

Uz to, pružite mladima mogućnost korištenja virtuelnih medija za promoviranje vlastitih pozitivnih poruka. Na primjer, možda bi mogli kreirati nenasilnu internetsku stranicu.

Općenito, djeca i mladi trebali bi naučiti strategije koje ih osposobljavaju da donose sigurne i odgovorne odluke pri korištenju cyber komunikacije. I u školskom i kućnom okruženju trebamo paziti da ne potičemo cyberbullying makar to bilo i nenamjerno. Na primjer, neke škole imaju pravila o pokazivanju fotografija adolescenata na svojim internetskim stranicama, a druge objavljuju školske novosti koje sadrže imena i slike učenika. Takve informacije mogu postati nenamjeran okidač za nasilje putem Interneta.

Kada djecu pustiti za računar?

Računari sve više postaju obavezni dio u našim kućama, pa su i djeca izložena njima od najranijih dana. Kao i u slučaju TV programa roditelji se suočavaju sa pitanjem koji je uzrast pravi za uvođenje računara, koje su mane, a koje prednosti i mogu li postojati eventualne posljedice po zdravlje ili razvoj? Gledajući roditelje kako provode vrijeme za računarom i mališani će već u ranom uzrastu poželjeti isto. Kada im, na koji način i u kojoj mjeri to dozvoliti? Tehnologija se sve više uključuje u naše živote i nemoguće je ignorirati, a i očekivati kako ćemo uspjeti držati dijete podalje od modernih stvari koje druga djeca koriste. Korištenje tehnologije ima puno pozitivnih i negativnih stvari ali trenutno ne postoji definirano mišljenje stručnjaka o utjecajima korištenje tehnologija, a time i računara, na razvoj i psihu djeteta.

Ono što većina istraživanja ističe kao ključno bez obzira na uzrast djeteta u kome počinje da koristi računar jeste prilagođenost sadržaja uzrastu djeteta i uključivanje odraslih u proces. Drugim riječima, ma kada se odlučili za upoznavanje sa računarom povedite računa da Vaše dijete koristi samo programe i igre prilagođene njegovom-njenom uzrastu. Agresivne i natjecateljske igre se u ranom uzrastu (do 6 godina) nikako ne preporučuju, a ako je ikako moguće poželjno ih je izbjeći i kasnije, najmanje do 10. godine. Pored toga, nemojte dijete pustiti samo za računar, sjedite sa njim, igrajte se zajedno, koristite ga kao edukativno sredstvo i sredstvo za razvijanje kreativnosti Vašeg djeteta, na isti način na koji biste se igrali i sa igračkama. Ukoliko imate više djece, kod starijeg djeteta ćete lakše odrediti dobnu granicu kada računar prestaje biti zabranjena zona. Kod mlađeg djeteta, to će se često desiti i ranije – kada vidi brata ili sestru za računarom i ono će se naći tu negdje barem u ulozi posmatrača.

Istraživanja pokazuju da veliki broj roditelja koji svojoj djeci dozvoljavaju korištenje računara to im je dozvolilo u uzrastu od tri godine i manje. Da li je to prerano ili ne, pitanje je na koje stručnjaci još nisu dali definitivni odgovor; u svakom slučaju ma kada se odlučili da dijete pustite za kompjuter potrudite se da to bude u onoj mjeri i na onaj način na koji će to biti prilagođeno uzrastu djeteta.

Djeca uzrasta od 0-3 godine - U ovom periodu intenzivnog rasta i razvoja mnoga djeca neće ni biti zainteresirana za kompjuter. Ako i pokažu interesiranje imajući u vidu lošu koordinaciju pokreta kod male djece, mala je vjerovatnoća da će u ranom uzrastu dijete i biti sposobno da ga samostalno koristi. U ovom periodu, ukoliko to želite, djetetu možete pokazati neke igrice i softvere prilagođene njihovom uzrastu i kao dopunu onim osnovnim znanjima koje u tom periodu stiču – boje, oblike, životinje, predmete i sl.

Djeca uzrasta od 3-6 godina - Po postojećim podacima ovo je uzrast u kome najveći broj današnje djece pokazuje interesovanje za rad na kompjuteru. Igrice uvodite postepeno, primjerene godinama djeteta i povezane sa onim što u tom periodu uče ili ih interesira. Imajte u vidu i da se razvoj i interesovanja djece razlikuju na individualnoj bazi i dok će neko dijete pokazati interesovanje za računar već sa dvije godine, drugo dijete neće biti zainteresirano mnogo duže. Ukoliko Vaše dijete spada u grupu nezainteresiranih, nemojte mu nametati kompjuter, biće dovoljno vremena da sva ta znanja usvoji i kasnije.

Prvi posjeti Internetu u predškolskom uzrastu postavljaju temelj budućeg korištenja i stvaranja dobrih navika kod djece. Djeca predškolskog uzrasta vole ponavljati radnje i to je idealan način za razvijanje sigurnih korisničkih navika kod male djece.

Djeca u ovom uzrastu imaju ograničene mogućnosti razumijevanja informacija na Internetu i ograničene sposobnosti razlikovanja reklama od pravog sadržaja. U tom razdoblju roditelji moraju djeci pomoći pri traženju odgovarajućeg materijala. Djeca često ne vide razliku između korištenja Interneta i igranja igara ili crtanja na računaru. U ovom periodu predškolskog uzrasta djeteta potrebno je:

- Roditelji moraju odrediti prva kućna pravila o korištenju računara u toj fazi.
- Vrijeme provedeno za računarom trebalo bi ograničiti iz zdravstvenih razloga.
- Računar, na primjer, postavite u dnevni boravak. Odrasla bi osoba trebala biti uz djecu predškolskog uzrasta tokom korištenja Interneta.
- Pristup Internetu djeci predškolskog uzrasta trebao bi biti ograničen na unaprijed određena web-mjesta. Naprednija djeca mogu poznata web-mjesta pronaći putem izbornika "Omiljena web-mjesta" u internetskom pregledniku.
- Najsigurnije rješenje je stvaranje osobnog radnog okruženja za dijete u kojem je pristup Internetu ograničen samo na određena web-mjesta.

Djeca uzrasta od 6-9 godina - to je uzrast kada će se većina djece već upoznati sa računarom. Ukoliko računar do sada niste imali u kući moguće je da ćete ga na zahtjev djeteta sada kupiti. Uz računar koji imaju u svojoj

kući, djeca tog uzrasta s Internetom će se sresti u školi i kod prijatelja. Roditelji i djeca trebali bi razgovarati o odgovarajućem korištenju Interneta i složiti se oko pravila koja se moraju poštivati. Naučite dijete da kompjuter ne služi samo za igranje igrica – ovo je uzrast kada se djetetu mogu približiti brojni edukativni multimedijalni sadržaji koji u velikoj meri mogu proširiti znanje vašeg školarca. Djeca ovog uzrasta mogu već relativno dobro shvaćati ono što vide. No, nisu spremna za sve materijale koje Internet nudi, posebno za materijale (slike, tekst ili zvukove) koji ih plaše ili su na neki drugi način neprikladni. Razgovor o toj temi i objašnjavanje različitih stvari s kojima se djeca mogu susresti na Internetu djeci će pomoći da postanu odgovornija i da samostalno rade na mreži na siguran način. Da bi pomogli djeci, roditelji mogu objaviti svoje stavove o Internetu.

Već oko 8 ili 9 godine djeca će možda poželjeti i svoj profil na Facebooku ili odvojen mejl nalog. Odluka o tome da li ćete mu-joj to dozvoliti je samo Vaša, ali ukoliko dozvolite imajte u vidu mjere zaštite i upoznajte svoje dijete sa pravilnim ponašanjem na Internetu. Za taj su uzrast ograničenja, zaštita i nadzor nad korištenjem Interneta još uvijek od presudne važnosti. Podsjećamo da računar ako je ikako moguće ne stavljate u dječiju sobu već na neko vidljivije mjesto gdje ćete imati bolji uvid o količini vremena koje dijete provodi za njim. Preporučuje se da roditelji i djeca zajedno odrede

pravila korištenja Interneta, ali i da ih promijene kada djeca narastu.

- Korištenje Interneta kod kuće trebalo bi i dalje biti dopušteno samo uz prisutnost roditelja. Na taj će način roditelji uvijek moći pomoći djetetu ako naiđe na probleme.
- Ako se računar nalazi u prostoriji koju koristi cijela porodica, korištenje Interneta postaje dio svakodnevice.
- Dijete možda još uvijek neće moći samostalno utvrditi pouzdanost web-mjesta, ali moći će zatražiti dopuštenje roditelja prije slanja ličnih podataka.
- Dijete tog uzrasta još uvijek ne bi trebalo koristiti sobe za razgovor i druge oblike javne rasprave na mreži. Adresa e-pošte koju koriste djeca ovog uzrasta zato treba biti zajednička porodična adresa e-pošte.
- Stvaranje korisničkog računa za dijete s ograničenim pravima pomaže djetetu da nauči samostalno koristiti računar.
- I programe za filtriranje moguće je koristiti za sprječavanje pristupa neprikladnim mjestima, ali vrlo je važno da i roditelji aktivno učestvuju u djetetovom korištenju Interneta.

Djeca uzrasta od 9-12 godina - Do ovog uzrasta mnoga djeca će već bolje koristiti računar od svojih roditelja a Internet će svakako biti standardni

način komunikacije Vašeg djeteta sa vršnjacima. U ovom periodu posvetite posebnu pažnju uspostavljanju navika za sigurno ponašanje na Internetu, kada dijete uđe u pubertet to će već biti teže. Roditelji mogu djetetu pružiti podršku tako da pronađu web-mjesta koja djetetu pomažu pri pisanju domaće zadaće te koja su dio njihovih hobija ili interesa. Porodica može Internet koristiti za planiranje porodičnih aktivnosti. Na taj način roditelji dobivaju mogućnost razgovarati s djecom o tome koja su web-mjesta pouzdana i gdje je moguće pronaći kvalitetne informacije. Djetetu su i dalje potrebni nadzor i kontrola roditelja te pravila korištenja. No, dijete ovog uzrasta može naći način da zaobiđe pravila i nadzor ako ih smatra preograničavajućim ili neprikladnim. S tim u vezi:

Roditelji i djeca moraju se dogovoriti o tome šta je djeci dopušteno raditi i koristiti na Internetu, a šta nije. Na primjer: odgovornost pošiljalca poruke, preuzimanje datoteka i autorska prava te instaliranje programa.

- Dogovorite se koji se lični podaci smiju davati i kada, te porazgovarajte o rizicima otkrivanja tih informacija.
- Ako je dijete već zainteresirano za razgovore, roditelji moraju s djetetom porazgovarati o sigurnosti i nadgledati aktivnosti djeteta tokom rasprava na mreži.

- Djeca su uglavnom radoznala i znatiželjna, a to je razlog zbog kojeg roditelji moraju posebno naglasiti važnost sigurnog i pažljivog korištenja Interneta.
- Potrebno je ažurirati i sigurnost informacija.
- Etička pitanja i osobna odgovornost korisnika Interneta važne su teme za razgovor. Djeca moraju biti odgovorna i za sadržaj koji objavljuju na mreži, uključujući svoje lične podatke ili informacije koje mogu biti nezakonite.

Djeca uzrasta od 13 do 15 godina - U tom razdoblju Internet postaje dio društvenog života djeteta: na mreži se susreću s prijateljima i pronalaze informacije potrebne za pisanje domaće zadaće ili vezane uz njihove interese. Na višem nivou pismenosti time se otvara mnoštvo mogućnosti za korištenje Interneta. Roditeljima može biti vrlo teško saznati šta djeca rade na mreži. Djeca ovog uzrasta često riskiraju i isprobavaju svoje granice – tehnička ograničenja i zabrane nisu efikasan način poboljšavanja njihove sigurnosti na mreži.

Djeca uzrasta od 13 do 15 godina možda će htjeti da njihove aktivnosti ostanu lične, posebno ako se roditelji do tada nisu zanimali i saznali nešto o načinima na koje dijete koristi Internet. Za cijelu je porodicu važno otvoreno razgovarati, a važno je i da roditelje zanima šta dijete radi i s kim koristi Internet.

- Još uvijek su potrebna zajednička kućna pravila.
- Tinejdžer još uvijek može imati ograničenu sposobnost procjene, a savjet roditelja može biti potreban kada se radi o objavljivanju fotografija i teksta o djetetu na mreži.

- Roditelji moraju biti zainteresirani za “kontakte na mreži” djeteta te za ostale prijatelje. Preporučuje se da roditelji budu prisutni kada dijete poželi upoznati nove osobe na mreži.

Roditelji moraju izbjegavati neugodne reakcije, čak i ako otkriju da se nešto “strašno” dogodilo djetetu na mreži. Roditelji mogu djecu uputiti na odgovarajući sadržaj. Na mreži, na primjer, postoje odlične usluge na temu seksualnosti i zdravlja namijenjene mladima. Mladi moraju znati da mogu razgovarati s roditeljima ako dožive neugodnosti na mreži.

Širom svijeta se danas rade brojna istraživanja na temu utjecaja kompjutera na intelektualni, fizički i socijalni razvoj djece, ali su rezultati još uvijek nedovoljni da bi se donijeli konačni zaključci. Tek će poslije višegodišnjih studija biti moguće da se daju definitivne preporuke o korištenju računara u najranijim godinama i pozitivnim i negativnim aspektima istog — do tada vodite se svojim procjenama i interesovanjima djeteta i trudite se da svom djetetu prezentirate provjerenе sadržaje primjerene njihovom uzrastu.

Video igre za djecu - da ili ne?

Video igrice su postale svakodnevni dio života nas i naše djece, a sve više i zabava za cijelu porodicu. Vole ih mnogi odrasli a posebno djeca. S igranjem započinju sve ranije, neki i s manje od četiri godine, a što su stariji to im je interes sve veći. Najnoviji podaci kažu da svako peto dijete provodi po nekoliko sati dnevno igrajući video igre. Neki roditelji također igraju video igrice, pa i sami provode dobar broj sati zabavljajući se na ovaj način. Drugi pak smatraju iste potpunim gubljenjem vremena i redovno sipaju kritike na račun djece koji po njihovom mišljenju mogu naći mnogo korisnijih načina provođenja vremena.

Prije svega treba znati da nisu sve igrice ni štetne, ni glupe, ni gubljenje vremena. Ima odličnih edukativnih i kreativnih igrica koje mogu u velikoj mjeri koristiti vašem djetetu. Igrice mogu biti korisne za razvoj djeteta, korištene kao sredstvo obrazovanja, za upoznavanje s novim stvarima i kao dopuna onome što se uči u školi. Neke igrice potiču učenje činjenica i vještina kao što su strateško razmišljanje, kreativnost, saradnja i smisao za inovativnost. Ono što je ključno je pravilan izbor igrica po sadržaju i po uzrastu i broj sati proveden u igri.

Velik broj djece igra takozvane akcijske igrice koje imaju nasilne sadržaje, s tim da veliki broj roditelja uopće ne zna koje igrice kupuju i igraju njihova djeca. Igranje video igrica je uobičajena stvar među školskom djecom a

posjedovanje nekih je postala i stvar prestiža među djecom u razredu. Međutim, činjenica da je igrica popularna među vršnjacima ne govori ništa o njenoj podobnosti ni po sadržaju ni po uzrasnoj grupi. Prije nego što u kuću unesete igricu uz koju će dijete provesti sate i sate uvjerite se da je ona primjerena uzrastu i bez neadekvatnih sadržaja.

Društvene mreže i sigurnost na Internetu

Česti smo svjedoci različitih oblika zlostavljanja putem društvenih mreža među vršnjacima od npr. kreiranja "grupa" koje u svom nazivu, pokraj imena i prezimena žrtve imaju i riječ "mrzitelji", objavljivanja video uradaka koji prikazuju zlostavljanje, otvaranje lažnih profila u žrtvino ime i slično. Otvaranjem profila na nekoj od brojnih društvenih mreža (poput Facebooka ili Twittera) tinejdžeri zadovoljavaju svoju potrebu da budu viđeni onakvima kakvima se žele prikazati. Tako na svoje profile stavljaju isključivo fotografije koje žele, koje ih prikazuju privlačnima i slično. No, za razliku od odraslih, tinejdžerima Facebook služi i za kontrolu imidža svojih vršnjaka u javnosti te tu često nastaju problemi. Naime, osim što sebe žele prikazati društveno poželjnima, istovremeno koriste Facebook da vršnjake koji im se iz različitih razloga ne sviđaju prikažu u negativnom svjetlu.

Krađa identiteta

Krivični zakon BiH ne propisuje kazneno djelo "krađe identiteta" kao posebno kazneno djelo. Pojam "krađe identiteta" u Bosni i Hercegovini koristi se u neformalnoj komunikaciji te se može odnositi na više kaznenih djela kojima je, u pravilu, krajnji cilj pribavljanje protupravne imovinske koristi ili prouzročenje kakve štete drugome. Jedno od važnijih obilježja "krađe identiteta" su načini počinjenja koji se neprestano mijenjaju, a za krađu u virtuelnom svijetu značajno je:

- korištenje raznih zlonamjernih programa za prikupljanje podataka, lozinki i slično (spyware, adware, keylogeri, crvi...);
- lažne internetske stranice (pharming);
- korištenje lažnih poruka e-pošte (phishing);
- obavijesti o lažnim lutrijskim dobitcima;
- tzv. nigerijska pisma;
- neautorizirani pristupi podacima, tzv. hakerske provale u računarne sisteme (finansijske institucije, osiguravajuća društva, banke...).

Kako spriječiti krađu identiteta?

- koristite složene lozinke;
- ne pohranjujte lozinke u web preglednik;

- ne slijedite sumnjive poveznice u e-mail porukama;
- pratite sigurnosna upozorenja;
- ne postavljajte povjerljive podatke;
- postavite odgovarajuće sigurnosne i postavke za ograničavanje dostupnosti podataka;
- upoznajte se s politikom privatnosti određenih web stranica, odnosno društvenih mreža.

Korištenjem aplikacija i web stranica koje su nezavisne od društvene mreže, korisnik pristaje dijeliti svoje podatke izvan društvene mreže. Međutim, Facebook i ostali društvene mreže moraju poštivati dogovor o pravima i odgovornostima. Ti dogovori daju niz ograničenja na korištenje prikupljenih podataka od korisnika. Međutim, nitko ne može garantirati da te društvene mreže neće prekršiti neko od pravila ili ga pokušati pogrešno interpretirati.

Sigurnost na Fejsbuku „Facebook“

Jedna od prvih stvari koju će svaka mlada osoba da uradi kada počne da koristi Internet jeste da otvori profil na Fejsbuku, jer „svi su već tamo“. Zaista, većina korisnika Interneta u Bosni i Hercegovini pridružila se stotinama miliona korisnika Fejsbuka u svijetu. Druženje na ovoj društvenoj mreži ljudi vole iz nekoliko razloga. Prije svega, Fejsbuk omogućava da budete u kontaktu sa dragim ljudima

koje zaista ne vidate često, da saznate više o aktivnostima svojih poznanika i prijatelja, da više ljudi odjednom obavijestite o nečemu što smatrate manje ili više važnim.

Također, tu možete da se dopisujete, da ćaskate direktno (chat), da igrate igrice i u tome se takmičite ili saradujete s prijateljima. Preko interesnih grupa možete da se povezujete sa istomišljenicima i raspravljate o zajedničkim temama, da se povežete s ljudima koji idu u istu školu, ili vole istu muzičku grupu, ili isti fudbalski tim. Korisnici Fejsbuka rado razmenjuju svoje fotografije i video snimke, šalju linkove sa interesantnim sadržajima na Netu, razmenjuju viceve i sve druge zabavne sadržaje. Isto tako, ljudi koji rade na nekom zajedničkom projektu koriste ovu mrežu za međusobnu komunikaciju i saradnju, okupljajući se tako oko iste stvari bez obzira na to gde se fizički nalaze.

Međutim, kako ni u stvarnom životu nisu nam svi poznanici baš prijatelji, pa je tako i na društvenoj mreži. S tim što na Fejsbuku, na primer, oni koji vam nisu prijatelji mogu mnogo lakše da vam „priđu”. Mladi korisnici mogu olako da pomisle da broj prijatelja koje će povezati sa svojim profilom na Fejsbuku treba da bude što veći, da više Fejsbuk „prijatelja” znači i veću popularnost u društvu, pa se tako javlja i neka vrsta utrivanja u tome ko će imati više prijatelja. Istina je, međutim, da aktivnosti stotine ili hiljade ljudi jednostavno nije moguće

pratiti istovremeno, a među svim tim ljudima biće i onih čije vam aktivnosti uopće neće odgovarati. Jednostavno, prvi savjet glasi: nemojte baš bilo koga prihvatiti za prijatelja na Fejsu. Među stotinama ili hiljadama ljudi, pa čak i onih koji su „prijatelji prijatelja”, što može da zvuči pouzdano, sigurno će biti i onih koji nemaju dobre namjere. Savjet za roditelje: ako vaše dijete ima stotine ili čak hiljade Fejsbuk prijatelja, to znači da je na taj način u kontaktu sa nepoznatim ljudima i, što je mnogo važnije, ti ljudi imaju nekakav kanal za komunikaciju sa vašim djetetom.

Priroda Internet komunikacije je takva da u najvećem broju slučajeva ne možete da budete sigurni u to ko se zaista nalazi s „druge strane”. Lažno predstavljanje na Fejsbuku veoma je lako: neko će staviti tuđu sliku, upisati lažno ime i datum rođenja, muško lako postaje žensko i obrnuto, a odrastao čovek lako će se predstaviti kao tinejdžer. I u našoj zemlji imali smo, nažalost, slučaj odraslog silovatelja koji se predstavljao kao vršnjak tinejdžerke do koje je na taj način uspio do doći. Zbog toga dajemo osnovni savjet: upozorite svoju djecu da olako ne dodaju nepoznatu osobu za prijatelja, pa čak i ako ih privuče time što izgleda kao prelijepa osoba suprotnog spola i odgovarajućih godina. Ako ništa drugo, provjerite namjere te osobe prije nego što dijete da više podataka o sebi (a daće joj više podataka i samim tim što će je dodati za prijatelja). Na primer, Fejsbuk

omogućava da razmijenite nekoliko poruka i sa nepoznatima i prije nego što ih dodate za prijatelja. Najvažnije, ako posumnjate u to da se neka osoba lažno predstavlja, to možete da prijavite, a Fejsbuk tim će odgovarajuće reagovati.

Ljudima sa zlim namjerama na raspolaganju je nekoliko načina da uznemiravaju korisnike Interneta, pa tako i korisnike Fejsbuka. Neko može da vam šalje neželjene poruke u „poštansko sanduče“, da ih objavljuje na „zidu“ vašeg profila, da piše poruke u Fejsbuk grupama u kojima ste i vi član... Nešto od toga može da se spriječiti samim sigurnosnim podešavanjima, ali Fejsbuk svakako omogućava da se bilo koja neželjena aktivnost spriječiti time što ćete dotičnog korisnika jednostavno „blokirati“ i staviti ga na tzv. crnu listu. Naravno, onaj koga ste blokirali može ponovo da vas uznemirava tako što će jednostavno da otvori novi lažni profil za svoje aktivnosti, ali i u ovom slučaju moguće je dotičnu pojavu prijaviti.

Reagovanje, dopisivanje i raspravljavanje sa takvim osobama najčešće nije poželjno – treba im zatvarati kanale komunikacije. U težim slučajevima time će se pozabaviti i policija. Fejsbuku se također mogu prijaviti i sve druge neprimjerene aktivnosti, pa i one koje korisnike ne ugrožavaju direktno. Na primer, neko može da kao svoju fotografiju postavi nešto što vam može zasmetati kako je izloženo, pa je i to moguće sankcionisati. Time

je spriječeno i posredno naturanje neželjenih sadržaja i poruka drugim korisnicima.

Privatnost na društvenim mrežama

Sigurnost i privatnost na društvenim mrežama postaju zadnjih godina ozbiljne teme nerijetko prisutne u raznim medijima. Alati za društvene mreže uveliko slijede zahtjeve i pritiske korisnika te, u skladu s njima, unapređuju i nadograđuju mogućnosti i opseg sigurnosnih postavki. Pogledajmo kako to izgleda u slučaju Facebooka i Googlea+.

Historijski su se mnoge društvene mreže prilagođavale i mijenjale (a mijenjaju se i dalje konstantno) zbog zahtjeva i pritiska svojih korisnika. Googleu je kasan ulazak u svijet društvenih mreža omogućio da postavi visoke standarde privatnosti i sigurnosti u odnosu na druge društvene mreže, pretežno u kontekstu jednostavnosti korištenja, a donekle i u poimanju svojih korisnika. No superparničke mreže, osobito Facebook, ih prate u stopu.

Postavke privatnosti i sigurnosti

Svaka veća društvena mreža, ukoliko želi imati zadovoljne korisnike omogućuje im podešavanje različitih nivoa vidljivosti, odnosno pristupa vlastitim sadržajima i ličnim podacima. Taj pristup su Facebook i Google+ shvatili i primijenjuju ga. Od vrlo ograničenih i ponekad nelogičnih postavki privatno-

sti, danas korisnik može vrlo precizno omogućiti pristup svojim podacima i sadržajima samo pojedinim korisnicima, željenim grupama korisnika ili svima.

No, malo širi pogled na Facebook i Google+ otkriva neke sličnosti i različitosti. Važna razlika između Facebooka i Googlea+ jest način registracije novih korisnika. Za registraciju na Facebook potrebno je unijeti podatke poput imena, prezimena, datuma rođenja i adrese elektronske pošte, putem koje se kasnije postupak registracije završava. Na ovaj način osoba se vrlo jednostavno može predstaviti kao netko drugi, jer se svi potrebni podaci za registraciju mogu vrlo jednostavno lažirati. Za prijavu na Google+ osoba mora stvoriti račun na Googleu koji za aktivaciju traži unos telefonskog broja na koji se osoba može javiti ili primiti SMS. Iako i ovim postupkom podaci mogu biti lažirani, postoji jača povezanost između virtuelnog i stvarnog identiteta osobe.

Inicijalne postavke su do neke mjere slične i odražavaju suviše otvoren (nesiguran) pristup korištenju (društvene) mreže. Većina ličnih podataka kod Facebooka i Googlea+ originalno je dostupna svima, što nije preporučljivo. Izrazito je važno da korisnici posvete vrijeme podešavanju tih postavki i ograniče pristup ličnim podacima samo za svoje prijatelje. Ostavljanje podataka poput adrese stanovanja javno dostupnima može biti vrlo opasno! Prilikom dodavanja

slika, poveznica ili sličnih sadržaja, inicijalne postavke su na Facebooku zatvorenije i postavljene da ih prijatelji i prijatelji prijatelja mogu vidjeti, dok inicijalne postavke kod Googlea+ ne postoje i korisnik ih mora unijeti.

Važan aspekt sigurnosti i privatnosti na društvenim mrežama i alatima, na koji korisnici uglavnom ne obraćaju pažnju, jeste, jesu li njihove sigurnosne postavke dobro postavljene tokom vremena. Naime, prilikom implementacije novih funkcionalnosti vezanih uz privatnost korisnika, ponekad se postavke promijene pa ih korisnik mora ponovo podešavati. Zato je važno pratiti novosti vezane uz društvene mreže kada objavljuju nove funkcionalnosti (Facebook objavljuje novitete u postavkama sigurnosti)). Korisnici Googlea+ moraju obratiti posebnu pažnju na svoje sigurnosne postavke jer je taj sistem još u razvoju i doživljava mnoge promjene.

Kako sigurno blogirati?

Ako vaše dijete blogira, uvijek postoji šansa da neko pronađe njegov blog, a to mogu biti upravo ljudi za koje najmanje želite i očekujete da ga pronađu. Činjenica je da svako može pronaći bilo čiji blog ako je u njemu u bilo kojem obliku naveden identitet. Za one koji su manje upućeni u to šta znači blog evo nekoliko informacija.

Blog je skraćenica od engleske riječi weblog, što u doslovnom prijevodu znači „internetski dnevnik“. To je in-

ternetska stranica na kojoj pojedinac ili grupa ljudi bilježe svoja razmišljanja, stavove, razmjenjuju svoja mišljenja o određenoj temi. Može se lako i brzo stvoriti te ne zahtijeva poznavanje nekog specifičnog računarskog programa. Iako se smatraju nekim oblikom dnevnika, zapamtite da sve što se napiše na blogu postaje javno i dostupno velikom broju ljudi. Ako blogirate, uvijek postoji šansa da neko pronađe vaš blog i dozna stvarni identitet, a to mogu biti upravo ljudi za koje najmanje želite i očekujete da te pronađu.

Poznavanje mogućnosti koje blog nudi, a time i mogućih opasnosti koje se kriju, omogućuje vam da se zaštitite, sigurno blogirate i uživate u komunikaciji s drugima.

Kako održati privatnost bloga, savjetujte djeci da:

- Zaštite blog lozinkom i paze kome je daju jer prijatelji u nekom trenutku mogu postati neprijatelji.
- Ne navode u blogu lične i detaljne informacije. Kada pišu o sebi, neka pišu što općenitije. Neka ne navode gdje žive, kuda izlaze i slično jer svaka lična informacija može otkriti njihov identitet.
- Ne spominju u blogu nikakva imena, adrese, brojeve telefona, školu, e-mail adrese i slične informacije. To su upravo informacije koje traže odrasli sa seksualnim namjerama

prema djeci, stoga ih treba izbjegavati. U zamjenu, mogu upotrebljavati nadimke, no neka pripaze da ne podsjećaju na njihovo ili nečije pravo ime.

- Ne navode u blogu ni informacije o bilo kome koga poznaju, kako ne bi mogućeg pedofila naveli da, iako oni nisu zainteresirani za „čavrljanje” s njim, možda njihov prijatelj ili prijateljica jest.
- Ne stavljaju svoje fotografije i fotografije svojih prijatelja u svoj blog.
- Ne ostavljaju blog otvorenim, a računar bez nadzora jer bi neko mogao upisati nešto nepoželjno.
- Ne ogovaraju i ne širite tračeve o svojim prijateljima iz razreda.

Pronađite svoju djecu! Posjetite stranicu www.google.com i upišite ime i prezime vašeg djeteta pod navodnim znakovima (npr. “Pero Perić”). Google će pronaći sve internetske stranice na kojima se spominje to ime. Na taj način možete otkriti postoji li neka web stranica ili blog o njima. Isto napravite sa brojem mobitela, e-mail adresom, pravom adresom i nadimkom na chatu. Možda negdje neko piše o njemu/njoj i daje podatke, a vi ili on/ona to i ne znaju. Pokušajte to činiti što češće, a možete napraviti i “Google Alert”, alarm koji će ti stizati na mail svaki put kad i ako se na Internetu pojavi stranica na kojoj se spominje ime vašeg djeteta.

Zaštita djece na Internetu

Da bi zaštitili svoje dijete prilikom korištenja Interneta potrebno je da:

Naučite svoje dijete da nikada ne šalje svoje lične podatke putem Interneta (ime, prezime, adresu, broj telefona, lozinke, ime roditelja, naziv kluba u kojem je član, itd.) Ispitivanjem 4 miliona djece u dobi od 7 do 17 godina koja koriste Internet, 29% je izjavilo da bi objavilo svoju kućnu adresu i 14% bi objavilo svoju e-mail adresu da se to traži od njih (NOP Research Group), 81% roditelja izjavljuje da njihova djeca nisu dovoljno oprezna prilikom korištenja Interneta.

Onemogućite korištenje pričaonica (Chat room) koje su omiljena mjesta današnjih seksualnih grabežljivaca. Otprilike 89% seksualnih ponuda mladim osobama je ponuđeno putem pričaonica (chat room) ili brzih poruka (Instant messaging) (Pew Study reported in JAMA, 2001.). Jedno od petero djece u dobi do 17 godina ovim putem dobije seksualnu ponudu (Online Victimization, NCMEC). 30% mladih djevojčica uključenih u istraživanje izjavilo je kako su bile seksualno uznemiravane u pričaonicama. Svega 7% njih je to reklo roditeljima iz straha da im roditelji ne zabrane korištenje Interneta (Girl Scout Research Institute). Vlasti upozoravaju da u svakom trenutku na Internetu vrebaju najmanje 50.000 seksualnih grabežljivaca (Dataline).

Blokirajte instant i lične poruke od strane osoba koje vaše dijete ne poznaje. Redovito provjeravajte internetski imenik vašeg djeteta kako biste se uvjerali da nema nepoznatih osoba. Istraživanja pokazuju da oko 42% roditelja ne provjerava sadržaj komunikacije svoje djece na Internetu (Nacionalni centar za nestalu i iskorištavanu djecu, SAD). Pored toga, 95% roditelja ne poznaje terminologiju koju koriste njihova djeca u pričaonicama. Neke od ovih skraćenica jesu: POS (roditelj u blizini), P911 (pazi roditelj), BRB (vraćam se brzo), A/S/L (godine/spol/lokacija) (Nacionalni centar za nestalu i iskorištavanu djecu, SAD). Jedna trećina djece u dobi 8-18 godina želi i osobno upoznati osobu sa kojom su pričale putem Interneta (Polly Klaas Fundation, SAD).

Postavite računar na mjesto u kući gdje ćete lako moći kontrolirati njegovu aktivnost za računarom. Istraživanja pokazuju da 30% roditelja omogućuje svojoj djeci korištenje računara i Interneta u privatnosti svoje sobe. Roditelji izjavljuju da njihova djeca mnogo više paze koje će sadržaje na Internetu posjećivati kada je računar postavljen na javnom mjestu. (NCMEC, SAD).

Redovito propitkujte svoje dijete o njegovim aktivnostima na Internetu i njegovim Internet prijateljima. „Odglumite“ sa svojim djetetom razne opasne situacije kojima može biti

izložen na Internetu. Danas oko 28% roditelja ne znaju ili nisu sigurni razgovaraju li njihova djeca sa strancima putem Interneta. (NCMEC, SAD). Pored toga 65% roditelja i 64% djece izjavljuju da djeca koja koriste Internet ne žele da njihovi roditelji saznaju o njihovim Internet aktivnostima (Pew Internet & American Life Project, 2005). Pružaoci Internet usluga za odrasle izjavljuju kako su 20-30% korisnika njihovih usluga djeca (NRC Report, 2002, SAD).

Instalirajte programe za zaštitu privatnosti i zaštitu od neprimjerenih sadržaja. Više od polovine roditelja (51%) nema ili ne zna instalirati zaštitu na svoje računare koja prati aktivnosti njihove djece na Internetu (NCMEC, SAD, 2005). Oko 70% djece na Internetu slučajno dolaze u kontakt sa pornografijom (The Kaiser Family Foundation). Devetero od deset djece u dobi 8-16 godina je vidjelo pornografiju na Internetu. Većinom, pornografski materijali su posječeni slučajno dok je dijete, radeći zadaću pogrešno upisalo neki pojam (London School of Economics, 2002). Najveću grupu korisnika Internet pornografije čine djeca u dobi 12-17 godina (Family Safe Media, SAD, 2006.). Više od 11 milijuna tinejdžera redovito posjećuje pornografske Internet sadržaje (The Washington Post, 2004.).

Postavite Internet pravila i sa svojim djetetom potpišite ugovor o korištenju Interneta u kući i van nje. Oko 77% roditelja nema pravila o tome šta djeca

moгу raditi na računaru, uključujući i vrijeme korištenja računara (Kaiser Family Foundation Study, SAD, 2005.)

Provedite neko vrijeme uz vaše dijete dok je spojeno na Internet i pokušajte izgraditi atmosferu povjerenja u vezi njegovog korištenja računara i Internet aktivnosti. Svega 25% djece koja su primila seksualnu ponudu putem Interneta, rekla su to svojim roditeljima (NCMEC, SAD, 2000).

Pratite vrijeme koje vaše dijete provodi na Internetu i koje je doba dana. Previše vremena na Internetu, posebno noću može nagovještavati problem. Pratite promjene u djetetovom okruženju (prisutnost nepoznatih osoba, tajnovitost, neprilična seksualna znanja, problemi sa spavanjem, itd., oko 23% mladih osoba izjavljuje kako su bili vrlo ili čak i ekstremno uzrujani tokom izloženosti pornografskim materijalima (Victimization of Youth on the Internet, 2003).

Ne dozvolite svom djetetu da kreira Internet profile i ostavlja svoje lične podatke. Na ovaj način ćete uveliko smanjiti opasnost kontakata od strane nepoznatih ljudi. Neki od servisa za kreiranje profila jesu Myspace.com, AOL profiles, itd..

Naglasite svom djetetu da je Internet privilegija a ne pravo. Vaše dijete mora znati da mu se korištenje računara u slučaju kršenja dogovorenih pravila može i ukinuti. Naučite svoje dijete da se nikada lično ne susreće sa osobama koje je upoznao putem

Interneta. Često puta se odrasle osobe predstavljaju kao mnogo mlađe kako bi stekle povjerenje djece i tada forsiraju lično upoznavanje, što može biti vrlo opasno za Vaše dijete.

Zaštita djece od zloupotrebe putem Interneta

U zaštiti djece od zloupotrebe putem Interneta moguća su četiri nivoa zaštite:

- a) Zastita djece u porodici;
- b) Zastita djece u obrazovnim ustanovama;
- c) Zastita djece u socijalno zdravstvenim ustanovama;
- d) Pravosudna zastita djece od zloupotrebe putem Interneta.

Zastita djece od strane roditelja
- Ako doznate da je Vaše dijete bilo izloženo nasilju putem mobitela i Interneta, morate poduzeti ove korake:

- poučiti dijete da ne odgovara na nasilne, prijeteće ili ikakve sumnjive sms ili e-mail poruke i pozive na mobitel;
- ne brišite poruke ili slike jer mogu poslužiti kao dokaz;
- kontaktirajte pružaoca internetskih usluga i prijavite prijem poruke;
- kontaktirajte školu i obavijestite ih o neprihvatljivu ponašanju/zlostavljanju ili eventualnim promjenama raspoloženja i ponašanja kod djeteta;

- kontaktirajte policiju ako poruke putem mobitela i interneta sadržavaju prijetnje nasiljem, uhođenje, napastovanje, dječiju pornografiju i sl., ili kada prethodni koraci nisu dali rezultata;
- ako Vam je poznat identitet počinioca, broj ili e-mail adresa s koje su uznemirujuće i zlonamjerne poruke upućene, svakako obavijestite o tome policiju, mobilne operatere, pružaocce internetskih usluga, školu, centar za socijalni rad...

Zaštita djece od strane škole - U slučajevima nasilja i zlostavljanja važno je učiniti ovo:

- Ako znate koja je osoba odgovorna za uznemirujući sadržaj, zamolite je da ga ukloni;
- Kontaktirajte internetskog nosioca, (eng. host), kako biste podnijeli zahtjev da se navedeni sadržaj ukloni;
- Pitajte učenike kome su sve slali poruke;
- Ako znate koji su učenici slali poruke zlostavljajućeg karaktera, zaplijenite im mobitele, skinite s interneta njihove tekstove ili fotografije i spremite ih u školski računar dok ne kontaktirate njihove roditelje;
- U slučajevima zlostavljanja, kontaktirajte policiju koja može utvrditi šta sve treba uzeti kao dokaz. Možda će biti potrebno policiju uključiti i zato da bi pružalac internetskih

usluga provjerio podatke drugih sumnjivaca.

Kako pružiti podršku djetetu koje je doživjelo elektronsko zlostavljanje u školi?

Ako vam se dijete obrati za pomoć ili vam se povjeri, nađite mirno mjesto za razgovor i pažljivo ga saslušajte. Dajte djetetu do znanja da je učinilo dobru stvar jer je nekome reklo o zlostavljanju;

- Informirajte roditelje;
- Informirajte policiju ako se radi o ozbiljnijim oblicima nasilja, prijetećim porukama ili mogućem kaznenom djelu;
- Savjetujte djetetu da ne odgovara na provokativne, uvredljive poruke i sve ostale poruke zbog kojih se osjeća loše. Neka također ne odgovara ni na neutralne/pozitivne poruke ako ne poznaje pošiljaoca. Važno je potaknuti osjećaj sigurnosti kod djeteta i ublažiti uznemirujuće emocionalne reakcije.
- Predložite neke od načina koji bi mogli spriječiti ponavljanje nasilja: promjena broja mobitela, e-mail adrese, napuštanje stranica (forum, chata, webloga...) na kojima se nasilje događa ili promjena nadimka kojim se dijete koristi;
- Upoznajte dijete i roditelje da unutar komunikacijskih programa postoji mogućnost blokiranja i filtriranja neželjenih poruka, putem opcija „ignore” ili „block”, kao i sprečava-

nje pristupa određenim pošiljaocima na e-mail ili djetetov blog.

- Pomozite učeniku da sačuva sve informacije važne za istragu (npr. da ne briše primljene poruke, čuva fotografije i bilježi web adrese na kojima se zlostavljanje i uznemiravanje događaju).

Zaštita djece putem cenzure

Roditelji su često u zabludi misleći ako su im djeca na oku, ako se nalaze u svom domu, da su samim tim i sigurna. Neki su najsretniji kada djetetu mogu kupiti računar i staviti im ga u sobu kako bi se njime manje bavili. Danas na tržištu postoje i tzv. programi dadilje koji onemogućuju djetetu pristup stranicama neprimjerenog sadržaja bez potrebne šifre koju roditelj kreira. Treba imati na umu da eventualna striktna zabrana može prouzrokovati suprotno, te povećati interes kod djece i učiniti Internet još atraktivnijim.

Stranice koje djeca posjećuju, roditelji mogu vidjeti i provjeravanjem popisa Internet stranica koje su bile otvarane (*history folder*). Kao što poznaju njihove školske prijatelje roditelji bi se trebali interesirati i za njihova poznanstva stečena na Internetu i napomenuti im da je stranac ipak stranac, jer nikad ne mogu biti sigurni ko se krije iza nadimka (*nick-name*) s druge strane linije. Trebaju im objasniti da nikad ne govore svoje lične podatke niti podatke o svojoj porodici, jer ne

mogu znati što bi neznanac s njima mogao učiniti. Širom svijeta traže se načini za zaštitu djece od sadržaja koji mogu povrijediti djecu na Internetu. U ovim aktivnostima potrebno je biti pažljiv i poštovati osnovna ljudska prava, prava na slobodnu komunikaciju i uživanje u slobodi izražavanja. Većina država nastoji da se pridržava prava o slobodi medija koja su garantirana međunarodnim zakonima, ali većina se slaže da oblici komunikacije koji obuhvataju kriminal, terorizam, rasizam, pedofiliju i druge slične aktivnosti potpadaju pod pravo cenzure.

Tradicionalne mjere cenzure nisu do sada bile uspješne u novom bezgraničnom, virtuelnom okruženju koje je stvorio Internet. Osobe odgovorne za dječije korištenje Interneta, bilo da su to roditelji ili edukatori ili nastavnici, moraju preuzeti odgovornost u osiguravanju zaštite djece od neželjenih sadržaja.

Najveća barijera u instaliranju agresivnijeg legalnog mehanizma odgovora u zaštiti djece od pornografije u cyber prostoru je sporno pitanje i konflikt zbog zajamčenih prava na slobodu medija. Niko ne osporava pravo pristupa javnosti na informativno-edukacijske materijale, ali u međuvremenu to pravo mora biti balansirano s pravima djeteta koje treba da bude zaštićeno od bilo koje forme seksualne eksploatacije i izloženosti negativnim stranama Interneta. Po-

stoje različiti filtrirajući sistemi kojima se pronalaze nepoželjni sadržaji i informacije na web stranicama, te se otvaraju posebne telefonske linije na koje građani prijavljuju nepoželjne sadržaje na koje su naišli. Kombiniranjem ovih mjera u saradnji s pravosuđem mogu se postići zavidni rezultati.

Ipak roditelji ili staratelji imaju najveću odgovornost u odgoju i obrazovanju djeteta, a najbolji interesi djeteta moraju biti njihova osnovna briga. Pojedinačne mjere borbe protiv pedofilije nisu davale željene rezultate, ali uključivanjem šire međunarodne zajednice od lokalnog nivoa do najviših, prilagođavanjem zakona, razvojem kibernetске policije, širenjem ispravnih socijalnih i kulturnih vrijednosti na Internetu i educiranjem roditelja i djece, moguće je stvoriti sredinu u kojoj će djeci biti osigurano normalno i zdravo odrastanje. Informiranje, edukacija i pronalaženje pravog pristupa prema djeci je možda ipak najbolji način njihove zaštite.

Kome treba prijaviti nepoželjna izlaganja i uznemiravanja?

Roditelji i stručnjaci koji rade s djecom često se pitaju kome prijaviti situacije kada su djeca i mladi izloženi seksualnim sadržajima i ponudama na Internetu ili kada su na neke druge načine seksualno uznemiravana.

Često se pitaju jesu li takva ponašanja uopće kažnjiva djela, i je li moguće ući u trag počiniocima.

Važno je znati da svi postupci u kojima odrasla osoba navodi djecu i mlađe maloljetnike na seksualne sadržaje i na bilo koji način ih izlaže eksplicitnom seksualnom sadržaju

nisu zakonski dopušteni i smatraju se kaznenim djelom. U takvim situacijama roditelji, djeca i druge odrasle osobe mogu prijaviti svoja uznemirujuća iskustva i podnijeti obavijest o sumnji na seksualno uznemiravanje i zlostavljanje policiji, školi ili centru za socijani rad.

Savjeti za sigurno korištenje Interneta

Ukoliko se neki roditelji osjećaju bespomoćno i smatraju da je Internet kompleksni medij s kojim djeca imaju više iskustva i spretnija su u njegovom korištenju, ipak mogu poduzeti niz koraka da zaštitite svoju djecu. Pokazujući interes i pažljivo nadgledajući djetetove aktivnosti na Internetu, roditelji ipak mogu zaštititi djecu od mogućih rizika, što je u svakom slučaju bolje nego im jednostavno zabraniti upotrebu. Zabrana može djeci i mladima samo povećati interes i učiniti Internet privlačnijim.

U ovom poglavlju ćemo vam dati neke savjete kako smanjiti rizike zloupotrebe i kako sigurno koristiti Internet.

Pravila korištenja Interneta

Postavite pravila korištenja Interneta

Djeca se osjećaju sigurnijima kad su pravila i posljedice ponašanja uključujući i upotrebu računara jasno defi-

nirani, kad su granice jasno postavljene. Npr. odredite koji tip stranica djeca mogu posjećivati i količinu vremena koju mogu provoditi "na računaru", a to se posebno odnosi na vrijeme koje djeca koriste za zabavu i igru.

Postavite računar u dnevnu sobu

Kao što nije preporučljivo staviti televizor u dječiju sobu, jer tad djeca mogu imati pristup i zabavi za odrasle, isto tako ne treba ni računar s pristupom Internet stranicama za odrasle postaviti u dječiju sobu. Računar (s pristupom internetu) bi trebao biti u dnevnoj sobi (ili sobi u kojoj češće borave roditelji) kako bi svi članovi porodice mogli biti uključeni, a i nadgledanje aktivnosti i količine provedenog vremena za računarom je tad lakše. Tako možete upoznati djetetove online prijatelje, jednako kao što znate i školske prijatelje.

Objasnite djeci ko je stranac u stvarnom i virtualnom svijetu

Djeca znaju da na ulici ili na igralištu ne trebaju razgovarati sa strancima, a ista pravila se trebaju odnositi i na razgovor putem Interneta. Recite im da davanje čak i minimalnih informacija može omogućiti stranoj osobi da pronađe gdje dijete živi, npr. da putem telefonskog broja stranac može saznati adresu te ako ima loše namjere može to iskoristiti za uznemiravanje djeteta i/ili porodice.

Objasnite djeci i mladima koje su moguće opasnosti susreta s osobom koju poznaje preko chat-a i Interneta, bez Vaše pratnje na prvom susretu

Ako online odnos dođe do tačke kad se djeca i njihovi online prijatelji žele susresti, roditelji moraju znati za to. Mjesto susreta treba biti javno, a ako je taj prijatelj dijete, on također treba dovesti roditelja. Na taj način se svi osjećaju sigurno. Uostalom, ako je ta druga osoba zaista zainteresirana za stvaranje prijateljstva, roditeljska pratnja joj neće predstavljati problem. Dobro je pravila o potencijalnom susretu s online prijateljima unaprijed dogovoriti.

Objasnite djeci i mladima opasnosti slanja vlastitih slike putem Interneta, kao i pojam dječje pornografije

Nikad se ne zna šta će druga osoba učiniti sa slikama. Uz malo vještine i s osnovnim grafičkim programima moguće su razne fotomontaže. Objasnite im, da kad jednom pošalju (seksualiziranu) fotografiju, nad njom više nemaju kontrolu, ne znaju šta se dalje

dogođa s njom. Naglasite da ne smiju slati svoje fotografije bez dogovora s Vama.

Upozorite ih da nekritičan razgovor s nepoznatim osobama, posebno o seksu može biti opasan za njih

Djeca i mladi već znaju da online kontakt s nepoznatim osobama sam po sebi nije opasan i rizičan. Ne treba samo reći „ne razgovaraj s nepoznatim ljudima“, već je bolje reći „ne razgovaraj se nepoznatim ljudima o seksu“. Upozorite ih na moguće opasnosti takvog razgovora s „nepoznatom osobom“ te dogovorite načine (samo)zaštite ukoliko razgovor dožive uznemirujućim ili opterećujućim.

Porazgovarajte s djecom i adolescentima o "tajnama"

Dobro je općenito razgovarati o tome kad treba, a kad ne treba čuvati tajnu pred roditeljima te o tome da s nepoznatim osobama (uključujući i one koje znaju putem Interneta) ne trebaju imati tajne. Također im recite da, ako se osjećaju neugodno ili zbunjeno zbog nečeg što su doživjeli, uvijek mogu razgovarati s Vama.

Uvažite interes mladih za spolnost, no objasnite im da su seks i druge seksualne aktivnosti između odraslih i maloljetnika kažnjivo djelo

Mladi žude za romantikom i ljubavi, skloni su romantičnim fantazijama o životu i ljubavi, a istovremeno su vrlo zainteresirani i znatiželjni kada se radi o spolnosti i ljudskom tijelu. Važno ih je educirati o dječijoj porno-

grafiji, radi čega nije dozvoljen seks odraslih s maloljetnim osobama, upozoriti ih da su takve aktivnosti kažnjivo djelo i da je odrasla osoba kazneno odgovorna.

Važno je biti iskren s mladima o online seksualnim aktivnostima, kao što su odlasci u seks chat room-ove, razgovor o seksu s ljudima koje su upoznali putem Interneta, gledanju pornografije i seksu preko Interneta. Sama zabrana takvih ponašanja nije dovoljna. Važno im je osvijestiti rizike i moguće posljedice takvog ponašanja te ih naučiti kako se zaštititi u situacijama kada u svom istraživanju putem Interneta naiđu na uznemirujući sadržaj ili neprimjerene ponude. Umjesto same zabrane mladima da ne iznose osobne informacije, važno ih je naučiti kako da ograniče pristup tim informacijama.

Zapamtite!

Vaša djeca mogu znati više od vas o tehnologiji, ali vi znate više o životu. Dopušteno vam je postaviti pravila i tražiti njihovo poštivanje. Vi ste još uvijek roditelj!

Pravila za roditelje

Internet može pomoći vašem djetetu u edukaciji te mu daje mogućnost pristupa informacijama o kakvoj su ljudi prije dvadesetak godina mogli samo sanjati. Međutim, velika sloboda i mnoštvo informacija nose sa sobom i veliku odgovornost. Ta odgovornost je vaša! Vi morate naučiti dijete kako

se koristiti Internetom i objasniti mu što on zapravo jest. Na vama leži i odgovornost zaštite djeteta od stvari koje mu još uvijek nisu jasne. Evo nekoliko osnovnih pravila kojih se trebate držati.

1. Pronađite vremena za djecu. Nemojte koristiti računar i Internet umjesto dadilje.
2. Držite računar u dnevnoj, a ne u dječijoj sobi. Na taj ćete način imati puno bolju kontrolu nad aktivnostima svoga djeteta na računaru.
3. Naučite dovoljno o korištenju računara, tako da djeci možete davati savjete i procijeniti šta vaša djeca rade na računaru.
4. Ograničite korištenje računara na jedan ili dva sata dnevno (dobro je uvesti jasna pravila, npr. nema računara prije škole, prije spavanja, za vrijeme obroka ili prije nego što je urađena zadaća).
5. Pazite da vaše dijete ne provodi previše vremena ispred računara.
6. Potičite korištenje računara kao oruđa za učenje i druženje, a ne isključivo za zabavu (npr. igrice).
7. Povremeno zajednički posjećujte internetske stranice kako biste se upoznali sa sklonostima i navikama vašeg djeteta na Internetu te provjerili što vaše dijete na Internetu zapravo radi.
8. Ohrabrujte dijete da vas pita o onome što ne zna te potičite raz-

govore o sadržajima na Internetu.

9. Mlađa djeca ne bi trebala posjećivati chat sobe, forume, Facebook i slična mjesta bez nadzora roditelja. Napominjemo kako Facebook nije mjesto prikladno za djecu mlađe dobi te da je dobna granica za pristupanje toj društvenoj mreži 13 godina.
10. Uspostavite pravila vezana za ponašanje na Internetu, zapišite ih i napravite dogovor sa svojim djetetom.
11. Razgovarajte s djetetom o opasnostima Interneta i poučite ga da ne daje lične podatke ni fotografije na Internetu te da ne dogovara susrete s nepoznatim ljudima. Ako se dijete jako želi susresti s osobom koju je upoznalo preko Interneta, onda to mora biti na javnom mjestu i u prisutnosti roditelja.
12. Saznajte šifre korisničkih računa kojima se služi vaše dijete (e-mail, chat, blog i sl.)
13. Savjetujte djecu da na Internetu ne smiju ostavljati lične informacije poput adrese, broja mobitela, punog imena i prezimena te sličnih osobnih informacija.
14. Povremeno utipkajte ime svoga djeteta u Google da vidite pojavljuje li se i na kakvim stranicama.
15. Upoznajte se s online prijateljima vašeg djeteta i pričajte s drugim

roditeljima kako biste saznali koje stranice posjećuju njihova djeca.

16. Naglasite svojoj djeci kako oni nisu krivi ako su žrtve virtuelnog nasilja. Recite da im nećete zbog toga oduzeti pravo na korištenje računara – to je glavni razlog što djeca ne govore odraslima kad su žrtve nasilja na Internetu.

Dodatni savjet

Informirajte se i o programima koji filtriraju web stranice za koje ne želite da budu dostupne Vašem djetetu. Većina tih programa mogu se kupiti preko Interneta, a neki su i besplatni. Neki Internet preglednici (Internet Explorer) imaju ugrađene filtre koji se mogu uključiti kako ne bi dopuštali pristup stranicama određenog sadržaja. Najčešće korišteni filteri su ContentProtect, CYBERSitter i NetNanny. Programi za filtriranje koristan su alat za roditelje kako bi mogli usmjeriti pažnju svoje djece na poučne i primjerene sadržaje umjesto nepoželjnih. Ni takvi programi, međutim, nisu savršeni te ih treba koristiti samo kao pomoćno sredstvo. Najbolji filter ipak su vaša nazočnost, nadzor i podrška.

Savjeti za roditelje u slučaju da im je dijete žrtva virtuelnog nasilja

Ako roditelji doznaju da im je dijete žrtva nasilja preko Interneta, trebaju poduzeti sljedeće:

- poučiti dijete da ne odgovara na nasilne, prijeteće ili na bilo kakav način sumnjive poruke;
- ne brisati poruke ili slike, jer mogu poslužiti kao dokaz;
- pokušati otkriti identitet nasilnika kako bi se mogle poduzeti adekvatne mjere za sprječavanje nasilja;
- kontaktirati Internet providera;
- kontaktirati školu;
- ako je identitet nasilnika poznat, pokušati kontaktirati njegove roditelje (jer postoji velika vjerovatnost da oni ne znaju kako se njihovo dijete nasilno ponaša)
- kontaktirati policiju ili centar za socijalni rad ako poruke preko Interneta sadrže prijetnje nasiljem, uhođenje, napastovanje, dječju pornografiju i sl.

Savjeti za sigurnost djece na društvenim mrežama

Cyberbulling, objavljivanje informacija ili fotografija i druga on line pitanja koja se odnose na sigurnost djece trebala bi Vas kao roditelje zanimati. Ipak, dobro je u svemu tome da postoji mnogo stvari koje mozete sami učiniti i na vrijeme osigurati preduvjete kako bi se djeca osjećala sigurnije na drustvenim mrezama :

1. Razgovarajte sa djecom

Ovo je vjerovatno najbolji savjet koji vam možemo dati. Važno je da imate

otvoren odnos sa svojom djecom te da zajedno raspravljate o mogućim opasnostima korištenja društvenih mreža, kao što je dijeljenje privatnih informacija ili fotografija, koje potom može bilo ko vidjeti, ili zlostavljanje preko mreže, poznato pod engleskim izrazom cyberbullying. Pokušajte biti pristupačni i otvoreni. Nemojte odmah paničariti i osuđivati, te im pokušajte objasniti da biste svakako trebali znati kad se zbog nekoga ili nečega osjećaju neugodno ili ugroženo.

2. Postavite čvrsta pravila

Odredite ograničeno vremensko razdoblje tokom dana kad Vaša djeca mogu koristiti društvene mreže i pobrinite se za to da ona učestvuju i u aktivnostima "stvarnog života", kao što su druženje s vršnjacima i fizičke aktivnosti na svježem zraku. Ako odredite koliko sati dnevno ili sedmično Vaše dijete smije sudjelovati u komunikaciji preko društvenih mreža, toga se i pridržavajte. Znajte da će to vrijeme za njih uvijek biti kratko jer će ona uvijek imati novi razlog da se logiraju na Facebook, odgovore na neku poštu, komentiraju fotografiju i sl.

3. Pokažite na svom primjeru

Ako ste roditelj koji i sam koristi društvene mreže, pokušajte biti primjer svojoj djeci. Tako možete i sami sebi ograničiti vrijeme koje trošite na društveno umrežavanje ili pokazati kako ne prihvaćate zahtjeve za prijateljstvom od nepoznatih osoba.

Osim toga, također svojim primjerom možete posvjedočiti kako s ostatkom svijeta dijelite vrlo malo privatnih informacija.

4. Budite skeptični

Objasnite svojoj djeci da ne trebaju vjerovati baš svemu što pročitaju online. Glasine, "urbane legende" i najobičnije prevare sastavni su dio Interneta. Ljudi mogu postavljati lažne ili obmanjujuće informacije o različitim temama, uključujući i dezinformacije o svojim vlastitim identitetima. To ne mora nužno biti zlonamjerno, ali je još uvijek nešto na što treba paziti.

5. Prilagodite postavke privatnosti na profilu

Pobrinite se da vaša djeca ne dijele informacije kao što su njihova prezimena, ime škole, adresa prebivališta, broj mobitela, e-mail i IM adrese. Provjerite postavke privatnosti na društvenoj mreži i pogledajte koje vam opcije stoje na raspolaganju kako biste ograničili koje informacije Vaše dijete može dijeliti s ostalima i koje informacije njegovi prijatelji, odnosno grupe prijatelja mogu vidjeti na njegovom profilu. Npr., na Facebooku možete kontrolirati hoćete li svima zabraniti uvid u neke informacije, ili ćete dopustiti samo bliskim prijateljima da ih vide, ili pak svima koji to požele, što nikako nije dobra praksa.

6. Instalirajte softver za filtriranje sadržaja

Provjerite preko kojih se sve uređaja u Vašoj kući dijete može spojiti na In-

ternet. Dakle, to su desktop računari, prijenosni računari, mobiteli, tableti, igraće konzole, pa čak i televizori. Ne možete imati efikasan plan za smanjivanje rizika ako ne znate sve pristupne puteve do Interneta.

7. Saznajte šifru koju koristi Vašee dijete

Ako saznate šifru za društvenu mrežu kojom se koristi vaše dijete, moći ćete se u bilo kojem trenutku prijaviti na njegov račun i vidjeti što se događa. Ako ste samo "prijatelji" na Facebooku, vaše dijete može podesiti svoje postavke privatnosti tako da spriječi da možete vidjeti neke stvari koje ono ne želi da vidite, ili čak može otvoriti poseban profil za koji nećete ni znati.

8. Držite fizičku lokaciju svog djeteta privatnom

Onemogućite Facebook Places, kao i bilo kakvu vrstu geo-označavanja fotografija te podesite postavke privatnosti za označavanje fotografija (tagiranje) na Facebooku.

9. Upoznajte njihove prijatelje

Upoznajte prijatelje svoje djece jer ćete ih tako lakše moći kontrolirati. Za mlađu djecu njihovi online prijatelji bi trebali biti samo oni koje poznaju i u stvarnom životu. A bilo bi dobro da vam tinejdžeri objasne kako poznaju neke prijatelje za koje vi ne znate.

10. Uputite svoju djecu da ne koriste aplikacije tzv. trećih strana

Uputite svoju djecu da ne koriste aplikacije tzv. trećih strana. Korištenje

ovih aplikacija otvara put kod mnogih privatnih informacija koje Vaša djeca imaju na svojim profilima.

Savjeti prilikom odabira video igrice za djecu

- Pregledajte igrice u kućnoj kolekciji i provjerite koliko su pogodne za uzrast Vašeg djeteta (pripremite se na burne reakcije ukoliko se odlučite da neku od postojećih igrica uklonite);
- Kada Vam dijete kaže da želi neku igricu provjerite njene ocjene na Internetu. Službene ocjene možete naći na web stranici *Entertainment Software Rating Board*. Osim te stranice naročito je dobra *Common Sense Media* na kojoj možete pronaći ocjene svih filmova, serija, muzike i video igrica kao i komentare roditelja i djece. (Ukoliko ne znate dobro engleski, koristite Google translate servis, prijevod možda neće biti najbolji ali će biti sasvim dovoljan da vam posluži kao orijentacija.)
- Imajući u vidu da su igrice za konzole prilično skupe, pokušajte iznajmiti ili pozajmiti od nekoga igricu prije nego što se odlučite na kupovinu.
- Grafika na omotu će vam već donekle ukazati na sadržaj igrice. Ako su na omotu nacrtane nasilne teme vrlo je vjerovatno i igrica takva.
- Ukoliko vaše dijete iznajmljuje igri-

ce iz video kluba, dogovorite se sa vlasnikom da Vašem djetetu ne dozvoljava iznajmljivanje igrice koje nisu primjerene njegovom-njenom uzrastu.

- Nemojte djetetu ispod 10 godina (poželjno ni starijoj djeci, ali teško provodljivo u praksi) dozvoliti da igra nasilne video igrice.
- Ako možete pronađite igrice koje može igrati više igrača. Tako možete provesti i vrijeme s Vašom djecom družeći se i igrajući se s njima, a i djeca se mogu igrati međusobno.
- Neke od najnovijih igrica uključuju i dosta fizičkog kretanja, simulacije sportskih aktivnosti i sl. upoznajte se sa takvim igricama i potičite igranje takvih igrica.
- Obratite posebnu pažnju na broj sati koji dijete provodi igrajući se. Predugo igranje svakodnevno može donijeti niz problema izazvanih repetitivnim pokretima kao što su Sindrom karpalnog tunela ili problemi sa vidom.
- Ako spadate u grupu roditelja koja redovno ili povremeno igra video igre, obratite pažnju na to da ono što je prikladno za nas odrasle nije uvijek za djecu i ukoliko igrate igrice sa nasilnim sadržajem potrudite se da to ne radite u prisustvu djeteta.

Umjesto prepuštanja izbora djeci, pokušajte usmjeriti djecu prema igricama koje im mogu koristiti. Pregledajte ocjene i opise igrica, informirajte se

koje su igrice mentalno stimulativne, korisne i zanimljive, možda povezane sa gradivom koje trenutno obrađuju u školi i sami predložite djetetu igricu. Ili još bolje – nađite vremena da se igrate zajedno: najnovija istraživanja pokazala su da zajedničko igranje video igrice pozitivno utječe na jačanje veza između članova porodice.

Savjeti za sigurno korištenje mobilnih telefona

- Naglasite djeci da budu pažljiva kome daju broj mobitela.
- Neka pažljivo koriste neku od chat usluga preko mobitela.
- Ako dobiju poruku s nepoznatog broja, neka ne odgovaraju. Ne trebaju odgovarati ni na poznate brojeve ako se zbog sadržaja poruke osjećaju lose ili neugodno.
- Objasnite djeci kako šala može lako od smiješne postati uvredljivom, i to da, ako su ljuti, mogu učiniti nešto zbog čega poslije mogu požaliti. Istaknite im da budu pažljivi kad šalju poruke drugima.
- Potaknite ih da se prije slanja poruke zapitaju može li ona uvrijediti ili na bilo koji način naštetiti primaocu?
- Postavite pravilo prema kojem nije dopušteno slati fotografije ili videozapise drugih ljudi bez njihova dopuštenja, kao ni slati sadržaje koji mogu uvrijediti druge ljude.
- Ako dijete dobije neprimjerenu poruku, poziv ili je izloženo nasilju,

dajte mu podršku i potaknite ga da odmah razgovara s Vama ili nekom drugom odraslom osobom u koju ima povjerenja (poput nastavnika, školskog psihologa), kako se problem ne bi pogoršao.

- Ako je riječ o ozbiljnijim oblicima nasilja, posebno zastrašujućim prijetnjama, razmislite o tome da sve prijavite policiji. U takvim slučajevima dobro je sačuvati poruke u mobitelu, ili negdje drugdje zapisati podatke o datumu, vremenu i sadržaju poruke ili poziva.

Najčešće se roditelji ne ustručavaju preuzeti brigu i odgovornost za ponašanje svoje djece u igri, školi ili u tuđoj kući. Ne mora biti drukčije ni kad je riječ o onome što se događa posredstvom moderne tehnologije. Roditelji trebaju razgovarati sa svojom djecom o kompjuterskoj etici, dogovoriti pravila ponašanja na Internetu i, kao najvažnije, definirati posljedice kršenja tih pravila. Prisutnost odraslih koji nadgledaju situaciju na igralištima umanjuje količinu nasilja među vršnjacima. U školama koje povećaju broj dežurnih nastavnika na hodnicima, igralištima, u dvorištu, smanjen je broj nasilnih incidenata. Isto se može primijeniti na nasilje koje se događa korištenjem moderne tehnologije, odnosno potrebno je nadgledati i korištenje računara kod kuće i u školi.

Zapamtite! Vaša djeca mogu znati više od Vas o tehnologiji, ali Vi znate više o životu. I u ovome području oni trebaju Vas da ih naučite sigurno hodati.

Literatura

1. Aftab, P. (2003), *The Privacy Lawyer: Here's To Happy*, Safe Holidays.
2. Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dječije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe djece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2010-2012, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (2009).
3. Allen, M., D'Alessio, D. i Brezgel, K. (1995). A meta-analysis summarizing the effects of pornography II. *Human Communication Research*, 22, 271.
4. Bamford, A. (2004), *Cyber-bullying*. Melbourne: National Conference.
5. Bamford, A. (2004), *Cyber-bullying*. Melbourne: National Conference
6. Bergam, J. (1982). The influence of pornography on sexual development: Three case histories. *Family Therapy IX*, 3, 265.
7. Bubnić, Lj., Žakula Desnica, T., Mravinac, S. i Špigl, N. (2006), Iskustva djece pri korištenju interneta: izloženost djece seksualnim sadržajima (str 133 – 141), Psihologija i nasilje u suvremenom društvu, Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa *Psihologija nasilja i žlostavljanja*, Osijek.
8. Buljan Flander, G. (2008), Internet i djeca – trebamo li se brinuti?, Zbornik radova sa skupa *Nasilje nad djecom i među djecom*.
9. Buljan Flander, G. i Kocijan Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Marko M, Zagreb.
10. Buljan Flander, G., Bilić, V. i Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom*. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
11. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2006), *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
12. Buljubašić, S., (2004), *Socijalna integracija djece bez roditeljskog staranja*, DES, Sarajevo.
13. Cambell, M.A. (2005), Cyberbullying: An old problem in new guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1): 68-76
14. Cambell, M.A. (2005), Cyberbullying: An old problem in new guise?. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1): 68-76
15. Cambell, M.A., Gardner, S. (2005), *Cyberbullying in high school*. Manuscript in preparation
16. Chibbaro, J. S. (2007). "School counselors and the cyberbully: interventions and implications". *Professional School Counseling*. (5.1.2009.)
17. Cline, V.B. (1990). *Pornography's effects on adults and children*. <http://www.moralityinmedia.org/>
18. Coloroso, B. (2004.) *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Bios, Zagreb.
19. Čosić, I., Pregrad, J., Salečić, I., Tomić Latinac, M. (2010). *Prekini lanac*, Priručnik programa prevencije elektroničkog zlostavljanja, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb.
20. Family Safe Media (2005). <http://enough.org/inside.php?id=2UXKJWRY8>
21. Formella, Z., and Rici, A (ur.), (2010), *Il disagio adolescenziale. Tra aggressività e cyberbullismo*, LAS-Roma.
22. Huesmann, L. R. (2007), The Impact of Electronic Media Violence: Scientific Theory and Research. *Journal of Adolescent Health*, 41, 6-13.
23. Jezycki, M. (1998). How Safe is Cyberspace: An Overview. *The APSAC Advisor*, 4 (11).
24. Kavanagh, S.J. (1998). *Protecting children in cyberspace*. Springfield: Behavioral Psychotherapy Center
25. Kowalski, R. M. & Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
26. Krmek, M. (2006). *Krije li se u vašem djetetu žrtva ili nasilno ponašanje?*
27. Livazović, G. Udruženje Duga, Projekt "Sigurnost djece u virtualnom okruženju"
28. Longo, G., (2001), *Homo technologicus*, Roma.

29. M. Dervišbegović, (2003), *Socijalni rad teorija i praksa*, IV dopunjeno izdanje, Zonex, Sarajevo.
30. Mandarić, V. (2012), Novi medij i rizično ponašanje djece, *Bogoslovska smotra*, 82 (2012.) 1.
31. Mandarić, V., (2010), (Ne)odgovornost medija u odrastanju djece i mladih, u: *Lada*, 5 (2010.) 1, 19–34.
32. Marshall, W.L. (1988). The use of sexually explicit stimuli by rapists, child molesters, and nonoffenders. *The Journal of Sex Research*, 25(2), 267–288.
33. Modrušan, L. i saradnici (2010), Prevencija zlostavljanja korištenjem moderne tehnologije (primjer dobre prakse), Zbornik radova sa skupa *Nasilje nad djecom i među djecom*, Osijek.
34. N. Karić, (2008), *Socijalni rad i maloljetnička delikvencija u zajednici*, Off-set, Tuzla.
35. Olweus, D. (1998), *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti?* Zagreb. Školska knjiga.
36. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti?* Školska knjiga, Zagreb.
37. Prpić, I. (2006); Vršnjačko nasilje među djevojčicama, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol.13 No.2 Prosinac 2006.
38. Rice Huges, D. (1998). *Protecting your children in cyberspace: How pornography harms children*. Preuzeto 4. 1. 2007. s <http://www.protectkids.com/effects/harms.htm>
39. Suniti Bhat, C. (2008), Cyber Bullying: Overview and Strategies for School Counsellors, Guidance Officers, and All School Personnel. *Australian Journal of Guidance and Counseling*, 1(18), 53-66.
40. Termiz, Dž., Čišić, B., Šarić, H., Karić, N. Šadić, S., Pandžić, A., Milinković, J. Šućur-Janjetović, V., Šerić, N. i Đuderija, S. (2010). *Priručnik za socijalne radnike o pojavi i pojavnim oblicima radne eksploatacije djece, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije*, Sarajevo, CIP 364.63-053.2(035).
41. Tomić, R., (2008), *Integrativna pedagogija*, Tuzla.
42. Waggoner, Z., (2009), *My Avatar my Self. Identity in Video Role-Playing Games*, Jeff erson – London.
43. Winter, R. E. i Leneway, R. J. (2007), *Terror in the Classroom: What Can be Done?* preuzeto 11.11.2008. sa <http://www.chaminade.org/Cyberbullying.htm>

Korištene web stranice:

www.bebe-i-mi.com
www.roditeljski.info
www.poliklinika-djeca.hr
www.copypaste.ba
www.wikipedia.org
www.aleksinacnews.com
www.ezadar.hr/clanak/nase-brige-za-druge
www.free-zg.t-com.hr

Recenzija publikacije „Sigurnost i zaštita djece na Internetu,,

Priručnik za roditelje pod nazivom „**Sigurnost i zaštita djece na Internetu,,** dr.sc. Pandžić Asima jedan je od rijetkih rukopisa na području Bosne i Hercegovine koji je namijenjen roditeljima i njihovoj djeci, nastavnicima, studentima i stručnim radnicima i ostalim profesionalcima u edukaciji i zaštiti djece od zlostavljanja putem Interneta.

Asim Pandžić, viši asistent na Odsjeku za socijalni rad pri Filozofskom fakultetu u Tuzli sa višegodišnjim bogatim iskustvom i teoretskim spoznajama do kojih je došao baveći se naučnim radom u oblasti unapređenja socijalne i dječije zaštite, ukazao je na važnost prepoznavanja problema zlostavljanja djece na Internetu i aktualizacije tema vezanih za Internet koje nisu još uvijek prepoznate kao takve u našem okruženju. Posebno impresionira hrabrost autora pri odabiru tematike koja nije obrađivana na našim prostorima a koja je ujedno aktuelna i još uvijek u fazi istraživanja i šire u svijetu.

Napredak tehnologije ide takvom brzinom da je skoro nemoguće ići u korak s tim i mnogi se susprežu pred nepoznatim i teško se hvataju u koštac pred ovakvim izazovima. Priručnik daje kako teorisjko osnovu nasilja i zlostavljanja tako i mnoge praktične savjete roditeljima kako da zaštite svoju djecu. Rukopis je obogaćen aktuelnim stranim izrazima koji prate teme obrađivane u publikaciji. Priručnik ukazuje na potrebu i značaj zajedničkog pristupa roditelja, škole, lokalne zajednice, socijalnih, pravosudnih i drugih institucija u pružanju sigurnosti i zaštite djeci na Internetu.

Imajući u vidu navedeno svesrdno preporučujem štampanje ovog priručnika kao cjelovitog i značajnog sadržaja, prvog koji obrađuje ove teme a koji može služiti u edukaciji djece, roditelja, nastavnika i drugih u zaštiti djece prilikom korištenja Interneta.

Tuzla; 17.09.2013.

Recenzent

Prof.dr. Nijaz Karić

